

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra historie

Liberec v letech 1850–1914

Obecní samospráva a její proměny ve druhé polovině 19. století

Bc. Barbora Dietrichová

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Michael Viktořík, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci na téma *Liberec v letech 1850–1914. Obecní samospráva a její proměny ve druhé polovině 19. století* vypracovala samostatně za pomoci v práci uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 15. května 2018

.....

Barbora Dietrichová

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat v první řadě vedoucímu mé diplomové práce doc. PhDr. Michaelovi Viktoříkovi, Ph.D. za jeho rady, pomoc a přístup, kterého si velmi vážím. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a především mému tátovi, bez něž a jeho přístupu a podpory bych nikdy nemohla dojít až do této závěrečné fáze mého studia.

Obsah

Úvod	5
1. Literatura a prameny	9
1.1. Literatura	9
1.2. Prameny	19
2. Historické předpoklady	24
3. Liberec jako statutární město.....	31
3.1. Obecní řád pro město Liberec 1850 (Gemeindeordnung für die Stadt Reichenberg 1850) ..	33
3.2. Obecní řád pro město Liberec 1889 (Gemeindeordnung für die Stadt Reichenberg 1889) ..	48
4. Liberecké městské zastupitelstvo	53
4.1. Boj o radnici	56
4.2. Vláda německých nacionalů a cesta k rozpuštění zastupitelstva.....	67
4.2.1. Význam stavby nové radnice.....	69
4.2.2. Zřízení české školy	73
4.2.3. Sčítání lidu v roce 1890.....	77
4.2.4. Návštěva Františka Josefa I. v Liberci.....	81
4.3. Rozpuštění zastupitelstva a nové volby.....	85
4.4. Profesně-sociální skladba městského zastupitelstva.....	103
5. Liberečtí Češi – skutečná hrozba pro německý charakter města?	115
Závěr.....	124
Seznam pramenů a literatury	130
Archivní prameny.....	130
Tištěné prameny	130
Noviny	130
Literatura	131
Internetové zdroje.....	134
Resumé	135

Úvod

Období druhé poloviny 19. století, chápáno ve smyslu tzv. dlouhého 19. století, tedy od roku 1850 do vypuknutí první světové války v roce 1914, je jedinečnou epochou v kontextu celých dějin. Doba zahrnující jen něco málo přes 60 let přinesla tolik změn, kolik jich nepřineslo několik předcházejících století. V této epoše došlo především k obrovskému technologickému pokroku, který byl jedním z důvodů velmi výrazné změny v oblasti hospodářství, ve způsobech výroby, což zase vedlo mimo jiné k velké proměně sociální struktury společnosti. Ta do té doby byla prakticky neměnná, ale nové způsoby výroby a změny politického a správního systému způsobily její velmi výraznou přeměnu.

V habsburské monarchii, v jejímž rámci se téma této práce bude pohybovat, se dosavadní politický systém zhroutil pod tíhou revolučních událostí, jež vypukly v roce 1848. Tehdejší politické elity si uvědomily neúnosnost dalšího trvání starého systému, a ten byl tak razantněji změněn. Jednou z nejvýraznějších změn byla především přeměna správního systému monarchie, kdy tehdejší patrimoniální správu nahradil tzv. dvoukolejný systém státní správy. Jeho princip spočíval v oddělení státní správy od nově vznikuvší územní samosprávy. V tomto systému pak ztratila dosavadní výsadní postavení šlechta. Ta sice v důsledku určité historické kontinuity a taktéž kvalifikace jejích příslušníků setrvala většinou ve vysokých státních úřadech, ale v rámci územních samospráv šlechta skutečně vůdčí skupinou nebyla. Důležitým principem, který ze šlechty v rámci obcí učinil jen další z mnoha skupin obyvatelstva bez privilegovaného nároku na zisk politického vlivu ve městě, byl princip voleb do samosprávných orgánů města. Tento nový systém sice odstranil nerovnost mezi obyvatelstvem danou sociálním původem, ale zavedl další, když diferencoval obyvatelstvo podle majetku, respektive podle výše odváděných daní.

Pro komunální volby bylo až do konce monarchie zachováno omezení volebního práva především na základě daňové poplatnosti. Obyvatelstvo měst tak bylo rozděleno do několika kategorií, přičemž jen menšinu tvořili ti, kteří disponovali volebním právem. Ti pak byli podle výše odváděných daní a podle dalších kritérií dělení ještě na tři, v menších obcích na dvě skupiny do tzv. voličských sborů. V rámci už tak dost úzké skupiny voličů byli lidé rozřazováni do dalších kategorií. A právě tento systém je velmi zajímavým a důležitým předmětem výzkumu, jenž je v našem prostředí realizován po vzoru německé, respektive rakouské metodologie, ve větší míře až od přelomu nového tisíciletí. Analýza volebního systému, tedy kolik lidí mělo ve druhé polovině 19. století volební právo, jaké konkrétní

skupiny obyvatelstva se mohly podílet na politickém chodu obce, jak moc tohoto práva využívaly apod., může poukázat na to, jaké skupiny obyvatelstva ve městech ve sledovaném období tvořily privilegovanou elitu, a které naopak do chodu obce neměly možnost nijak zasáhnout. Snaha zodpovědět tyto otázky bude hlavním předmětem této práce, jež je ohraničena lety 1850–1914, respektive 1850–1900. Především kvůli pramenům, a taktéž z důvodu výběru dvou hlavních událostí v politickém životě Liberce ve sledovaném období, nebude většinou překročena hranice roku 1900.

Po úvodu a rozboru literatury a pramenů budou nastíněny historické předpoklady pro lepší pochopení toho, z jakých důvodů Liberec dosáhl takového postavení, že mohl získat samosprávný statut. Poté bude následovat analýza obecního řádu Liberce (*Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*), respektive jeho kapitoly týkající se obecních voleb. Rozbor tohoto pramene nám totiž podává informace o tom, kdo a za jakých podmínek se mohl volebního klání v Liberci ať už aktivně či pasivně zúčastnit.

Tyto teoretické poznatky pak budou konfrontovány s údaji vypovídajícími o skutečné účasti při komunálních volbách, aby bylo patrné, jak v praxi využívala ona úzká skupina obyvatel města toto privilegium, jež jim přiznával právě obecní řád. Jak teoretické, tak i praktické poznatky o komunálních volbách v Liberci budou dále komparovány s realitou v jiných lokalitách, především v moravsko-slezském prostoru. Důvodem výběru této oblasti je prostý fakt, že právě pro zdejší obce byly již vypracovány moderní analýzy, zatímco pro prostor Českého království podobné práce dosud chybí. Určité srovnání však bude provedeno s Prahou jakožto jediným dalším statutárním městem v Čechách. Ani pro Prahu však dosud nebyla vypracována podobná analýza jako pro moravská a slezská města. Je ale možné provést komparaci s jejím obecním řádem a některé potřebné údaje lze najít i v literatuře k dějinám Prahy.

Tato především teoretická kapitola tak bude tvořit výchozí bod a zároveň rámec, do něž budou zasazeny další kapitoly. V nich bude věnována pozornost konkrétním politickým událostem v Liberci, jež měly zásadnější význam pro dějiny města a na nichž bude možné ukázat aplikaci oněch teoretických poznatků. První takovou událostí bude tzv. boj o radnici, který v Liberci proběhl v roce 1885 a měl za následek změnu politického kurzu radnice, kdy více než tři desetiletí trávající vládu německých liberálů nahradila vláda německých nacionalů. Ta pak ve svém důsledku vedla k druhé významné události v politických dějinách města, a sice k rozpuštění zastupitelstva českým místodržitelstvím

v říjnu 1892. Jako úvod k těmto dvěma kapitolám bude sloužit rozbor libereckého zastupitelstvu z pohledu délky funkčního období jednotlivých zastupitelů. To nám pak umožní udělat si přesnější představu o tom, jak významnými událostmi tyto dvě výše uvedené byly a jaký vliv měly na kontinuitu liberecké komunální politiky.

Boj o radnici i události kolem rozpuštění zastupitelstva a po něm následujících nových voleb budou analyzovány především z pohledu předvolební kampaně, respektive rétoriky a taktiky, kterou jednotlivé politické tábory používaly k získání voličů, a z pohledu volební účasti. Dalším bodem, který bude sledován při popisu těchto dvou mezníků liberecké komunální politiky ve druhé polovině 19. století, bude kontinuita městského zastupitelstva, a to jak velký vliv měly tyto události na jeho proměnu.

Mezi kapitolou pojednávající o boji o radnici a o rozpuštění zastupitelstva bude umístěna kapitola, jejíž snahou bude nastítnit situaci v Liberci poté, co převzali moc ve městě nacionálové. Pochopíme tak, proč k tak razantnímu kroku, jakým bylo rozpuštění zastupitelstva, vlastně došlo. Nejednalo se totiž o reakci na nějaký momentální podnět. Rozpuštění zastupitelstva v Liberci bylo reakcí na dlouhodobé konflikty jak národnostního charakteru mezi libereckými Němci a Čechy, tak mezi představiteli města a nadřízenými orgány. V rámci kapitoly o rozpuštění zastupitelstva bude dále věnován prostor novým volbám, jež na základě obecního zřízení měly být po rozpuštění zastupitelstva vypsaný. Na ty opět bude nahlíženo z pohledu programu, s jakým se snažili jak nacionálové, tak liberálové získat voliče na svou stranu a poté budou opět analyzovány výsledky. Následně bude zhodnocena volební účast a to, do jaké míry došlo k proměně zastupitelstva, tedy jestli byla tímto radikálním krokem úplně přerušena kontinuita zastupitelstva, či došlo pouze k jejímu dočasnému přerušení.

Na závěr kapitoly o městském zastupitelstvu bude proveden rozbor jeho profesní struktury. Na základě kompletního seznamu zastupitelů z let 1851–1900 lze určit, jaké skupiny obyvatelstva byly z profesně-sociálního hlediska v zastupitelstvu vlastně zastoupeny, jaké převažovaly a jaké skupiny obyvatel Liberce tedy měly v rukou skutečnou moc ve městě. Na složení zastupitelstva z hlediska profesního zařazení jeho členů bude nahlíženo také prizmatem těch dvou událostí, které představovaly výraznější zásah do chodu liberecké komunální politiky. Nabízí se totiž otázky, jestli došlo jen k případné personální obměně, nebo zda se spolu s ní výrazněji změnila i ona profesně-sociální struktura zastupitelstva.

V závěrečné kapitole této práce bude nastíněna situace libereckých Čechů a jejich možnosti participace na politickém životě města. Snahou bude odpovědět na otázku, zda vůbec Češi měli nějaké zastoupení v samosprávných orgánech města, případně jaké byly jejich další možnosti pěstování a rozvoje českého národního života uvnitř německého města. Snaha pokusit se komplexně zmapovat život české menšiny a její aktivity ve městě by vydala na další samostatnou práci. Nehledě na to, že ze strany historiků byla tomuto tématu již věnována poměrně velká pozornost. Cílem této kapitoly je proto dotvořit komplexnější obraz možností jednotlivých skupin obyvatel Liberce podílet se na politickém chodu města. V této kapitole by mělo být také zodpovězeno, jestli představovali liberečtí Češi skutečné nebezpečí pro německý charakter města. Tato obava se totiž line jako červená nit programy obou hlavních politických táborů v Liberci a byla i jedním z motivů konkrétních kroků ze strany liberecké radnice. Proto by neměli být liberečtí Češi opomenuti, neboť i oni byli, navzdory přání zdejších Němců, důležitou součástí města.

1. Literatura a prameny

1.1. Literatura

Rozbor literatury by se dal rozdělit na několik částí. V první části by byla věnována pozornost obecně literatuře týkající se obecních samospráv v českém, respektive moravskoslezském prostoru. Poté bychom se zaměřili na regionální literaturu a na to, jak je tam tato tematika zpracována. Pozornost bude věnována jak literatuře, jež vznikla v průběhu 20. století a ve století současném, tak literatuře věnující se dějinám Liberce, jež vznikla v 19., případně na počátku 20. století, tedy ještě v době existence habsburské monarchie.

Problematicke obecních samospráv v 19. století není v našem prostoru věnována pozornost příliš dlouho, alespoň co se jejího zpracování pomocí moderní metodologie týče. Ta vzešla z německého prostoru, kde byly jejími hlavními centry univerzity ve Frankfurtu a Bielefeldu. Inovativním prvkem této metodologie bylo, že si „*historikové sociálních dějin uvědomili, že je nutné skloubit výzkum urbanizace a vývoje občanské společnosti – dvou nových a navzájem korespondujících fenoménů 19. století, které zatím historická věda reflektovala pouze nedostatečně.*“¹ Zatímco na těchto univerzitách vznikaly analýzy za použití této metodologie již ve druhé polovině 20. století, do našeho prostoru se vzhledem k tehdejší politické situaci nové trendy ze západní Evropy prakticky nedostávaly.

Změna přišla spolu se změnou politického systému po roce 1989, kdy se spolu s otevřením hranic otevřely i cesty a možnosti k objevování a osvojování si těchto nových trendů. To pochopitelně nešlo ihned, ale postupem času se vytvořila především dvě hlavní centra moderního bádání o obecních samosprávách v 19. století, a sice Masarykova univerzita a Ostravská univerzita. Na Masarykově univerzitě se dějinami měst zabývají především historici Jiří Malíř a Lukáš Fasora. Zatímco Jiří Malíř se věnuje hlavně politickému stranictví, národnostní problematice a konfliktům ve městech, Lukáš Fasora je jedním z těch historiků, kteří při svém výzkumu určité lokality v 19. století použili výše zmíněnou metodologii. Lukáš Fasora se zaměřuje především na dějiny Brna, přičemž jedním z jeho stěžejních děl je *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*². V něm podrobně rozebírá především profesně-sociální složení brněnského městského zastupitelstva a komunální hospodářství a s ním související modernizaci Brna. Tato publikace

¹ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008.

²FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*. Brno 2007.

je tak jednou z těch, které mohou být jednak určitým vzorem pro to, jak psát dějiny měst v našem prostoru ve druhé polovině 19. století, a s níž je možné výsledky výzkumu pro jiná města komparovat. I v této práci tak na ni bude často odkazováno.

Výzkum na Ostravské univerzitě je soustředěn především kolem Pavla Kladiwy, který se dlouhodobě věnuje dějinám Ostravy. V roce 2004 vydal knihu mapující složení ostravského obecního výboru³, v jejímž úvodu poznamenává, že mu není známo, že by v rámci našeho prostoru někdo již podobný výzkum provedl. V roce 2004 byl tak skutečně jedním z průkopníků tohoto trendu v historiografii a zároveň je spoluautorem dosud nejrozsáhlejšího díla, jež se věnuje analýze obecních samospráv ve vybraných lokalitách na Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. století. V tomto několikasvazkovém díle je podrobně rozebíráno komunální hospodářství, modernizace měst, spolkový život, národnostní konflikty ve zkoumaných obcích a velká pozornost je věnována právě problematice obecních voleb. Na počátku každého tohoto oddílu je obecný úvod k dané problematice, jež je užitečný i pro jiné badatele. Výsledky výzkumu ke konkrétním obcím lze pak použít pro komparaci s výzkumem pro jiná města, Liberec nevyjímaje.

Pro moravsko-slezské prostředí je tak do značné míry dluh české historiografie vůči modernímu výzkumu obecních samospráv splacen, což se však nedá říct o prostoru Čech. Určitou pozornost věnuje české samosprávě Milan Hlavačka, jež působí na Ústavu českých dějin Univerzity Karlovy. Jedním z jeho příspěvků k tomuto tématu je jeho dílo *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*⁴, z něhož lze získat určité obecné informace o fungování samosprávy v Čechách, ale o studii podobnou těm, jež vznikly v Brně či Ostravě, se nejedná. Milan Hlavačka se také věnuje především menším, jazykově českým lokalitám, s nimiž situaci v německém Liberci příliš srovnávat nelze. I z tohoto důvodu jsou pro účely této práce užitečnější výše zmiňované publikace, neboť jimi zkoumané lokality lze s Libercem porovnávat mnohem lépe.

Vedle Milana Hlavačky se obecní samosprávě v Čechách věnoval Jan Čopík, jež je autorem díla *Proměny a kontinuita české komunální politiky. Územní samospráva v nové době (1850-2010)*.⁵ Tato práce je jednou z těch, jež využívají onu moderní metodologii pro výzkum

³ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850-1913. Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé*. Ostrava 2004.

⁴ HLAVAČKA, Milan: *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. Praha 2006.

⁵ ČOPÍK, Jan: *Proměny a kontinuita české komunální politiky. Územní samospráva v nové době (1850-2010). Díl I – do roku 1945*. Praha 2014.

určitých lokalit na území Čech, ale jelikož taktéž mapuje především menší a české obce, tak pro komparaci se situací v Liberci příliš vhodná není. Zpracovat podobnou publikaci, jakou je *Lesk a bída obecních samospráv Moravy i Slezska* i pro vybraná česká města tak zůstává jednou z výzev české historiografie.

Dále nelze opomenout ještě jedno stěžejní dílo, jež je sice staršího data, ale při studiu této problematiky je nutné ho zmínit. Jedná se o dílo původem českého historika Jiřího Klaboucha, jenž již v roce 1968 publikoval knihu s názvem *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*.⁶ V ní je poměrně podrobně rozebráno fungování obecní samosprávy, především z právního hlediska, což souvisí s právnickým vzděláním Jiřího Klaboucha. Ačkoliv se podle autorů zmiňovaného díla *Lesk a bída obecních samospráv* dopouští Klabouch v některých případech až příliš velké generalizace, tak připouští, že je tato monografie dosud nepřekonaná. O významu výzkumu Jiřího Klaboucha svědčí i skutečnost, že je jedním z autorů druhého svazku díla *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, jež mapuje mnoho různých aspektů života monarchie v posledních 70 letech její existence. V rámci tohoto díla zpracoval Jiří Klabouch kapitolu o lokální správě v Předlitavsku, tedy o obecní samosprávě.⁷

Jak bylo uvedeno výše, výzkum obecních samospráv je soustředěn především v moravsko-slezském prostoru, a pro ten český podobné práce až na výjimky chybí. To se tedy týká i dějin Liberce, který byl po Praze ve druhé polovině 19. století teoreticky nejvýznamnějším městem, vzhledem k tomu, že byl jediným dalším městem v Čechách, jež získalo samosprávný statut. Nedá se říci, že by literatura k dějinám Liberce chyběla. I dějinám 19. století je v regionální literatuře věnován poměrně velký prostor, ale jedná se buď o velká přehledová díla, jež mapují historii tohoto severočeského města od pravěku až po současnost, anebo o studie v různých časopisech a sbornících. Ani v jednom z těchto formátů tak není příliš velký prostor pro podobnou analýzu, jaká byla provedena pro vybraná města na Moravě a ve Slezsku.

Dosud nejrozsáhlejším dílem o dějinách Liberce je publikace z roku 2004 s názvem *Knih o Liberci*.⁸ Jak už napovídá sám název, jedná se spíše o populárně-naučnou knihu, určenou širšímu okruhu čtenářů. Tímto záměrem se netají v úvodu ani autoři, jichž se na této monografii podílelo poměrně velké množství, když sami upozorňují, že kniha je určena spíše

⁶ KLABOUC, Jiří: *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*. Wien 1968.

⁷ KLABOUC, Jiří: *Die Lokalverwaltung in Cisleithanien*. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band II. Verwaltung und Rechtswesen*. Wien 1975.

⁸ KARPAŠ, Roman a kol.: *Knih o Liberci*. Liberec 2004.

laické veřejnosti než historikům. I přes to ale poskytuje až obdivuhodné množství informací, i když se jedná skutečně spíše o chronologický popis dějin města. Vzhledem k výše uvedenému záměru tu také chybí odkazy na zdroje, což znemožňuje jejich ověření, případně další využití či rozvedení.

Samotným dějinám města v 19. století je v dané publikaci věnována taktéž velká pozornost, neboť se jednalo skutečně o jedno z nejvýznamnějších období v dějinách Liberce. Tato epocha mu do značné míry vtiskla jeho dnešní tvář a díky rozvoji textilnímu průmyslu i význam, a proto zde velký prostor zaujímá historie textilního průmyslu v Liberci a jeho okolí, stavební rozvoj města a s ním související modernizace. Je zde přiblížen také život liberecké společnosti a české menšiny. Samosprávě ale příliš mnoho prostoru věnováno nebylo. Je zde pochopitelně nastíněna přeměna správního systému, který umožnil Liberci získat statut, a co to pro město ve výsledku znamenalo, ale o nějakou podrobnější analýzu se nejedná a ani bychom ji v rámci takové publikace neočekávali. Je zde například zmíněno, že volební účast při komunálních volbách nebyla příliš velká, ale není zde nijak podrobněji rozebrán tehdejší mechanismus voleb, jenž byl nastaven obecním řádem a který byl příčinou toho, že lidé k volbám v hojném počtu většinou nechodili. Podobně je tomu s popisem obou politických událostí, jimž bude v práci věnován větší prostor, a sice boji o radnici a rozpuštění zastupitelstva. Samozřejmě jsou tyto události zmíněny a je zde vysvětleno, proč k nim došlo a jaké byly důsledky, ale opět se jedná o značně zkratkový výklad. I přesto nelze toto dílo opomenout, neboť nic rozsáhlejšího a podrobnějšího dosud k dějinám Liberce nevyšlo.

Charakterově podobnou publikací je *Liberec minulosti a současnosti* z pera historika a bývalého ředitele Státního okresního archivu v Liberci Vladimíra Rudy a architekta Svatopluka Technika.⁹ I toto dílo mapuje dějiny Liberce od nejstarších dob až do vydání publikace, a to do 80. let 20. století. Jedná se tedy již o starší projekt, který je do určité míry poplatný době, v níž vznikl. Především kapitola o kapitalistickém podnikání a situaci libereckého dělnictva je z pochopitelných důvodů ideologicky zbarvená. Jinak se ale jedná především o popis stavebního vývoje Liberce, což souvisí s profesí jednoho z autorů. Z tohoto důvodu zde popis obecní samosprávy zaujímá ještě méně prostoru než v publikaci předešlé a jsou zde skutečně jen zmíněna základní fakta, jež se k této problematice vztahují. Až do vydání *Knihy o Liberci* však platilo toto dílo za základní přehledovou práci k dějinám města.

⁹ TECHNIK, Svatopluk – RUDA, Vladimír: *Liberec minulosti a současnosti*. Ústí nad Labem 1980.

Na obě tato díla charakterově navazuje i nejnovější kniha mapující dějiny Liberce, a sice kniha s prostým názvem *Liberec*, jež vyšla v roce 2017 v nakladatelství *Lidové noviny* v edici *Dějiny českých, moravských a slezských měst*.¹⁰ Podobně jako obě předešlá díla začíná i toto popisem dějin města od dob nejstaršího osídlení a pokračuje chronologicky až po rok 1990. Kapitola o druhé polovině 19. století, dovedenou až do roku 1918, sepsala vedoucí autorského kolektivu Miloslava Melanová, jež je historičkou působící na Katedře historie Technické univerzity v Liberci. V současnosti je asi neplodnější autorkou, co se dějin 19. století v Liberci týče, a o její práci bude řeč ještě později. Hlubší analýze některých aspektů vývoje města ve druhé polovině 19. století, stejně jako detailnějšímu rozboru fungování obecní samosprávy, či volebního systému nebo samotnému průběhu voleb ale opět brání pojetí publikace jakožto přehledové práce. Ačkoliv i v této publikaci není samospráva a její fungování úplně opomenuto, jedná se spíše o výčet důležitých faktů. V rámci necelých 100 stránek, jež kapitola o druhé polovině 19. století v knize zaujímá, musely být postihnuty všechny důležité aspekty vývoje Liberce v této době, jako byla revoluce v roce 1848, situace ve městě v čase neoabsolutismu, rozvoj občanské společnosti, vzestup nacionalismu, éra nacionalů v Liberci a otázka české menšiny. Jen toto období by vydalo na samostatnou publikaci, a je tedy zřejmé, že nebylo možné rozebrat některá témata tak, jak by si zasloužila a jak by bylo potřeba.

Tato nejnovější kniha k dějinám Liberce poukazuje na skutečnost, že sice stále vychází novější, aktualizované dějiny tohoto města, ale jedná se pořád o ten samý formát. Ve zdejší regionální literatuře tak v podstatě nenajdeme dílo, jež by důkladněji zkoumalo jedno konkrétní období, což by zároveň umožnilo podrobnější výzkum některých fenoménů, tak jak ho provedli autoři výše zmiňovaných publikací k dějinám vybraných měst na Moravě a ve Slezsku. Blíže se konkrétně 19. století a především jeho druhé polovině věnovala již zmiňovaná Miloslava Melanová, avšak hlavně v rámci různých studií v odborných časopisech a sbornících. Je například přispěvatelkou regionálního historického sborníku *Fontes Nissae*, na jehož vydávání se podílí Technická univerzita v Liberci spolu se Státním okresním archivem v Liberci a v Jablonci a Krajskou vědeckou knihovnou v Liberci. Pro účely této práce byl použit její článek hned z prvního čísla tohoto sborníku, jež začal vycházet v roce 2000, a sice článek o české menšině v Liberci v období před první světovou válkou.¹¹ I když přináší řadu důležitých informací k životu české menšiny v Liberci, tak se jedná především

¹⁰ MELANOVÁ, Miloslava a kol.: *Liberec*. Praha 2017.

¹¹ MELANOVÁ, Miloslava: *Česká menšina v Liberci před první světovou válkou*. In: *Fontes Nissae*, 2000, roč. 1, s. 91-122.

o výčet nemnoha českých spolků, o jejich zaměření, členské základně a jak se tyto aspekty v průběhu sledovaného období měnily.

O tom, že Miloslava Melanová je odbornicí na spolkový život v regionu, svědčí i její příspěvek v rámci publikace *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*, v níž je autorkou kapitoly o spolkovém životě, který nahlíží právě z pohledu spolkového života v Liberci, avšak zde převážně z toho německého.¹² Spolkový život či česká menšina v Liberci ale nejsou jedinými tématy, jimž se tato historička věnuje. Výzkum spolkového života či života české menšiny nelze oddělit od znalosti politického vývoje zkoumané lokality, a proto je autorkou článků i k této problematice. V diplomové práci bude využit především její článek ve sborníku *Documenta Pragensia*, v němž se věnuje roku 1885 a zápasu o radnici¹³, který bude předmětem i jedné z kapitol diplomové práce. V článku se zaměřuje především na celkový popis situace ve městě v roce 1885. Detailněji se nevěnuje samotným volebním kláním, jež proběhly v tomto roce v Liberci hned čtyřikrát (volby do říšské rady, doplňovací voleb do městského zastupitelstva, do zemského sněmu a po složení mandátu 29 dosavadních zastupitelů nové komunální volby). Její snahou tak je pravděpodobně spíše podat ucelenější pohled na události tohoto roku, zatímco v diplomové práci bude věnována pozornost především rozboru komunálních voleb. Zajímat nás tak budou hlavně programy stran, samotný průběh voleb z pohledu voličské účasti a jejich výsledky a s nimi související sledování personální proměny libereckého zastupitelstva.

Jak již bylo zmíněno, tak důležitou součástí této práce bude taktéž komparace výsledků výzkumu k Liberci se stavem v ostatních lokalitách. Hlavní oporou pro nás bude již zmiňovaná publikace *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska*, neboť poskytuje nejvíce materiálu pro tyto účely. Vzhledem ke skutečnosti, že Liberec byl po Praze jediným statutárním městem v Čechách, tak je nutné se pokusit provést určitou komparaci i se zemskou metropolí. Jelikož pro Prahu podobná analýza jako pro moravská a slezská města dosud vydána nebyla, tak se musíme spokojit taktéž především s přehledovými publikacemi, jež podobně jako ty pro Liberec mapují dějiny města od jeho počátků až do moderní doby.

¹² MELANOVÁ, Miloslava: *Spolkový život*. In: KAISEROVÁ, Kristina – RAK, Jiří (eds.): *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848-1914*. Ústí nad Labem 2008, s. 339-375.

¹³ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav ed.: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848-1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994*. In: *Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997, s. 171-181.

I v novějších publikacích je zmiňováno dílo Josefa Janáčka *Malé dějiny Prahy*¹⁴, které popisuje dějiny Prahy od nejstarších dob po éru socialismu. Ani zde tak není problematika územní samosprávy nijak blíže rozebrána, což se týká také další podobné práce, která je již z doby pozdější. Touto prací je několikasvazkové dílo *Dějiny Prahy*, na němž se podílel širší kolektiv autorů.¹⁵ V této publikaci je sice městské správě v námi sledovaném období věnován celý jeden oddíl s názvem *Správa města*, ale i ten přináší spíše obecné a nepříliš podrobné informace, jež bychom ke komparaci se situací v Liberci potřebovali. Určité údaje použitelné i pro naši práci lze nalézt v kapitole věnující se obecnímu řádu, kde je uváděn počet voličů pro první obecní volby v roce 1850, ale dále zde není problematika komunálních voleb nijak rozebírána. Jen v jedné z dalších kapitol je jím opět věnována pozornost v souvislosti s prvními volbami po odeznění neoabsolutismu, kdy původně německá správa přešla do českých rukou. Tím je ale tematika obecních voleb v tomto díle v podstatě vyčerpána a podobně je tomu v dalším přehledovém díle s názvem *Praha* od Jiřího Peška a Václava Ledvinky.¹⁶ Ani v této monografii nenajdeme podrobnější informace k fungování obecní samosprávy v Praze, nebo k problematice pražských statut či obecních voleb. Podobně jako ve dvou výše zmiňovaných dílech je toto téma redukováno na podání základních informací, například kdy a proč Praha statut získala, co to pro ni znamenalo. Trochu blíže je nahlíženo opět jen na první volby v roce 1850 a na volby na počátku 60. let 19. století.

Podrobnější informace k fungování pražské samosprávy ve druhé polovině 19. století přináší příspěvek Petry Slámové v průvodci výstavou o vývoji pražské správy od 13. století do roku 2000, jenž nese název *Osm století pražské samosprávy*.¹⁷ Autorka zde důkladněji, než jak je tomu v jiných publikacích, rozebírá pražský obecní řád a jím naformulovaný volební systém. Jejím záměrem bylo ale podat přehled o celém obecním řádu a fungování samosprávy v posledních desetiletích existence monarchie, a problematika obecních voleb je zde zredukována na postižení těch nejdůležitějších skutečností. I přesto ale přináší k tématu komunálních voleb a vlastně celé pražské samosprávy v námi sledovaném období mnohem více podrobných informací, než se nachází ve výše citované přehledové literatuře. Podobně jako je tomu v literatuře k dějinám Liberce, tak ani v té pro Prahu nedochází v rámci výkladu ke komparaci s jinými lokalitami, a to ani ke vzájemnému srovnání těchto dvou měst.

¹⁴ JANÁČEK, Josef: *Malé dějiny Prahy*. Praha 1967.

¹⁵ LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *Dějiny Prahy II*. Praha a Litomyšl 1998.

¹⁶ LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha 2000.

¹⁷ LEDVINKA, Václav (ed.): *Osm století pražské samosprávy. Výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000. Clam-Gallasův palác 4. května-6. července 2000. Průvodce výstavou*. Praha 2000.

V rozboru literatury k dějinám města je nutné zmínit literaturu, jež vznikla ještě v době existence habsburské monarchie a dějiny Liberce tak zpracovávala z mnohem menšího odstupu. Dnes by ji bylo spíš možné řadit mezi prameny, které by mohly být taktéž podrobeny historickému zkoumání.

Jedním ze stěžejních děl tohoto typu je *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land* od Antona Franze Ressela¹⁸, jenž byl učitelem a vlastivědným badatelem věnující se dějinám Liberecka a Frýdlantska¹⁹. Toto dílo bylo vydáno učitelským spolkem pro město a okres Liberec (*Lehrverein des Stadt- und Landbezirkes Reichenberg*), což znamená, že tato práce měla primárně sloužit pro výukové účely a je to také avizováno v předmluvě. Jako téměř všechna díla, která vznikla v této době, a především díla věnující se historii, je však i toto nacionalisticky zabarvené. V předmluvě se tak nachází nejen účel vzniku díla, ale také to, že je určeno „do všech rodin, za účelem vzbudit lásku k německé vlasti.“²⁰ Tím si lze udělat určitou představu o tom, jak moc se snažilo být toto dílo historicky objektivní. Autor například připouští, že vztahy mezi německým a českým obyvatelstvem nejsou dobré, ale vina za tento stav je dáována Čechům, kteří po roce 1848 začali mít různé jazykové požadavky a učinili z Němců své nepřátele, kteří přes svou údajnou až „*bezpříkladnou národnostní toleranci*“ (*beispiellose nationale Toleranz*) povstali k odporu. Zcela v duchu německého nacionalismu jsou tak Češi označeni jako ti „zlí“, již vyprovokovali národnostní konflikty, a Němci jako ti „dobří“, kteří se jen brání. V tomto duchu se nese celé toto dílo a objektivita historického popisu je tak do značné míry obětována národnostní, německé, agitaci. I přesto je ale podle historiků působících na univerzitě v Liberci toto dílo až do dnešních dnů v některých ohledech nepřekonané, a to především podrobností a množstvím informací k jednotlivým aspektům vývoje Liberce. Pro účely diplomové práce bude využit především velmi obsáhlý seznam a následný popis jednotlivých podnikatelských rodin působících v Liberci a okolí, který je svou zevrubností v rámci regionální literatury skutečně dosud nepřekonaný.

Zajímavé je se podívat, jak je v této publikaci nahlíženo na téma obecní samosprávy. Navzdory výše řečenému je tato kapitola oproštěná od nacionalismu a poskytuje podobný přehled o jejím vývoji a orgánech tak, jak jej nyní najdeme v českých přehledových

¹⁸ RESSEL, Anton Franz: *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*. Reichenberg 1903-1904.

¹⁹ https://aleph.nkp.cz/F/?func=find-b&local_base=AUT&find_code=WRD&request=anton+ressel [cit. 12. 4. 2018]

²⁰ Přeloženo z německého originálu: „(...) in jeder Familie (...) die Liebe zur deutschen Heimat wecken“. In: RESSEL, Anton Franz: *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*. Reichenberg 1903-1904, předmluva.

publikacích, jež jsou zmíněny výše. Taktéž se zde nenachází žádný podrobnější rozbor libereckého obecního zřízení a není zde tedy nijak blíže popsáno fungování obecních voleb. To lze vysvětlit také tím, že v roce 1903, respektive 1904, kdy bylo dílo vydáno, byl námi zkoumaný mechanismus voleb stále realitou, v níž všichni obyvatelé města žili, a nebylo tedy nutné ho blíže rozebírat. Místo toho se tu nachází výčet starostů a místostarostů od vzniku samosprávy až do počátku 20. století, je zde vypsána a popsána hierarchie jednotlivých úřadů, její změny, který úřad podléhá jakému, kdo je a byl v jeho čele a jaké jsou kompetence těchto úřadů. Jedná se tedy o poměrně přehledný nástin toho, jak tehdejší systém územní samosprávy teoreticky fungoval a kdo se na jejím fungování v jednotlivých úřadech v průběhu prvních padesáti let její existence podílel. Její bližší rozbor zde ale nenajdeme. I přesto nám toto dílo podává asi nejucelenější a nejpodrobnější informace k obecní samosprávě v rámci prací, jež vznikly ještě v době monarchie.

Dalším významným dějepisem, jenž se zabýval dějinami Liberce, byl Hermann Hallwich, jenž je označován za prvního profesionálního historika věnujícího se dějinám tohoto města.²¹ Původní profesí byl učitel dějepisu, v letech 1869–1890 působil jako sekretář liberecké obchodní a živnostenské komory a od roku 1871 byl poslancem zemského sněmu i říšské rady, v níž byl členem tzv. Sjednocené levice. Z ní roku 1896 vystoupil.²² Ačkoliv byl německým liberálem, tedy opozičníkem vůči německým nacionalům, přičemž o rozdílu mezi těmito dvěma tábory bude v práci řeč, tak napsal velmi nacionalisticky zabarvený spis *Reichenberg. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*.²³ Tato útlá kniha se věnuje především starším dějinám Liberce, tedy do 19. století. Dějiny Liberce jsou v Hallwichově podání pojímány jako dějiny Němců v tomto městě, kdy je zdůrazňováno hned na začátku německé založení Liberce a Frýdlantu, kam prý „dosud nevročila slovanská noha“.²⁴ To je samozřejmě v rozporu s historickou skutečností a také se soudobou realitou, ale je to v souladu s tehdejší německou nacionalistickou propagandou, jež měla podpořit, či ospravedlnit nároky Němců na vládu v Liberci a na zachování německého charakteru města.

Pokud bychom se zaměřili na dějiny 19. století, které nás zajímají nejvíce, tak ty jsou zde velmi zestručněny v podstatě jen na přehled úspěchů německých průmyslníků a obchodníků v Liberci. V podobně oslavném duchu je pak nahlíženo na získání samosprávného statutu

²¹ MELANOVÁ, Miloslava kol.: *Liberec*, s. 433.

²² NAVRÁTIL, Michal: *Almanach sněmu království Českého 1895-1901*. Praha 1896, stránky nečíslovány. Dostupné online In: <http://archive.org/stream/almanachsnmukri00navrgoog#page/n3/mode/1up> [cit. 28. 3. 2018]

²³ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*. In: *Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen. V. Jahrgang, 9. Heft, Juni 1906*, Prag 1905.

²⁴ Tamtéž, s. 186.

a jsou zde vyjmenováni ti, již se o jeho přidělení zasloužili. Mezi ně jsou řazeni liberečtí podnikatelé Karl Herzig, Johann Liebieg, Franz Florian Siegmund, Josef Neuhäuser a jiní. To je ale vlastně vše, čím se tento spis dotýká problematiky liberecké samosprávy. Nápadné je, že úspěchy Liberce, respektive zásluhy o zvyšování jeho významu, jsou připisovány pouze německé práci. O českém obyvatelstvu, které zde často pracovalo na nejnižších dělnických pozicích, a které mělo také významný podíl na úspěších zdejších podnikatelů, není vlastně žádná zmínka. Porovnáme-li Hallwichovo dílo s prací Antona Ressela, tak objektivnější a v dnešní době použitelnější je spíše Resselova publikace.

Ve výčtu nejvýznamnějších prací k dějinám Liberce by ještě nemělo být opomenuto jméno Viktora Luga, jehož působení ve městě však spadá především do meziválečného období. Lug byl profesionálním historikem s univerzitním vzděláním z pražské německé univerzity, jenž byl v roce 1924 pověřen vedením městské kroniky.²⁵ V rámci tohoto úkolu zpracoval dějiny města, které opět podávají ucelený přehled o jeho vývoji od nejstarších dob až po Lugovu současnost.²⁶ Jedná se taktéž o přehledové dílo, jež nezapře Lugovu roli jako kronikáře města. Kapitola věnující se správě města je spíše chronologickým přehledem jejího vývoje bez výraznějšího rozboru jejího fungování. Jedním z největších Lugových přínosů k historickému bádání o Liberci je jeho bibliografie k dějinám Liberce a okolních obcí, přičemž první její část byla vydána již v roce 1917²⁷, druhá část v roce 1942.²⁸ V těchto dílech podal Lug podrobný přehled o pracích, jež mapují dějiny města, a především ono druhé vydání z roku 1942 je dodnes považováno za základ bibliografie dějin Liberce a Liberecka.²⁹

²⁵ MELANOVÁ, Miloslava kol.: *Liberec*, s. 434.

²⁶ LUG, Viktor: *Reichenberg*. (bez datace a místa vydání)

²⁷ LUG, Viktor: *Schriften über Reichenberg und den Reichenberger Bezirk*. Reichenberg 1917.

²⁸ LUG, Viktor: *Schriften über Reichenberg und den Reichenberger Kreis*. Reichenberg 1942.

²⁹ MELANOVÁ, Miloslava kol.: *Liberec*, s. 434.

1.2. Prameny

Jedním ze základních pramenů k analýze volebního systému a fungování správního systému statutárních měst ve druhé polovině 19. století je jejich obecní řád neboli statuta. Pro Liberec byly vydány dva obecní řády, a sice první v roce 1850 a druhý v roce 1889. Obecní řád je právní normou, jež svými paragrafy definuje fungování města. Nalezneme v něm tedy ustanovení, jež vymezují území obce, její orgány, kompetence těchto orgánů, povinnosti obce v rámci přenesené a samostatné působnosti aj.

Velkou část obecního zřízení pak tvoří také volební řád, který bude analyzován především ve třetí kapitole. Rozborem obecního řádu lze totiž získat informace o pravidlech a omezeních při udělování volebního práva, což nám při komparaci s konkrétními čísly dostupnými v jiných materiálech umožní udělat si představu o rozsahu volebního práva v Liberci ve sledovaném období. Obecní řád taktéž definuje četnost voleb, jejich průběh, způsob volby, kolik zastupitelů a na jak dlouho je voleno, či pravidla pro přijetí nebo odmítnutí mandátu. Analýza paragrafů vztahujících se k volbám nám pak umožní udělat si přehled o teoretickém fungování volebního systému v Liberci.

Při snaze komparovat situaci v Liberci s městy v moravsko-slezském prostoru je možné použít sekundární literaturu. V případě snahy o bližší srovnání situace v Liberci a v Praze je však nutné využít především prameny, a zaměřit se tedy na pražský obecní řád. V jeho rámci bude opět pro účely našeho srovnání věnována pozornost rozboru volebního řádu, na jehož základě lze sledovat podobnosti a odlišnosti mechanismu obecních voleb v těchto dvou městech.

Trendem v historiografii měst, jak je psána především autory působícími na univerzitách v Brně a Ostravě, je na základě rozboru tzv. voličských listů odkrýt praktický dopad oněch teoretických nařízení volebního řádu. Z voličských listů je totiž možné udělat analýzu voličstva v daném městě, tedy kolik lidí mohlo při aplikaci všech pravidel a omezení vlastně volit, jak vypadala voličská základna z profesně-sociálního hlediska apod. Pro Liberec však tyto prameny chybí a podobný rozbor tak nelze udělat. V inventáři k fondu *Archiv města Liberec, II. díl*³⁰ nejsou prameny k obecním volbám nijak blíže okomentovány a nedozvíme se, proč tento typ pramenů chybí.

³⁰ JEŽKOVÁ, D. – PENKÁLOVÁ, V. - WAŇKOVÁ I.: *Archiv města Liberec, II. díl, (1702)1851 - 1899(1903). Inventář*, 1974, s. 208, ev.č. 212.

Při snaze analyzovat alespoň částečně obecní volby v Liberci je tak nutné použít jiné materiály, z nichž si lze udělat představu o tom, jak zde komunální volby fungovaly v praxi. Velmi užitečným pramenem, díky němuž je možné alespoň některé aspekty libereckých voleb blíže rozebrat, je dílo *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900*.³¹ Toto dílo shromažďuje informace k fungování prvních 50 let liberecké obecní samosprávy a obsahuje tak různé statistiky, např. o počtu obyvatel, o vývoji počtu domů apod. Jednou z takových statistik je také tabulka, jež přináší konkrétní počty voličů v jednotlivých voličských sborech a konkrétní počty těch voličů, kteří k volbám skutečně přišli. Na základě těchto údajů lze tak doplnit teoretický rozbor volebního systému konkrétními čísly. To nám umožní utvořit si přehled o tom, jak vypadala aplikace všech pravidel a omezení naformulovaných obecním řádem v praxi. Díky tomu pak můžeme udělat srovnání i s ostatními městy.

Důvěryhodnost tohoto pramene je podepřena tím, že tuto publikaci vytvořila městská rada v roce 1902, a lze se tedy domnívat, že k sestavení tohoto díla používali městští radní prameny, jejichž původcem byly orgány města, a zdroje tak měli lidově řečeno „z první ruky“. Zde uvedené počty voličů byly namátkově srovnávány s údaji v tisku, který před volbami a po volbách taktéž přinášel údaje o počtu voličů, a tyto údaje se na obou místech v podstatě shodovaly, jen asi v jednom případě se trochu lišily, avšak pouze v řádu jednotek voličů, a to pouze v jednom sboru. Jinak byly počty totožné a domnívám se tedy, že lze toto dílo považovat za důvěryhodný zdroj informací, kterým je možné alespoň částečně nahradit nedostatečné archivní materiály.

Kromě statistických údajů byla tato publikace použita i při pokusu o rozbor městského zastupitelstva jednak z pohledu délky funkčního období a pak také z pohledu jeho profesně-sociálního složení. Nachází se zde totiž seznam zastupitelů, radních, místostarostů a starostů v rozmezí let 1851–1900, v němž je uvedeno, kdy a jak dlouho který konkrétní zastupitel svou funkci vykonával a jaké byl profese. Na základě těchto údajů lze sledovat kontinuitu zastupitelstva a jeho profesně-sociálního složení, ačkoliv z důvodu neexistence voličských listů není možné udělat bližší rozbor, například z pohledu daňové poplatnosti jednotlivých zastupitelů. I přesto lze konkrétní podobu libereckého zastupitelstva nastínit, a to pak umožňuje srovnání s dalšími lokalitami.

³¹ *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900*, Reichenberg 1902.

Tento pramen lze tedy použít především k rozboru výsledků voleb, ať už co se volební účasti týče, tak personálního složení zastupitelstva. V práci ale bude snaha vykreslit i průběh voleb, respektive průběh několika vybraných voleb, které byly významné pro další směřování města. Pro tyto účely a pro účely nastínění situace ve městě, jež předcházela dvěma mezníkům v liberecké komunální politice, budou použity především regionální noviny, a sice *Reichenberger Zeitung* a *Deutsche Volkszeitung*, neboť tyto dvojice noviny byly těmi nejvýznamnějšími v Liberci.

Liberalní *Reichenberger Zeitung* bylo nejdéle vycházející periodikum na území města, jehož první číslo vyšlo již v září 1860. Dlouhou dobu to byly právě tyto noviny, které byly tím hlavním informátorem o dění ve městě. Přinášely tedy zprávy o zasedání zastupitelstva a tématech, jež na nich byla probírána a stejně tak se věnovaly obecním volbám, před nimiž vždy zveřejnily termíny konání voleb pro jednotlivé voličské sbory. Přinášely také kandidátky uchazečů o mandát zastupitele a pak pochopitelně informovaly o konkrétních výsledcích, a to jak o volební účasti, tak o zvolených kandidátech. Nejprve byly v těchto novinách předkládány všechny kandidátky, jež byly pro ty které konkrétní volby vytvořeny, ale s etablováním německých nacionalů, kteří byli první skutečnou opozicí vůči německým liberálům, byly v těchto novinách zveřejňovány jen kandidátky liberálů.

Po ovládnutí radnice německými nacionaly se *Reichenberger Zeitung* dostaly de facto do role opozičního tisku, neboť v září roku 1885 začaly vycházet nové noviny – *Deutsche Volkszeitung* – tiskový orgán německých nacionalů. Od roku 1885 lze tedy považovat *Deutsche Volkszeitung* za orgán radnice, který přinesl i nový styl žurnalistiky. Ten byl nyní mnohem subjektivnější, útočnější a nacionalisticky zabarvený, což však souvisí právě s programem a cíli německých nacionalů. Po roce 1885 se tak dva hlavní politické tábory ve městě opíraly každý o svůj tiskový orgán. Pro liberály to tedy byly *Reichenberger Zeitung*, v nichž byly zveřejňovány nadále už jen jejich kandidátky a pro nacionaly to byly *Deutsche Volkszeitung*, které zas předkládaly kandidátky jen této strany. Rozdíl byl i ve formě, jakou obě tato periodika informovala o výsledcích voleb. V *Reichenberger Zeitung* se nacházel většinou jen krátký odstavec s nijak nekomentovanými výsledky, zatímco v *Deutsche Volkszeitung* se „vyžívali“ v různých analýzách a sáhodlouhém a subjektivním zhodnocování toho, proč volby dopadly tak či onak. Rozdíl byl i v přístupu k české menšině. Zatímco *Reichenberger Zeitung* se k ní vyjadřovaly jen velmi zřídka, tak v *Deutsche Volkszeitung* to bylo poměrně časté téma.

Problémem české menšiny v Liberci bylo také to, že se proti útokům německých aktivistů nemohla nijak bránit, neboť zde až do roku 1907 nevycházely žádné české noviny. Z tohoto důvodu nelze na politickou situaci v Liberci nahlížet z českého pohledu, alespoň tedy ne z toho libereckého. Pro tyto účely budou v práci použita i česká, ale mimoliberecká periodika, a to především tehdy, kdy situace v Liberci a zdejší dění překračovalo svým významem hranice města. V těchto případech budou použity *Národní listy*, jakožto asi nejvýznamnější a nejvlivnější české periodikum v Čechách, a dále noviny *Politik*, jež jsou sice psány německy, nicméně za nimi stáli staročeši. Toto periodikum pak bylo vybráno především z toho důvodu, že se vůči němu a vůči jeho článkům velmi často vymezovaly liberecké noviny, a to především *Deutsche Volkszeitung*. *Politik* tak věnoval dění v Liberci poměrně velkou pozornost, a proto nás zajímal náhled na určité události ve městě i z pohledu tohoto českého, i když německojazyčného periodika.

V poslední kapitole bude stručně nastíněna situace české menšiny, a to především v souvislosti s jejími možnostmi participace na komunální politice, případně dalšími možnostmi, které Češi ve většinově německém Liberci měli. Jelikož zde nevycházely české noviny, tak v této kapitole bude použito především sekundární literatury a archivních pramenů. Jedná se především o fond *Archiv města Liberec*, konkrétně o jeho druhý díl. V něm se nachází několik kartonů obsahující písemnosti, které české spolky zasílaly na magistrát a odpovědi magistrátu na tato podání. Z nich si lze udělat představu, jaký byl mezi magistrátem a českou menšinou vztah. Dále bude využito fondů dvou spolků – Dobročín a Mírůmil, jejichž písemnosti jsou v hojné míře zastoupeny v této korespondenci mezi spolky a magistrátem. Tato poslední kapitola je však jakýmsi „doplňkem“ ke kapitolám ostatním a záměrem nebylo problematiku české menšiny rozebírat příliš do hloubky, neboť podat ucelený obraz české menšiny v Liberci není ambicí ani cílem práce.

Posledním typem pramenů, jež budou v práci použity, jsou prameny statistického charakteru, které byly vypracovány či sestaveny úředníky ve Vídni a mají tedy nadregionální význam. Shromažďují totiž velké množství informací o mnoha městech v habsburské monarchii na jednom místě a umožňují tak okamžitou komparaci vybraného města s ostatními lokalitami. Jedná se především o statistickou řadu *Österreichisches Städtebuch*, jejíž první díl vyšel v roce 1887 a obsahuje informace vhodné k výzkumu především hospodářských a sociálních dějin jednotlivých měst. Nachází se zde totiž údaje o počtu obyvatel, jejich obcovací řeči, úmrtnosti, nejčastějších nemocích, o profesní struktuře společnosti daného města, o školství či městském hospodaření, přičemž v každém díle jsou tyto konkrétní části

zastoupeny různě. Obecně však platí, že s postupem času se množství kapitol, a tím pádem množství statistických informací zvyšovalo. Tyto informace si nechávala statistická komise ve Vídni zasílat přímo obecními samosprávami, přičemž v Liberci tyto údaje pro komisi zpracovávala městská rada, což dále podporuje relevantnost již zmiňovaného pramene *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung*. Pro účely této práce jsou důležité především údaje o počtu obyvatel a jejich obcovací řeči, složení obyvatelstva ve městě z hlediska profese, případně některé aspekty hospodaření města.

Údaje z *Österreichisches Städtebuch* jsou na některých místech doplněny ještě dalším pramenem, v němž jsou taktéž shromážděny informace podobného charakteru k obcím v monarchii, a sice *Gemeindelexikon im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder* a *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder*, což byl taktéž rozsáhlý statistický projekt. Vzhledem k tématu práce nás bude zajímat svazek věnovaný obcím v Čechách.³² Několikasvazková statistická řada je užitečná především z toho důvodu, že se zde nachází velké množství velmi důležitých údajů, které je nutné reflektovat při zkoumání dějin určitého města v monarchii ve druhé polovině 19. století.

³² *Gemeindelexikon von Böhmen. 1. Teil*. In: *Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. IX. Böhmen*. Wien 1904; *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. IX. Böhmen*, Wien 1915.

2. Historické předpoklady

Vznik Liberce nelze přesně datovat, neboť nebyl cíleně založen, ale vznikl živelně jako osada na stezce z Čech do Lužice u brodu přes řeku Nisu, která sloužila jako určité zázemí pro kupce využívající tuto stezku. První konkrétní datum pojící se s dnešním Libercem je rok 1352, kdy se v registru papežských desátků pražského arcibiskupství objevuje zmínka o osadě Richenburc.³³ V době první zmínky o Liberci patřil Frýdlant a okolí, tedy i Liberec, původně německému rodu Bibrštejnů. Ti byli významným šlechtickým rodem a důležité místo jim patřilo i na českém královském dvoře.³⁴ První výraznější proměna Liberce však přišla až se slezským rodem Redernů, kteří získali frýdlantské panství v roce 1558 po vymření frýdlantské větve Biberštejnů v roce 1551. Již v roce 1558 došlo k reorganizaci tohoto panství, na jejímž základě byla oddělena jeho jižní část, a tím vzniklo nové samostatné panství s centrem v Liberci. V této době byl správcem panství Joachim Ulrich, který je první výraznější osobností, jež se zasloužila o rozvoj města. Za jeho správy došlo poprvé k určitému plánování ve výstavbě, byly vydlážděny některé ulice, postavena škola i nová fara.³⁵ Symbolicky byla pak tato proměna završena udělením městského znaku Rudolfem II. v roce 1577. Na něm se nachází mimo jiné stříbrné kolo, které bylo znakem Redernů, a dodnes je tak prostřednictvím městského znaku odkazováno na rod, za nějž došlo k prvnímu významnější přeměně Liberce.³⁶

Rozvoj města pak pokračoval i po udělení městského znaku a je spojen především s Kateřinou z Redernu, která po smrti svého manžela Melchiora z Redernu v roce 1600 spravovala liberecké panství jako poručnice svého nezletilého syna Kryštofa. V této době byla postavena renesanční radnice, jež se stala na dlouhou dobu určitým symbolem rozvoje města.³⁷ Nahrazena byla až na konci 19. století neorenesanční radnicí, která měla taktéž velký symbolický význam, tentokrát už velmi silně nacionálně zbarvený.

Konec 16. století je pro další vývoj města důležitý také tím, že sem v této době přišli první soukeníci a posléze zde byl ustanoven první soukenický cech.³⁸ Tím tedy byla zahájena tradice textilní výroby v Liberci, jež dostala velký impuls během třicetileté války, kdy se majitelem libereckého panství stal Albrecht z Valdštejna. Ten panství koupil poté, co byly Redernům všechny jejich državy zkonfiskovány, protože tehdejší hlava rodu Kryštof stál

³³ CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana – LHOTOVÁ, Markéta: *Liberec*. Praha a Litomyšl 2010, s. 7.

³⁴ KARPAŠ, Roman a kol.: *Kniha o Liberci*. Liberec 2004, s. 7.

³⁵ Tamtéž, s. 18-19.

³⁶ TECHNIK, Svatopluk – RUDA, Vladimír: *Liberec minulosti a současnosti*. Ústí nad Labem 1980, s. 23.

³⁷ CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana – LHOTOVÁ, Markéta: *c. d.*, Praha a Litomyšl 2010, s. 8-9.

³⁸ Tamtéž, s. 9.

během stavovského povstání na straně českých stavů.³⁹ Liberečtí soukeníci se pak stali jedněmi z hlavních výrobců uniforem pro císařskou armádu pod velením Albrechta z Valdštejna a významným zdrojem příjmů pro liberecké soukeníky byly také soukromé objednávky jeho důstojníků a různých úředníků. Z tohoto důvodu byl Liberec do značné míry ušetřen válečných útrap, neboť Albrecht z Valdštejna dokázal zajistit, aby se této oblasti válečné události pokud možno vůbec nedotkly a zásobování jeho armády uniformami nebylo nijak ohroženo. Změna přišla až po jeho smrti, která znamenala konec dosavadní prosperity a vzestupu města a i Liberec poznal realitu války.⁴⁰

Po třicetileté válce pak došlo k úpadku zdejší textilní výroby. Jednou z příčin byl pokles počtu pracovníků, přičemž se často stávalo, že ti nejschopnější z nich emigrovali do zahraničí a důvodem byl také vývoz té nejkvalitnější vlny do ciziny.⁴¹ Zlepšení situace přišlo až v následujícím století, kdy již bylo v Liberci produkováno nejvíce sukna v Čechách. To souvisí s rozvojem manufakturní výroby v habsburské monarchii. Za jednoho z původců manufakturního podnikání je autory IX. svazku *Velkých dějin zemí Koruny české* označován již zmiňovaný Albrecht z Valdštejna, nicméně nejstarší manufaktury vznikly v severozápadních Čechách v 80. a 90. letech 17. století a byly provozovány řeholníky. Později ale získala dominantní postavení v rámci manufakturního podnikání šlechta.⁴² V okolí Liberce byla první manufaktura založena roku 1717 v České Lípě a další v roce 1723 v Hrádku nad Nisou hrabětem Gallasem, majitelem libereckého a frýdlantského panství, jenž sem pro tyto účely přivezl soukenického mistra z Anglie.⁴³

Rozvoji manufakturního podnikání ale bránil odpor cechů, tedy tradičních sdružení řemeslníků, které se oprávněně obávaly, že manufakturní podnikání by způsobilo zánik cechovní výroby.⁴⁴ Již kolem roku 1700 se tak začaly objevovat názory, že v zájmu hospodářského pokroku by se měly cechy zrušit. K tomu ale v této době ještě nedošlo, avšak určitého posunu bylo dosaženo, když byla některým výrobcům udělována privilegia na výrobu zboží, na jehož produkci měly dosud monopol cechy.⁴⁵ V Liberci působil v této době největší soukenický cech v Čechách, který neměl žádný zájem na rozšiřování manufakturního

³⁹ KARPAŠ, Roman: *c. d.*, Liberec 2004, s. 23.

⁴⁰ Tamtéž, s. 34-35.

⁴¹ JOZA, Jaroslav: *Z minulosti textilního průmyslu v libereckém kraji. Počátky tovární výroby ve vlnářském průmyslu v Liberci*. Liberec 1958, s. 21.

⁴² BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít: *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IX. 1683-1740*. Praha a Litomyšl 2011, s. 255-256.

⁴³ KARPAŠ, Roman a kol.: *c. d.*, Liberec 2004, s. 44.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ JOZA, Jaroslav: *c. d.*, Liberec 1958, s. 29.

podnikání na území města nebo v jeho okolí.⁴⁶ Z tohoto důvodu v Liberci velmi dlouhou dobu žádné manufaktury nevznikly a objevovat se zde začínají až koncem 18. století. Opoždění při zakládání manufaktur v Liberci souvisí také se skutečností, že zde převažovala výroba vlněných látek, do jejíž výroby se z technických důvodů zaváděly stroje až mnohem později, než do výroby bavlněných látek.⁴⁷

I přes toto opožděné zakládání manufaktur se na území Liberce textilní výroba na konci 18. století rozvíjela velmi rychle a právě v této době se zde vytvořily předpoklady pro rozvoj průmyslové výroby ve století následujícím. Průmyslová výroba pak byla důvodem růstu Liberce, růstu počtu jeho obyvatel a pak také důvodem růstu jeho významu. Nebylo však žádnou náhodou, že v Liberci došlo k takovému progresu, neboť měl k němu mnoho předpokladů. V prvním díle publikace *České země v 19. století* od kolektivu autorů pod vedením Milana Hlavačky se hovoří o tzv. proto-industrializaci jakožto vývojové fázi výroby předcházející průmyslové revoluci. Ta se rozvíjela v regionech, kde nebyly vhodné podmínky pro zemědělství, u nás především v podhorských oblastech hlavně v severních a severozápadních Čechách a na severní Moravě. Další determinanty pak byly sociálně demografické, neboť regiony, v nichž proběhla proto-industrializace, se vyznačovaly převahou těch vrstev obyvatelstva, jimž k vlastní obživě nestačila pouze jejich vlastní zemědělská činnost, ale zejména v obdobích obecně nepříznivých k zemědělství potřebovaly ještě další zdroj obživy.⁴⁸ Tato determinanta tedy vychází z té první a obě jsou logickým vysvětlením toho, proč se průmysl začal rodit právě v pohraničních oblastech českých zemí.

Ačkoliv v době samotných počátků rozvoje těch forem výroby, které předcházely výrobě průmyslové, byla produkce soustředěna především na venkově, neboť tam neplatila ona přísná cechovní omezení, tak rostl i význam měst. Ta se totiž stala centry obchodu s produkty vyrobenými na venkově, často z nich byla tato výroba řízena a „byla to města (...), kde se soustřeďovaly dílny, ve kterých se prováděly některé, zpravidla konečné úpravy výrobků (apretace), tedy procesy, které byly nejnáročnější na kapitálové investice i na odborné znalosti a dovednosti a kde se vytvářela největší část nadhodnoty; kde sídlili velkoobchodníci, kteří zboží shromažďovali a expedovali do jiných regionů; kde se realizovaly přebytky venkovských zemědělců a zajišťovala výživa neagrární populace, městské, ale částečně

⁴⁶ BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít: *c. d.*, Praha a Litomyšl, s. 258-259.

⁴⁷ TECHNIK, Svatopluk – RUDA, Vladimír: *c. d.*, Ústí nad Labem 1980, s. 36.

⁴⁸ HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I.* Praha 2014, s. 293.

*i proto-průmyslové.*⁴⁹ Tento výše popsaný vývoj a determinanty ve všech bodech platily i pro situaci na Liberecku. Okolí Liberce nebylo vzhledem k jeho horskému a podhorskému charakteru pro zemědělství nijak zvlášť příznivé, ale naopak díky dostatku vody a díky její síle, kterou mělo množství horských potoků a řeka Nisa, zde byly vhodné podmínky pro rozvoj průmyslové výroby. Tomu napomáhal i dostatek levné pracovní síly, a zatímco v okolí Liberce rostla textilní výroba, tak samotný Liberec se stával centrem obchodu s textilními výrobky, kam řada prvních podnikatelů soustředila své obchodní vedení.⁵⁰

Liberec tak měl všechny předpoklady pro svou postupnou přeměnu v průmyslovou metropoli. Kromě výše popsaného tomu napomohla i řada opatření a událostí, které podpořily rozvoj průmyslové výroby. V první řadě to bylo zrušení nevolnictví a vydání tolerančního patentu Josefem II. v roce 1781. Na základě těchto opatření bylo umožněno stěhování obyvatelstva z venkova do měst za prací, aniž by k tomu potřebovali povolení vrchnosti, dále bylo vedle katolického vyznání povoleno luteránské a kalvínské, a to umožnilo pracovat v monarchii i lidem nekatolického vyznání, ačkoliv byly již dříve v tomto ohledu udělovány výjimky. Další skutečností, která podpořila rozvoj zdejší výroby, bylo vydání celního tarifu v roce 1784 a dalšího nařízení v roce 1788, jímž byl zakázán dovoz velkého množství různých výrobků ze zahraničí, např. sukna nebo plátna. V neposlední řadě měla na rozvoj textilní výroby v habsburské monarchii vliv Napoleonova kontinentální blokáda vůči Anglii, jíž byl zakázán dovoz anglického zboží do Evropy. Tím se tak zdejší textilní výroba zbavila své největší konkurence v podobě kvalitních a levných anglických produktů. To však byla z hlediska historického vývoje jen krátkodobá záležitost a po ukončení blokády a také kvůli rakouskému bankrotu v roce 1811 byl tento rozvoj textilnictví v habsburské monarchii zpomalen.⁵¹ Základy pro rozvoj průmyslu však již byly položeny.

Všechny výše popsané skutečnosti objasňují, proč mohlo dojít k rozvoji průmyslu v Liberci a okolí a fakt, že šlo o rozvoj průmyslu v oblasti textilnictví je zároveň vysvětlením toho, proč se zdejší oblast stala jednou z průmyslově nejrozvinutějších oblastí v Čechách. Nejen zde, ale i v zemích, kde průmyslová revoluce proběhla nejdříve, bylo tím prvním odvětvím, v němž se tento proces uskutečnil, textilnictví.⁵² Jelikož měl Liberec již velmi dlouhou tradici textilní výroby a již v 18. století, ještě před počátkem průmyslové revoluce, byl jednou z nejvýznamnějších oblastí v tomto oboru, tak se zde průmyslová výroba začala

⁴⁹HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století I.*, s. 291.

⁵⁰JOZA, Jaroslav: *c. d.*, s. 79.

⁵¹Tamtéž, s. 53-54.

⁵²HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století I.*, s. 309.

rozvíjet dříve, než v jiných později velmi významných průmyslových lokalitách. Ty totiž prodělaly svůj rozvoj v souvislosti s jinými odvětvími průmyslové výroby, které se začaly rozvíjet až později. To se týká například Ústecka, kde se zdejší průmyslová výroba začala rozmáhat až s těžbou uhlí, nebo Plzně, kde bylo hlavním odvětvím průmyslu strojírenství. Z tohoto důvodu se začal Liberec rozvíjet jako první z větších měst v Čechách a předstihl tak alespoň v této době ve významu ostatní lokality.⁵³

Podobně jak za Albrechta z Valdštejna byly jedním z výrazných stimulů dalšího pokroku v tomto oboru války, tentokrát s Francií na konci 18. století a na počátku 19. století, díky nimž výrazně rostl počet vojenských zakázek, které zdejší výrobu podpořily. Po ukončení válek ale dochází opět k útlumu, a to především v oboru plátenictví, v do té doby dominantním odvětví textilní výroby u nás a do popředí se dostává bavlnářství.⁵⁴

První desetiletí po ukončení napoleonských válek je ale pro Liberec a rozvoj jeho textilního průmyslu důležitým obdobím, neboť právě v této době zde začala podnikat jedna z nejvýraznějších a nejdůležitějších osobností pro rozvoj průmyslu v Liberci a okolí, a sice Johann Liebieg. Mimo jeho význam pro textilní průmysl na Liberecku je jeho životní příběh také názornou, skoro až učebnicovou ukázkou toho, jakého společenského vzestupu mohl člověk v prostoru habsburské monarchie v 19. století dosáhnout díky svému úsilí, penězům a oportunismu.

Johann Liebieg přišel do Liberce v roce 1818 jako šestnáctiletý tovaryš, původem z Broumova, jenž se z rodného města vydal podobně jako řada dalších na zkušenou a po projití řady měst v habsburské monarchii se nakonec v Liberci usadil natrvalo. Zde začínal pracovat jako soukenický tovaryš, ale posléze začal sám obchodovat s textilními výrobky a brzy založil se svým bratrem Franzem firmu pod názvem Gebrüder Liebieg. Především Johann Liebieg měl obchodního ducha a dokázal zejména velmi dobře odhadovat budoucí trendy. Tomu přizpůsoboval nabídku zboží jejich firmy, jež dokázala navíc uspokojit poptávku různých vrstev společnosti.⁵⁵ S cílem dále rozvíjet své podnikání a nabídnout lidem to, co zde dosud nebylo, podnikl Johann Liebieg v roce 1825 cestu do Anglie. Jejím cílem bylo se seznámit se zdejší, podstatně vyspělejší textilní výrobou a pokusit se znalosti zde získané uplatnit i ve své firmě v Liberci. Po jeho návratu se tak podnikání Liebiegů rozšířilo o vlastní výrobu látek, a to byl tedy de facto počátek pozdějšího textilního „impéria“ tohoto

⁵³ JOZA, Jaroslav: *c. d.*, s. 85.

⁵⁴ HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století I.*, s. 309.

⁵⁵ KARPAŠ, Roman a kol.: *c. d.*, s. 88.

podnikatele.⁵⁶ Jeho základem se stala přádelna bavlny v Josefinině údolí v Liberci, již Liebiegové koupili v roce 1828. Jejich podnik se rychle rozrůstal a brzy patřil k největším v Evropě.⁵⁷ Podstatnou roli při tom sehrál i sňatek Johanna Liebiega s Marií Theresií Münzbergovou v roce 1832, jež byla dcerou kartounkářského podnikatele a obchodníka a jejíž věno Liebiegovi umožnilo další rozšíření jeho firmy. Ta se postupně stala nejvýznamnějším podnikem ve svém oboru v habsburské monarchii.⁵⁸

Růst průmyslové výroby v Liberci s sebou nesl potřebu růstu počtu pracovních sil. Důsledkem bylo zvyšování počtu obyvatelstva Liberce, kde ještě v roce 1801 žilo 8 357 obyvatel, v roce 1830 to bylo 11 129 a v roce 1850 již 14 364, což znamená, že během padesáti let vzrostl počet obyvatel o téměř 72 %.⁵⁹ Nejen díky Johannu Liebiegovi, ale především díky němu a jeho podniku, se stal Liberec jednou z nejvýznamnějších průmyslových metropolí v habsburské monarchii, jež je v rámci českých zemí v první polovině 19. století srovnávána vlastně jen s Brnem, centrem textilního průmyslu na Moravě.⁶⁰ Této pozice pak představitelé města využili i během změny správního systému monarchie po revoluci v letech 1848/49 a toto postavení v hospodářské oblasti pak korespondovalo i s postavením v oblasti politické. Liberec tedy vděčil za svůj rozvoj a význam textilnímu průmyslu, což v souvislosti s problematikou udělování samosprávných statut konstatuje i Jiří Šouša výrokem, že „*Liberec dosáhl své pozice v souvislosti s industrializací, rozvojem textilního průmyslu.*“⁶¹

Liberec neměl nejvhodnější předpoklady pro to, aby někdy dosáhl nějakého většího významu. To bylo způsobeno především přírodními podmínkami, které nebyly příznivé pro zemědělství, a tím pádem pro výraznější rozvoj města. Změna přišla až s takovými formami obživy, které nebyly závislé na úrodnosti půdy, ale naopak dokázaly využít těch podmínek, které podhorský charakter Liberce nabízel, tedy především dostatek vody a její sílu. Již v raném novověku se tak začíná ve městě a jeho okolí rozvíjet textilní výroba, jejíž rozvoj poprvé výrazněji podpořily události „velkých dějin“, když se Liberecko, které tehdy patřilo Albrechtu z Valdštejna, stalo jednou z hlavních oblastí, které zásobovaly císařskou

⁵⁶ JOZA, Jaroslav: *c. d.*, 103.

⁵⁷ RESSEL, Anton Franz: *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Reichenberg 1903-1904*, s. 283.

⁵⁸ MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003, s. 274.

⁵⁹ *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900*. Reichenberg 1902, s. 101-102.

⁶⁰ JOZA, Jaroslav: *c. d.*, s. 108.

⁶¹ ŠOUŠA, Jiří: *Obecní majetek v Čechách 1848–1938. Základy právní normy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848–1938*. Praha 2009, s. 178.

armádu uniformami. Poté přišel sice opět útlum v důsledku válečných událostí, ale tradice textilní výroby se v Liberci udržela i nadále a další výrazný impuls získala v souvislosti s reformami Josefa II. Ty mimo jiné zrušily nevolnictví a uzákonily náboženskou toleranci, alespoň vybraných konfesí, což uvolnilo větší množství pracovních sil, které se mohly zapojit do práce v rodícím se průmyslu, v první řadě textilním. Ten se stal prvotním odvětvím, v němž probíhala industrializace a na ni navázaná průmyslová revoluce. Z tohoto důvodu se tedy začala průmyslová výroba rozvíjet i v Liberci, který tak získal určitý „náskok“ vůči ostatním, dnes průmyslově rozvinutějším, lokalitám a právě díky průmyslové výrobě se stal jedním z nejvýznamnějších měst nejen v Čechách, ale v celé habsburské monarchii. Svůj pozdější politický význam tedy Liberec nezískal náhodou, ale díky textilnímu průmyslu a jeho osobnostem, které později své ekonomické postavení často rozšířily i o postavení politické a staly se skutečnými elitami města v moderní době.

3. Liberec jako statutární město

S tím, jak díky stále se rozšiřující průmyslové výrobě rostl význam Liberce, narůstalo sebevědomí představitelů města, kteří dokázali využít možností, které jim nabízela změna správního systému monarchie po revoluci v letech 1848/1849. Tato změna spočívala ve zrušení patrimoniální správy, která se po zrušení poddanství a roboty jevila jako něco anachronického, co je nutné nahradit systémem, který by reflektoval ony revoluční změny. Byla tedy vytvořena tzv. dvojkolejnost veřejné správy, kdy jednu „kolej“ představovaly úřady státní správy a tu druhou nově vzniklé úřady územní samosprávy.⁶² Nejnižším článkem územní samosprávy se stala obec, což bylo explicitně vyjádřeno ve známé a často citované zásadě obsažené v Prozatímním obecním zřízení z roku 1849, a sice že „základem svobodného státu je svobodná obec“.⁶³ Tato změna ve správním systému monarchie otvírala pro obyvatele obcí nové možnosti participace na politickém životě, i když se vzhledem k zavedení různých cenzů jednalo o pouhou menšinu obyvatelstva. Prozatímní zřízení obcím totiž „vyhrazovalo právo svobodné volby svých zástupců, přijímat nové členy do svazku obecního, spravovat vlastní záležitosti, uveřejňovat výsledky obecního hospodaření a veřejného jednání zástupců obcí.“⁶⁴

Ještě větší možnosti pak měli obyvatelé taktéž nově vzniklé instituce statutárních měst, kdy bylo umožněno významným městům monarchie⁶⁵ zažádat o přidělení samosprávného statutu, jímž město získalo ještě větší pravomoci, pokud šlo o jeho obecní záležitosti a na rozdíl od nestatutárních měst nebyla tato města podřízena okresnímu úřadu, ale i „příslušnou státní agendu státu spravoval magistrát odpovědný volené městské radě, resp. volenému starostovi“.⁶⁶ Jelikož tedy představitelé Liberce považovali toto město už v polovině 19. století za významné, a tedy hodné udělení takového statutu, tak už v červnu

⁶²HLEDÍKOVÁ, Zdeňka - JANÁK, Jan - DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 273.

⁶³Tamtéž, s. 298.

⁶⁴HLAVÁČKA, Milan: *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862-1913*. Praha 2006, s. 16.

⁶⁵V literatuře není většinou blíže specifikováno, co je myšleno pod pojmem „významné město“ a jaké atributy tedy muselo mít, aby mohlo samosprávný statut získat. Určitou představu lze nalézt ve druhém díle publikace *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, kde Jiří Klabouch zpracoval kapitulu o lokální správě v Předlitavsku. Zde tvrdí, že „rakouský systém zvláštních statutů nenavazuje mechanicky na rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi měst z doby před revolucí“, a že počet měst se samosprávným statutem byl v jednotlivých zemích habsburské monarchie velmi rozdílný. Určité společné znaky ale tato města přece jen měla, když dle Klaboucha se statutárními městy stávala nejlidnatější centra, jež měla charakter velkoměsta a členěnou sociální strukturu. In: KLABOUC, Jiří: *Die Lokalverwaltung in Cisleithanien*. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band II. Verwaltung und Rechtswesen*. Wien 1975, s. 289.

⁶⁶KARPAŠ, Roman a kol.:c.d., s. 116.

1850 žádost o jeho udělení podali a v prosinci téhož roku jí bylo císařem vyhověno.⁶⁷ Liberec se tím stal druhým městem v Čechách, které do zániku monarchie tento statut obdrželo. Kromě něj byla statutárním městem v tehdejší Českém království pouze Praha, která statut obdržela z pochopitelných důvodů jako tradiční hlavní město země, zatímco Liberec svého významu nabyl teprve nedávno. Podle úvahy autorů *Knihy o Liberci* získalo město tento statut především z důvodu, aby se vytvořila jakási protiváha proti převážně české Praze, neboť Liberec byl považován za jedno z center Němců v českých zemích.⁶⁸ Této skutečnosti si byli liberečtí Němci velmi dobře vědomi a k roli jakéhosi hlavního reprezentanta a „ochránce“ němectví v českých zemích přistupovali velmi zodpovědně, jakkoli to může znít ironicky nebo nevhodně vzhledem k tomu, že se tato zodpovědnost projevovala velkou averzí vůči české menšině⁶⁹ žijící ve městě, které se vedení města, a nejen ono, snažilo všemožnými prostředky zabránit v rozvoji národního života. Strach libereckých Němců ze ztráty tohoto postavení jako hlavního německého města v Čechách je velmi patrný na stránkách libereckých německých novin, především nacionalistického deníku *Deutsche Volkszeitung*.

Ať už tedy Liberec obdržel samosprávný statut z jakéhokoliv důvodu, skutečností zůstává, že od roku 1850 byl statutárním městem s právem vypracovat si své vlastní obecní zřízení, a nastavit si tak vlastní pravidla pro fungování města. Tato zřízení, německy *Gemeindeordnung*, byla pro Liberec během druhé poloviny 19. století vydána dvě, první hned v prosinci 1850, dále došlo k určité úpravě zřízení v roce 1868 a nová statuta pak byla publikována v roce 1889 a tato pak s menšími či většími úpravami zůstala v platnosti i po celé období první republiky, tedy až do roku 1938.⁷⁰

⁶⁷KARPAŠ, Roman a kol.:c.d., s. 116-118.

⁶⁸Tamtéž.

⁶⁹ Podobně jako v celé habsburské monarchii ve druhé polovině 19. století je velmi těžké konkretizovat národnostní složení Liberce, neboť při sčítání lidu byla od roku 1880 zjišťována pouze obcovací řeč, tedy řeč, kterou daný člověk nejvíce používal v běžném životě. Vzhledem k německému charakteru města, převaze německých zaměstnavatelů a různých nátlakových metod při sčítání obyvatel, se i řada lidí s češtinou jako mateřským jazykem hlásila k německé obcovací řeči a je tedy prakticky nemožné určit přesnější počet českých obyvatel Liberce. Nicméně podle oficiálních statistik se v roce 1880 k české obcovací řeči přihlásilo 2 488 obyvatel a v roce 1890 jejich počet klesl na 1 407, což souvisí se situací ve městě během tohoto sčítání, čemuž ale bude věnována pozornost v jiné kapitole. V roce 1900 počet obyvatel hlásících se k české obcovací řeči zase stoupl na počet 2 505. Podle posledního sčítání lidu v době existence monarchie žilo v Liberci 2 217 obyvatel hlásících se k české obcovací řeči. In: *Österreichisches Städtebuch. Band 1.*, Wien 1887, s. 5; *Volkszählungs-Ergebnis*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 8. 1. 1891, č. 8, s. 3; *Gemeindelexikon von Böhmen. 1. Teil*. In: *Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. IX. Böhmen*. Wien 1904, s. 4.; *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. IX. Böhmen*, Wien 1915, s. 4.

⁷⁰ ŠOUŠA, Jiří: c. d., s. 182-187.

3.1. Obecní řád pro město Liberec 1850 (Gemeindeordnung für die Stadt Reichenberg 1850)

Většina publikací věnujících se dějinám Liberce výše uvedenými konstatováními ohledně samosprávného statutu končí. Dozvíme se tedy historické pozadí jeho udělení, data a co to obecně pro město znamenalo. Bližší pohled na tento dokument ale většinou schází, přestože nám umožňuje udělat si přehled o tehdejších fungování obce, co všechno spadalo do její působnosti nebo kdo mohl ovlivňovat její chod a kdo byl z tohoto procesu naopak výslovně vyloučen apod. Vzhledem k zaměření práce bych se chtěla podrobněji věnovat především kapitole pojednávající o obecních volbách, díky čemuž bude možné si představit tehdejší možnosti a limity rodící se občanské společnosti.

Jak už bylo řečeno výše, první statuta pro město Liberec byla vydána v roce 1850, tedy na samém počátku fungování nového správního systému. Podíváme-li se na onu kapitolu o obecních volbách, limity tehdejší občanské společnosti jsou patrné už jen při letném pohledu, kdy v podstatě celou jednu stranu zaujímá výčet všech těch, kdo jsou vyloučeni z procesu obecních voleb, ať už se jedná o aktivní nebo pasivní volební právo. Volební právo bylo v první řadě omezeno cenzem pohlaví, kdy volit mohli pouze muži a mezi nimi jen ti, kteří splňovali řadu dalších podmínek k získání aktivního volebního práva. Zde pak přišel na řadu daňový cenzus, který selektoval obyvatelstvo do čtyř kategorií – první tři představovaly tři voličské sbory, kam byli lidé zařazováni podle dalších, avšak nejen daňových kritérií, a čtvrtou kategorií, kam spadala většina obyvatelstva, jež podmínky pro udělení volebního práva nespĺnila. Při obecních volbách se totiž *„uplatňovala představa, že do veřejných záležitostí v obci může mluvit zejména ten, kdo se podílí na jejich financování. Hlas toho, kdo se podílel více, měl větší váhu.“*⁷¹

Volební právo v Liberci měli na základě obecního zřízení z roku 1850 ti, kteří odváděli přímou daň z domu nebo pozemku ležícím na území města ve výši minimálně dvou zlatých, nebo ti, kteří odváděli přímou daň minimálně tři zlaté z živnosti provozované ve městě. Nárok na participaci na politickém životě ve městě měli dále ještě ti muži, kteří odváděli daň z příjmu minimálně ve výši osmi zlatých. Tato podmínka ale měla ještě další podmínku, na jejímž základě musela být tato daň v uplynulém roce plně zaplácena a v tom probíhajícím roce nesměla být zaplácena se zpožděním.⁷² Účastnit se v Liberci obecních voleb mohli dále

⁷¹ ČOPÍK, Jan: *Proměny a kontinuita české komunální politiky. Územní samospráva v nové době (1850-2010). Díl I – do roku 1945.* Praha 2014, s. 34-35.

⁷² *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg.* Bez místa vydání 1850, s. 10.

penzionovaní říšští, zemští nebo komunální úředníci, pokud jejich mzda či penze podléhala dani z příjmu. Bez dalších podmínek bylo aktivní volební právo přiznáno důstojníkům tzv. *militia stabilis*, tedy těch, kteří měli stálé bydliště, dále katolickým farářům v Liberci a konečně také doktorům, kteří tento akademický titul získali na některé z domácích univerzit. Jako poslední skupina obyvatelstva mající volební právo v Liberci jsou v tomto obecním zřízení jmenováni učitelé, profesori a představení ve veřejných vzdělávacích zařízeních, která byla provozována říší, zemí nebo obcí.⁷³

Po výčtu těch, kdo mají nárok na aktivní volební právo v obecních volbách, následuje seznam těch, kteří jsou z účasti na nich vyloučeni. V první řadě to byli všichni, kteří byli v něčím poručnictví, pak lidé požívající chudinskou péči, lidé ve služebném poměru a ti, kteří žili z týdenní či denní mzdy.⁷⁴ Tento výčet však nebyl konečný a v obecním zřízení je dále obsaženo dalších několik odstavců zahrnujících další důvody pro vyloučení z volebního práva. Na základě těchto odstavců jsou vyloučeni z účasti na volbách ti, kteří se dopustili trestného činu různého charakteru nebo včas nezaplatili daně, na jejichž základě jsou zařazováni do seznamu voličů, což ale ostatně vyplývá už z té části obecního zřízení, kde se hovoří o tom, kdo a za jakých podmínek volit může.⁷⁵

Takovýto výčet poskytuje představu, jaké vrstvy obyvatelstva se politického života mohly účastnit a jaké ne. Už se z něj ale pochopitelně nedozvíme žádná čísla, tedy v jakém poměru byly tyto dvě skupiny rozděleny. K tomu je možné využít jiný pramen, a sice v roce 1902 libereckou městskou radou vydanou publikaci mapující prvních padesát let samosprávy v Liberci, *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900*. Zde jsou obsaženy statistiky týkající se města a mezi nimi i statistika pojednávající o libereckých obecních volbách. Na základě zde obsažených údajů a na jiném místě údajů o celkovém počtu obyvatelstva je možné spočítat, kolik procent obyvatel Liberce mělo při aplikaci všech výše uvedených podmínek a omezení právo jít k obecním volbám. Bohužel v této publikaci není obsažen údaj o celkovém počtu oprávněných voličů při prvních obecních volbách konaných v roce 1851, neboť se tento údaj nepodařilo zjistit.⁷⁶ Použít lze pak záznam z roku 1861, tedy z druhých obecních voleb konajících se po desetiletém neabsolutistickém intermezzu. Během těchto voleb mělo být v Liberci 1479 oprávněných voličů z celkového počtu 20 034

⁷³ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 11.

⁷⁴ Tamtéž.

⁷⁵ Tamtéž, s. 11-12.

⁷⁶ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81.

obyvatel.⁷⁷ Z těchto čísel tedy vyplývá, že volební právo bylo v roce 1861 přiznáno pouhým 7,4% obyvatel města a o demokracii chápaném v dnešním slova smyslu tedy nemohla být na obecní úrovni řeč. Je ale nutné poznamenat, že počet oprávněných voličů v průběhu druhé poloviny 19. století nepravidelně, avšak pozvolna stoupal a na samém počátku 20. století, v roce 1900, dosáhl tento počet čísla 3 482. Ačkoliv to sice na první pohled může vypadat jako podstatné zlepšení situace, tak nesmíme opomenout fakt, že oproti roku 1861 také výrazně stoupl počet obyvatel Liberce z výše uvedených 20 034 na 34 204 obyvatel.⁷⁸ Při vědomí obou těchto údajů lze konstatovat, že výraznější rozšíření volebního práva se během druhé poloviny 19. století nekonalo, neboť v roce 1900 mohlo v Liberci rozhodovat o složení městského zastupitelstva pouze 10,2 % obyvatel města, 90 % obyvatel tedy nemělo šanci ovlivnit personální složení liberecké radnice.

Podobná situace byla však také v Praze, kde je k prvním obecním volbám, konajícím se již podle pravidel samosprávného statutu na samém počátku 50. let uveden následující počet voličů: 900 v prvním sboru, 2 166 ve druhém sboru a 2 851 ve třetím sboru.⁷⁹ Celkový počet voličů tak byl 5 917, přičemž v roce 1851 čítala Praha celkem 118 405 obyvatel.⁸⁰ Z těchto údajů tedy vyplývá, že v hlavním městě Českého království mělo na začátku fungování nového správního systému oprávnění volit pouze 5 % obyvatel. Ani na počátku 60. let, kdy se konaly po odeznění absolutismu další obecní volby, se situace nezlepšila, ba naopak. V roce 1861 se celkový počet pražských voličů dokonce oproti situaci na počátku 50. let snížil na 5 344⁸¹, navzdory tomu, že celkový počet obyvatel se výrazněji zvýšil. Podle výsledků sčítání lidu z roku 1857 žilo v Praze 142 588 lidí⁸² a při dalším sčítání, jež proběhlo v roce 1869, už dle oficiálních statistik dosáhl celkový počet obyvatel hodnoty přibližně 158 000.⁸³ Neznáme tedy přesný počet obyvatel pro rok 1861, kdy se konaly první volby po zavedení ústavnosti, ale lze předpokládat, že se pohyboval někde kolem hranice 150 000 obyvatel. V tom případě by volební právo mělo méně než 4 % obyvatel Prahy, což bylo ještě méně než v případě Liberce.

⁷⁷ Reichenberg in der Zeit, s. 81 a 102.

⁷⁸ Tamtéž, s. 82 a 103.

⁷⁹ LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *Dějiny Prahy II.* Praha a Litomyšl 1998, s. 147.

⁸⁰ RŮŽKOVÁ, Jiřina – ŠKRABAL, Josef a kol.: *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. I. díl.* Praha 2006, s. 10.

⁸¹ LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *c. d.*, s. 148.

⁸² RŮŽKOVÁ, Jiřina – ŠKRABAL, Josef a kol.: *c. d.*, s. 11.

⁸³ FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří – STLOUKAL, Milan: *Dějiny obyvatelstva českých zemí.* Praha 1996.

Lze předpokládat, že se tento stav do konce monarchie příliš nezměnil, navzdory zavedení všeobecného, přímého, rovného, tajného hlasovacího práva pro muže starších 24 let v roce 1906, neboť to se týkalo pouze voleb do říšské rady. Všechna ustanovení a omezení týkající se obecních voleb, alespoň co se Liberce týče, tak zůstala stále v platnosti, a to až do pádu monarchie v roce 1918.⁸⁴

Na odstavce v libereckém obecním zřízení pojednávajícími o aktivním volebním právu navazuje několik málo odstavců, které specifikují, kdo mohl a nemohl být v obecních volbách volen, tedy o pasivním volebním právu. Tato ustanovení jsou o poznání stručnější, neboť pasivní volební právo měl každý liberecký občan disponující aktivním volebním právem, jehož podmínky jsou vypsány v předchozí části obecního zřízení. Jedna podmínka je ale k tomuto konstatování připojena, a sice že volen mohl být občan starší 30 let.⁸⁵ Zajímavé ovšem je, že v části o aktivním volebním právu není o věku voličů žádná zmínka, jednoduše je řečeno, že oprávnění volit jsou všichni občané mužského pohlaví, pokud se na ně samozřejmě nevztahují ustanovení z § 32, v němž jsou vyjmenovány důvody, kdy je občan vyloučen z výkonu aktivního volebního práva.⁸⁶ Pochopitelně lze ale předpokládat, že aktivní volební právo bylo přiznáno všem zletilým občanům mužského pohlaví, což v této době znamenalo starším 24 let.

Dále následuje krátký výčet těch, kteří jsou z výkonu pasivního volebního práva vyjmuti a vyloučeni – jednak to jsou opět všichni, kteří patří do některé z kategorií obsažené v § 32, jednak vojáci v aktivní službě, obecní úředníci a sluhové, občané, kteří se opozdí s placením daně v obci a ty osoby, jimž byla svěřena správa obecního majetku nebo nějaké obecní instituce a ve stanoveném termínu neměly v těchto záležitostech v pořádku účty.⁸⁷

Podíváme-li se na celý tento výčet různých podmínek a omezení týkajících se volebního práva v Liberci, tak je zřejmé, že sestavit seznamy voličů musel být velmi náročný úkol, který byl ztížen ještě tou skutečností, že voliči měli být na základě dalších kritérií rozděleni do třech voličských sborů. Podle autorů díla *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska* bylo pro statutární města typické, a od nestatutárních měst odlišující, pevné stanovení daňového cenzu, který voliče zařazoval, při splnění ještě dalších podmínek, do prvního nebo druhého voličského sboru. Výjimku ale v moravskoslezském prostoru tvořila Jihlava, v níž byli voliči

⁸⁴ MELANOVÁ, Miloslava: *Česká menšina v Liberci před první světovou válkou*. In: *Fontes Nissae*, 2000, roč. 1, s. 93.

⁸⁵ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 12.

⁸⁶ Tamtéž, s. 10.

⁸⁷ Tamtéž, s. 12.

rozdělení stejně jako v nestatutárních městech tak, že byly sečteny všechny místními voliči odváděné daně a tato suma pak byla rozdělena na tři stejné díly.⁸⁸

Podobnou výjimkou byl v Čechách i Liberec, ačkoliv se v podstatě nedají tyto záležitosti v rámci této země generalizovat, neboť vedle Liberce bylo v Čechách pouze jedno další statutární město, a tak se dá hovořit o výjimce spíše v rámci celých českých zemí. Ani v libereckém obecním zřízení totiž není stanoven přesný daňový cenzus jako podmínka pro zařazení do jednotlivých voličských sborů, ale podobně jako v případě Jihlavy se mají voliči rozdělit výpočtem celkové výše od libereckých oprávněných voličů odváděných daní a následným rozdělením této sumy na tři části. Jedinou regulací v tomto ohledu byla podmínka, že v prvním sboru má být minimálně 60 voličů.⁸⁹ Liberec se v tomto lišil nejen od většiny moravských a slezských statutárních měst, ale také od Prahy, v jejímž obecním zřízení je onen pevný daňový cenzus zakotven, když do prvního sboru měli být řazeni voliči odvádějící 100 a více zlatých ročně a do druhého ti, kdo odváděli 20 až 100 zlatých.⁹⁰

Stanovení pevného daňového cenzu mělo za následek, že voliči byli do voličských sborů rozdělení podstatně rovnoměrněji a hlas voličů ve třetím sboru měl tedy větší váhu než hlas těch v nestatutárních městech, nebo právě v Liberci.⁹¹ To také dobře ilustrují čísla u jednotlivých statutárních měst, porovnáme-li je s údaji pro Liberec. Zatímco například v Olomouci, moravském statutárním městě, byl procentuální poměr voličů v jednotlivých sborech v roce 1880 31 : 33,5 : 35,4 %⁹², tak v Liberci byl tento poměr mnohem méně vyvážený, když vypadal v tom samém roce následovně: 2,7 : 17,8 : 79,5 %.⁹³ Každý sbor měl přitom volit stejný počet zastupitelů, a sice 12 z 36členného zastupitelstva. A právě při vědomí této skutečnosti je nanejvýš patrné, jak nespravedlivé liberecké obecní volby byly, když pouhých 60 obyvatel (2,7 % z celkového počtu oprávněných voličů) volilo jednu třetinu zastupitelstva stejně jako 1 739 (79,5 %) voličů zařazených do třetího sboru. Realita libereckých obecních voleb by tak spíše odpovídala výroku, že „*co se nestatutárních obcí řídících se obecním volebním řádem platným pro příslušnou zemi týká, obecně platným*

⁸⁸ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

⁸⁹ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 12.

⁹⁰ *Obecní řád královského hlavního města Prahy daný dne 27. dubna 1850 po doplnění novějšími zákony zemskými a říšským zákonem domovským*. Praha 1892, s. 20.

⁹¹ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 49.

⁹² Tamtéž, s. 50.

⁹³ V absolutních číslech byl poměr voličů v Liberci v roce 1880 60 : 389 : 1739, přičemž celkový počet voličů byl 2188, viz *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

zjištěním je značný přetlak voličů v posledním volebním sboru, který byl nejvýraznější v průmyslových lokalitách s největšími majetkovými rozdíly a s převahou drobného živnostnictva a částí dělnictva mezi voliči.⁹⁴ Tomuto tvrzení odpovídají údaje například pro Moravskou Ostravu, jejíž charakter a vývoj je tomu libereckému velmi podobný, neboť obě tato města, dříve nepříliš významná, prodělala velký rozvoj v souvislosti s průmyslovou revolucí, ačkoliv každé v jiné oblasti průmyslové výroby. Nicméně lze předpokládat, že skladba obyvatelstva byla velmi podobná, a proto i čísla ukazující rozvržení voličů do jednotlivých sborů jsou téměř totožná. U Moravské Ostravy bylo toto rozvržení v roce 1888 v poměru 4,76 : 15,54 : 79,70 %⁹⁵, v případě Liberce je poměr v roce 1888 takový, že první sbor tvořilo 3,24 % voličů z celkového počtu, druhý sbor 19,31 % a třetí sbor 77,44 % voličů.⁹⁶ Z těchto dat je tedy skutečně patrné, že situace voličů v Liberci byla podobná spíše nestatutárnímu městu Moravské Ostravě, než vlastní obecní zřízení vlastníci Olomouci, pro niž je srovnání s Libercem uvedeno již výše. Na základě všech těchto skutečností je možné vyvozovat, že liberecké obecní zřízení bylo „šité na míru“ zdejším početným továrníkům a movitým obchodníkům, kteří také, jak bude analyzováno na jiném místě, tvořili po celou druhou polovinu 19. století velkou část městského zastupitelstva.

Zatímco neexistencí pevného daňového cenzu se liberecká statuta rozcházela s většinou ostatních pro jiná města, tak další podmínky pro zařazování voličů do jednotlivých voličských sborů už byly stejné jako u jiných statutárních měst. Týkalo se to například zařazování tzv. honoračních voličů, kteří byli v nestatutárních městech řazeni do prvního sboru, v těch statutárních pak byli zapisováni do sboru druhého.⁹⁷ I v libereckých statutech byli tedy tito voliči, mezi které patřili podle libereckého obecního zřízení důstojníci, učitelé, doktoři, katoličtí faráři a profesori, zařazeni automaticky do druhého voličského sboru, pokud je ovšem výše jimi odváděných daní nezařadila do prvního sboru.⁹⁸ Třetí sbor pak byl určen jednak pro nejmenší plátce daní a jednak pro ty, kdo nesplňovali kritéria pro zařazení do prvních dvou sborů, což znamená, že nebyli ani čestní občané (ti mohli volit na základě obecního zřízení v prvním sboru), ani nevykonávali takové povolání, které by je automaticky zařadilo do druhého voličského sboru.⁹⁹ Ačkoliv zapsání voličů do jednotlivých sborů bylo

⁹⁴ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 51.

⁹⁵ Tamtéž, s. 50.

⁹⁶ V absolutních číslech byl poměr voličů v roce 1888 83 : 494 : 1981, přičemž celkový počet voličů byl 2 558, viz *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

⁹⁷ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 51.

⁹⁸ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 13.

⁹⁹ Tamtéž.

zdánlivě jasně dané, tak ale neznamenal, že by se voliči museli řídit příslušností k danému sboru i v případě voleb samotných, a volit tak jen kandidáty ucházející se o mandát zastupitele ve sboru, k němuž volič náleží.¹⁰⁰

Po tomto nepřilíš jednoduchém procesu, tedy dělení voličů do jednotlivých sborů, přišlo na řadu vytváření voličských listů, do nichž měli být lidé oprávnění volit zaneseni, a tyto listy měly být minimálně čtyři týdny před volbami zveřejněny, aby do nich mohl každý nahlédnout a případně proti nim podat reklamace.¹⁰¹ Vzhledem ke složitosti volebního systému se pochopitelně mohlo stát, a také se stávalo, že někteří voliči byli zařazeni do jiného sboru, než do kterého měli správně náležet, nebo nebyli do listů zaneseni vůbec a volební právo jim tak bylo upřeno, ačkoliv splňovali podmínky pro jeho přiznání. Aby se ale předešlo zmatkům při samotném průběhu voleb, tak bylo stanoveno, že osm dní před volbami už nejsou žádné změny ve voličských listech přípustné.¹⁰²

Celý tento systém samozřejmě dával velký prostor různým machinacím se zařazováním voličů do sborů a při tvorbě voličských listů. Mezi nejčastější prohřešky patřily machinace s udělováním čestného občanství, neboť jak už je poznamenáno výše, tito voliči byli automaticky řazeni do prvního, tedy nejméně početného, ale zároveň nejmocnějšího prvního sboru. Jako příklad takového jednání, které mělo za cíl podpořit ve volbách dosavadní vedení radnice, uvádějí autoři díla *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska* situaci v Moravské Ostravě před volbami v roce 1908, kdy zde bylo čestné občanství uděleno 72 lidem, z nichž nikdo neměl trvalé bydliště v Ostravě.¹⁰³

Dalším způsobem, jak ovlivnit složení voličských sborů byla machinace s přepisováním vlastníků pozemků a domů, čímž mohlo dojít k udělení volebního práva lidem, kteří mohli dopomoci radniční straně pozitivně ovlivnit výsledky voleb.¹⁰⁴ Podle již několikrát zmíněné publikace *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska* bylo další problematickou skutečností při samotném průběhu voleb, že tato volba probíhala ústně před komisí.¹⁰⁵ To umožňovalo vyvíjet nátlak například ze strany zaměstnavatele na své zaměstnance, aby se pod pohrůzkou propuštění z práce nebo jiných ekonomických sankcí neodvažovali volit v souladu se svým přesvědčením. V libereckých, ale ani v pražských statutech však nenajdeme pasáž, která by uváděla, že volba probíhá ústně. Je zde nicméně pasáž, která hovoří o volbě

¹⁰⁰ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 13

¹⁰¹ Tamtéž, s. 13-14.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 62.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 63.

¹⁰⁵ Tamtéž.

probíhající hlasovacími lístky, na něž mají voliči vypsát jimi volené kandidáty.¹⁰⁶ To souvisí s odlišným zákonodárstvím v jednotlivých zemích, na jehož základě probíhala v některých zemích habsburské monarchie volba ústně, což se týkalo právě mj. i Moravy a Slezska, zatímco v jiných zemích se volilo pomocí hlasovacích lístků, mezi něž patřily mj. Čechy.¹⁰⁷ Zatímco tedy na Moravě ani ve Slezsku se nedá hovořit o tajné volbě, v Čechách byla situace poněkud lepší, i když jak konstatuje Jiří Klabouch ve svém díle o obecní samosprávě v Rakousku v letech 1848–1918, ani zde nebylo dodržení tajnosti volby garantováno, když v poznámce uvádí příklad z Dalmácie, kde se také volilo formou hlasovacích lístků a kde mělo dojít k hlasitému přečtení volebního lístku volební komisí v přítomnosti samotného voliče.¹⁰⁸ V této souvislosti je ale nutné podotknout, že celá druhá polovina 19. století byla v podstatě stále počátkem zavádění určitých demokratických procedur, se kterými se tehdejší společnost teprve musela naučit zacházet, a během této doby mohlo tedy docházet k určitým excesům.

Po sečtení hlasů byli pak za zvolené dle obecního zřízení považováni ti kandidáti, kteří obdrželi absolutní většinu hlasů, případně rozhodovala užší volba, a když ani ta výsledek nepřinesla, tak měla rozhodnout náhoda v podobě losu mezi kandidáty v této užší volbě. Nicméně důležitý je fakt, že zvolení bylo pro kandidáta závazné a odmítnout ho mohli pouze osoby splňující určitá kritéria, mezi něž patří například věk nad 60 let. V případě, že by zvolený kandidát bez omluvy jmenování do úřadu nepřijal, tak mu hrozila pokuta ve výši sto zlatých a ztráta aktivního i pasivního práva pro doplňovací volby konané v probíhajícím volebním období, a také pro následující volební období.¹⁰⁹ Takto přísné podmínky pro případ odmítnutí funkce, do níž byl kandidát zvolen, lze vysvětlit dle mého názoru tím, že snahou bylo dosáhnout kandidatury jen těch lidí, kteří si byli jisti svých schopností a možností funkci přijmout, aby se tak předešlo případné nutnosti neustále vypisovat nové volby k dosažení požadovaného počtu zastupitelů.

Zastupitelé byli na základě libereckého obecního zřízení voleni na tři roky. To byla obvyklá doba ve většině obcí. Co už se ale vymykalo poměrům ve většině obcí, bylo ustanovení, na jehož základě měla každý rok v březnu odstoupit třetina zastupitelů a ti měli být nahrazeni nově zvolenými, přičemž o tom, kdo měl poprvé a podruhé odstoupit, rozhodoval los. Poté už měli odstupovat vždy ti zastupitelé, kteří byli zvoleni před třemi

¹⁰⁶ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 15.; *Obecní řád královského hlavního města Prahy*, Praha 1892, s. 25.

¹⁰⁷ KLABOUCH, Jiří: *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848-1918*. Wien 1968, s. 75.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 17.

lety.¹¹⁰ Z toho tedy vyplývá, že se v Liberci konaly obecní volby každý rok, což bylo v rámci ostatních statutárních měst neobvyklé. Ačkoliv v Praze byla praxe stejná jako v Liberci a i zde se tedy volilo každý rok¹¹¹, tak v moravskoslezském prostoru, v němž se nacházel i větší počet statutárních měst, se každoročně konaly doplňovací volby pouze v Brně. To mělo za následek poměrně nízkou volební účast, neboť lidé byli jednoduše z neustálých voleb unaveni.¹¹² K podobnému závěru dochází i autoři publikace *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska* v případě Opavy, kde se na základě tamějšího statutu z roku 1850 taktéž až do roku 1866 konaly doplňovací volby každý rok, což mělo za následek velmi malou účast pohybující se kolem 20 %. Volební účast začala růst až po změně z roku 1866, na jejímž základě probíhaly volby jen jednou za tři roky.¹¹³

V této souvislosti je příležitost se detailněji podívat na volební účast v Liberci v průběhu prvních padesáti let fungování obecní samosprávy, jak o tom informuje městskou radou vydaná publikace *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung*. Volební účast je zde rozdělena dokonce podle jednotlivých sborů, což nám umožňuje sledovat zájem o obecní volby u konkrétních skupin obyvatel. Předpokladem je, že účast byla vyšší v těch sborech, jejichž hlasy měly větší váhu, tedy v prvním a druhém, zatímco ve třetím sboru volební účast příliš vysoká nebyla.

Podíváme-li se nejprve na celková čísla, tak průměrný počet oprávněných voličů v Liberci byl mezi lety 1851–1900 2 240 a průměrná volební účast se v tomto volebním období dostala na číslo 751 voličů.¹¹⁴ Vyjádřeno v procentech, průměrná volební účast v libereckých obecních volbách byla jen přibližně 33 %. I přesto, že volební právo mělo tak malé množství lidí, tak tohoto privilegia využívala jen třetina voličů, což svědčí o ještě nepřilíživě vyspělé politické kultuře tehdejší doby. Souvisí to především s oním systémem rozdělování voličů do třech sborů a již výše zmíněným faktem, že hlasy jednotlivých voličů neměly stejnou váhu a ti ve třetím sboru si uvědomovali, že jejich účast na volbách toho stejně příliš změnit nemůže. Jejich četnost vysoké volební účasti také příliš nenahrávala a i v Liberci byla situace obdobná jako v Brně, kde podobný trend zaznamenal ve své publikaci Lukáš Fasora.

¹¹⁰ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 17.

¹¹¹ *Obecní řád královského hlavního města Prahy*, Praha 1892, s. 28.

¹¹² FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851-1914*. Brno 2007, s. 39.

¹¹³ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 58.

¹¹⁴ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81-82.

Výše zmíněné hypotéze, a sice že nejnižší účast byla ve třetím sboru, odpovídají i konkrétní čísla vztahující se k libereckým obecním volbám. Zatímco v prvních dvou sborech přesahovala volební účast 50 %, když průměrná volební účast v prvním sboru byla 52 % a ve druhém téměř 55 %, tak celkové číslo volební účasti v Liberci výrazněji snižuje třetí sbor, v němž v průběhu let 1851–1900 chodilo k volbám v průměru jen 28 % voličů.¹¹⁵ Ačkoliv byl tedy třetí voličský sbor nejpočetnější, svého práva využívala jen menšina sem zařazených voličů. Osoby zařazené do prvních dvou sborů tak měly nejen teoreticky největší moc rozhodovat o směřování města, ale také prakticky o něm rozhodovaly jen ony, neboť voliči ve třetím sboru se šance na alespoň částečné korigování poměrů ve městě dobrovolně svou neúčastí ve volbách vzdali. Velmi výstižná je pak jedna věta v libereckém obecním zřízení, která říká, že ti, kteří se k volbám nedostaví, budou považováni za volbu schvalující.¹¹⁶ Tito „nevoliči“ tedy dávali mandát majetnějším a privilegovanějším obyvatelům Liberce dělat si s městem, co uznají za vhodné, aniž by se pokusili jim jejich záměry alespoň trochu zkomplikovat, ať už byly jakékoliv.

Volební účast ale značně kolísala a poměrně dobře odráží situaci ve městě ve sledovaném období. Poměrně vysoká volební účast byla při prvních obecních volbách v roce 1851, alespoň v porovnání s volbami následujícími v 60. a 70. letech. Ačkoliv údaje pro první volební rok nejsou kompletní, tak přesto ta čísla, která se podařilo dohledat, napovídají, že účast byla poměrně slušná. Z tohoto roku známe pouze celkový počet oprávněných voličů ze třetího sboru, který činil 781 osob, následně se dochovala čísla o volební účasti v jednotlivých sborech, a sice z prvního sboru se k volbám dostavilo 47 voličů, z druhého 166 a ze třetího 321. Celkem se tedy dostavilo k prvním obecním volbám 534 lidí.¹¹⁷ Ačkoliv neznáme celkový počet oprávněných voličů v prvním sboru, lze na základě ustanovení v obecním zřízení předpokládat, že jich bylo 60, tak jako ve všech dalších následujících volbách až do roku 1883, kdy se jejich počet v prvním sboru navýšil.¹¹⁸ V takovém případě by tedy volební účast prvního sboru atakovala téměř 80% hranici. Pro druhý sbor, pro který se taktéž údaje o celkovém počtu voličů v těchto volbách nedochovaly, je těžké počet odhadovat, neboť pro něj nebyla v obecním zřízení žádná regulace podobné té pro sbor první. Pro třetí sbor už ale počet všech oprávněných voličů známe, činil 781 osob. Z nich pak k samotné volbě přišlo 321, tedy přibližně 41 %. I celkový počet voličů (534), kteří svého aktivního volebního práva využili, ukazuje, že účast byla v porovnání s roky následujícími mimořádně

¹¹⁵ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81-82.

¹¹⁶ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 15.

¹¹⁷ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 81-82.

vysoká. Ve volbách v dalších desetiletích přišlo více než 500 voličů až v roce 1881 navzdory tomu, že počet oprávněných voličů oproti prvním obecním volbám značně stoupl.¹¹⁹

Vysokou volební účast v prvních obecních volbách, konajících podle statutu vydaného na konci roku 1850, lze vysvětlit pravděpodobně tím, že lidé, alespoň někteří, mohli poprvé svobodně vyjádřit svůj názor a podílet se na veřejném dění, i když jen na obecní úrovni. Důležitý byl také fakt, že zde poprvé nehrál roli společenský původ. Poprvé nebyla alespoň v této oblasti zvýhodňována šlechta, která musela splnit stejné podmínky, které platily pro všechny ostatní obyvatele. V obecních volbách tak nebyl alespoň zdánlivě nikdo zvýhodňován na základě svého původu, ačkoli se objevila jiná diferenciací obyvatelstva, a to podle majetku.¹²⁰ Skutečnost, že zástupci dosud nepriviligovaných vrstev měli poprvé možnost k prosazení svého názoru, byla nejspíš tím důvodem, jenž přivedl větší množství lidí do volebních místností.

Další volby se vzhledem ke změně politického kurzu v habsburské monarchii směrem k absolutismu v 50. letech už nekonaly, a na radnici tak zůstalo zastupitelstvo zvolené v roce 1851. Poprvé pak mohli lidé rozhodovat o složení radnice opět až v roce 1861 po obnovení ústavnosti, avšak pro tento rok se bohužel k volební účasti dochoval jen počet volby se účastnících voličů ve třetím sboru. I ten ale naznačuje, že volební účast mohla být poměrně vysoká, neboť v tomto sboru, v němž byla už podle výše uvedených údajů účast vždy nejslabší a pohybující se pod 30 %, se k prvním volbám po deseti letech dostavilo 47 % voličů.¹²¹

Vysokou volební účastí se vyznačovaly první komunální volby po odeznění absolutismu také v Praze. V roce 1861 mohlo v Praze volit 5 344 mužů a z tohoto počtu se jich k samotné volbě dostavilo 4 680,¹²² volební účast tedy dosáhla velmi vysoké hodnoty 87,6 %, k níž se volební účast v Liberci ve druhé polovině 19. století nikdy ani zdaleka nepřiblížila a nelze ji tedy očekávat ani ve volbách v roce 1861. V Praze v této době ale byla úplně jiná situace než v Liberci, neboť už během těchto voleb se výrazněji měnila podoba a směřování komunální politiky. Po prvních, a na deset let posledních, komunálních volbách se k moci v Praze dostalo německé konzervativní měšťanstvo, jehož představitelé pak na počátku nové éry, „byli pro Pražany v minulém desetiletí reprezentanty protičeské a neliberální politiky.“¹²³ Hned při první příležitosti, tedy při komunálních volbách v roce 1861, tak bylo obměněno složení

¹¹⁹ Reichenberg in der Zeit, s. 81-82.

¹²⁰ KLABOUCH, Jiří: *Die Gemeindeselbstverwaltung*, s. 74-76.

¹²¹ Reichenberg in der Zeit, s. 81.

¹²² LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha 2000, s. 467.

¹²³ Tamtéž.

pražské radnice ve prospěch České národní strany, a ta se tak dostala do českých rukou.¹²⁴ Vidina změny po tak dlouhé době byla nejspíš tou hlavní příčinou, proč byla v Praze v těchto volbách účast tak vysoká. S tím však souvisí i fakt, že spolu s tím, jak ekonomicky sílilo i české měšťanstvo, tak se dostávalo do prvních dvou voličských sborů a mělo tedy i reálně větší šance změnu prosadit.¹²⁵ V Praze se tedy během těchto voleb spojilo několik faktorů dohromady, které způsobily tak vysokou volební účast. Kromě šance na změnu ve prospěch českého tábora byla nejspíš jedním z důležitých činitelů také pouhá skutečnost, že po desetiletém útlumu občanské aktivity a angažovanosti byla opět možnost promluvit do politických poměrů ve městě. To bylo pravděpodobně tím hlavním důvodem pro vyšší volební účast i v Liberci, ačkoliv známe údaje jen pro třetí voličský sbor.

Nadšení voličů ale velmi rychle vyprchalo. V následujících volbách v Liberci v roce 1862 byla účast velice nízká, z celkového počtu 1 469 oprávněných voličů jich k samotným volbám přišlo pouhých 228, tedy přibližně 15,5 %. Toto žalostně nízké číslo vynikne zejména při pohledu na účast ve třetím voličském sboru, kde se z celkového množství 1 118 voličů dostavilo k volbě pouze 91, tedy zhruba 8 %, což znamená, že více jak devět desetin voličů třetího sboru svého nedávno znovu nabytého práva nevyužilo.¹²⁶ Důvodem takového poklesu zájmu zejména ve třetím voličském sboru, který lze vztáhnout obecně na voliče ve třetích sborech ve všech obcích, může být, že ačkoliv byl „*menší zájem ve třetím sboru současníky přičítán nezájmu na komunálních záležitostech, v reálu mohla převážit spíše frustrace a rezignace voličů, jejichž hlasy už nemohly celkový výsledek voleb zvrátit.*“¹²⁷

Nepříliš velký zájem o obecní volby v Liberci přetrvával v podstatě po celá 60. i 70. léta. V průběhu těchto necelých dvaceti let (rozmezí let 1863–1880), volební účast pouze ve čtyřech případech překročila 20 %. Nejslabší účast byla zaznamenána v roce 1864, kdy se k volbám dostavilo pouze 10 % voličů, nejvyšší účast si pak připsaly volby v roce 1868, kdy odvolilo necelých 27 % lidí s aktivním volebním právem.¹²⁸

Tyto výsledky nepůsobí příliš pozitivně a svědčí o velmi malé angažovanosti a zájmu libereckých občanů o dění ve městě. Je to dáno především volební aritmetikou, nastavenou libereckým obecním zřízením podobně jako v nestatutárních městech, v nichž měly hlasy voličů ve třetím sboru výrazně nižší váhu, ale také je to dáno nejspíš poměrně klidnou politickou situací v Liberci v té době. Již od počátku 60. let vládli liberecké radnici němečtí

¹²⁴ LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: c. d., s. 467.

¹²⁵ Tamtéž, s. 468.

¹²⁶ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81.

¹²⁷ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 58.

¹²⁸ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81-82.

liberálové, tak jako tomu bylo ve velké většině měst v habsburské monarchii s německou většinou obyvatelstva nebo s velmi majetnou a tím pádem mocnou skupinou německy hovořícího obyvatelstva. Němečtí liberálové se ve vedení měst drželi většinou po celá 60. a 70. léta a nízká volební účast nejspíš souvisí s pocitem, že volby, tím spíše konané každý rok, nejsou příliš důležité, neboť žádnou změnu stejně nepřinesou a v případě Liberce nejspíš nebyla ani příliš velká představa o tom, jak by měla ona změna vypadat. Nebyla zkrátka žádná jiná alternativa vůči radnici ovládané německými liberály. Jakmile se ale taková alternativa objevila a s ní i naděje na změnu, tak volební účast velmi rychle stoupla.

Novým subjektem na politické scéně se stali němečtí nacionalisté, kteří byli produktem sílícího nacionalismu nejen v habsburské monarchii, ale také tyto tendence podporovali a získávali na svou stranu čím dál více voličů, kteří tak po letech nečinnosti pravděpodobně konečně viděli smysl jít k volbám. Zatímco v roce 1880 byla ještě volební účast s něco málo přes 14 % zoufale nízká, tak o rok později už přesáhla 26 %, v roce 1882 27 %, aby pak ještě jednou spadla na 22 %, ale v roce 1884 už byla na 28 % a v roce 1885, kdy proběhl tzv. boj o radnici, se dostala dokonce na 44 %, respektive 41,5 % při mimořádných komunálních volbách konaných na přelomu listopadu a prosince 1885 z důvodu odstoupení 29 zastupitelů v polovině listopadu.¹²⁹ Tato na Liberec nezvykle vysoká volební účast pak vynesla německé nacionalisty do čela liberecké radnice, v němž se udrželi až do konce existence habsburské monarchie.

Po dobytí radnice německými nacionalisty už volební účast až do roku 1900 neklesla pod 20 %. Nejnižší účastí bylo 29,5 % v roce 1898, naopak rekordní počet voličů, téměř 76 %, přišel k volbám v roce 1893. Ty ale byly oproti všem ostatním velmi specifické, neboť se konaly po rozpuštění městského zastupitelstva českým místodržitelstvím v říjnu roku 1892 a byly provázeny velmi silnou kampaní, čemuž ale bude věnována jiná kapitola.

I přes nárůst volební účasti v 80. a 90. letech zůstává celková, již výše uvedená účast kolem 33 % v rozmezí let 1851–1900, velmi nízká i v porovnání s ostatními, nejenom statutárními městy. Například ve statutárním městě Olomouci byla volební účast ve druhé polovině 19. století v rozmezí 43–74 %, s níž ale nelze situaci v Liberci příliš srovnávat vzhledem k pevnému daňovému cenzu pro dělení voličů do tří sborů, čímž měly hlasy voličů ze třetího sboru podobnou váhu jako ty od voličů ze sboru prvního.¹³⁰ Již výše jsme porovnávali Liberec spíše s Moravskou Ostravou, která ač byla nestatutárním městem, tak

¹²⁹ *Reichenberg in der Zeit*, s. 81-82.

¹³⁰ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 57.

zdejší podmínky byly těm libereckým více podobné. I zde se ale volební účast pohybovala v průměru mezi 55–60 % voličů¹³¹, k čemuž se účast v libereckých obecních volbách ani zdaleka nepřiblížila.

Na kapitoly věnující se voličům, jejich zařazování do sborů, sestavování voličských listů, průběhu voleb atd. navazují ustanovení týkající se délky funkčního období zvolených zastupitelů. Právě v těchto odstavcích lze nalézt onu zajímavou a ve statutech pro jiná města nepřilíš obvyklou informaci, že se má každý rok obměnit třetina zastupitelů a nová třetina se má navolit v doplňovacích volbách, konaných tedy každoročně. Jelikož ale už první věta této kapitoly stanovuje, že členové zastupitelstva jsou voleni na tři roky, tak ona třetina odstupujících zastupitelů musí být vždy tvořena těmi zastupiteli, kteří již svou funkci tři roky vykonávali. Tito zastupitelé nicméně mají zůstat ve svých funkcích až do konání nových voleb a v těch mohou být opět zvoleni.¹³²

V doplňovacích volbách měla být také doplněna místa uvolněná úmrtím zastupitele nebo jeho odstoupením z funkce. Pouze v případě, že by počet takto uvolněných míst v městském zastupitelstvu měl být vyšší než pět, tak se měly konat zvláštní volby na základě voličských listů sestavených pro potřeby posledních proběhnuvších voleb.¹³³

Po úspěšném utvoření nového zastupitelstva bylo jeho úkolem zvolit ze svého středu starostu a následně místostarostu města. To však mohlo proběhnout pouze za předpokladu, že byly přítomny alespoň dvě třetiny všech zastupitelů a starostou byl následně zvolen ten kandidát, který obdržel absolutní většinu hlasů. V případě, že takového výsledku nebylo ve dvou po sobě následujících pokusech dosaženo, tak se mělo přistoupit k užší volbě, v níž se rozhodovalo mezi dvěma kandidáty, kteří v posledním hlasování dostali nejvíce hlasů. Pokud však ani tato užší volba vítěze nepřinesla, tak měl o konečném výsledku rozhodnout los.¹³⁴ Mechanismus volby starosty byl tedy v podstatě stejný, jako ten při volbě zastupitelů, která je rozebrána výše.

V podstatě totožně pak měl být na dobu jednoho roku zvolen místostarosta. Pokud však zvolení kandidáti tyto posty odmítli, měla nejdéle během osmi dnů proběhnout volba nová. Po úspěšném zvolení starosty pak přišla na řadu ještě jedna povinnost, která také odlišovala statutární města od nestatutárních, a sice nutnost potvrzení volby starosty statutárního města císařem.¹³⁵ Starosta statutárního města měl totiž odlišnou pozici než ten ve městě

¹³¹ Tamtéž, s. 59.

¹³² *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 17.

¹³³ Tamtéž, s. 18.

¹³⁴ Tamtéž, s. 18-19.

¹³⁵ Tamtéž, s. 19.

nestatutárním, neboť statutární město nepodléhalo jako všechny ostatní obce okresnímu hejtmanství, ale bylo de facto na jeho úrovni, takže tak jako podléhala volba okresního hejtmána schválení císaře, tak byl císařův souhlas nutný i v případě volby starosty statutárního města.¹³⁶ Jak dále uvádí Lukáš Fasora ve své práci *Svobodný občan ve svobodné obci?*, tak toto panovnickovo potvrzení rozhodně nemuselo být automatické, jak by si nejspíš představitelé města přáli, neboť např. volbě vídeňského starosty Karla Luegera se snažil František Josef I. zabránit právě odmítnutím potvrzení jeho volby.¹³⁷

Jedny z posledních ustanovení týkajících se městského zastupitelstva a starosty se věnují jejich finančnímu ohodnocení, přičemž je uvedeno, že zastupitelé vykonávají svou funkci bez nároku na finanční odměnu. Pouze v případě, když by museli vykonávat své povinnosti mimo území města, měli nárok na finanční náhradu pro tyto účely vynaložených nákladů.¹³⁸ Toto opatření mělo zajistit, že zastupitelé budou vykonávat svou funkci pro dosažení nějakých vyšších cílů než je jejich vlastní obohacení. K tomu si však mohli dopomoci z titulu své funkce i jinými způsoby, než pobíráním platu za vykonávání tohoto úřadu, a nelze si tedy dělat příliš iluze o tom, že všechny kandidáty vedly do voleb do městského zastupitelstva jen ryze ušlechtilé důvody, podobně jako je tomu i dnes. Nicméně tohoto problému si byli tvůrci libereckého obecního zřízení vědomi a „ziskuchtivost“ (*Gewinnsucht*) je v následujících odstavcích uvedena jako jedna z možných příčin pro ztrátu mandátu zastupitele. Podobně mohly být důvodem pro odvolání zastupitele prohřešek proti morálce, spáchání zločinu, případně když se objevil důvod, který by byl pro daného zastupitele překážkou jeho volitelnosti na základě § 34, v němž jsou tyto důvody vyjmenovány, a o nichž již také bylo v práci hovořeno výše. Co se týče úřadu starosty, tak ten už honorován byl, ačkoliv částka tohoto platu není v obecním zřízení nijak konkretizována. Nicméně i pro něj, stejně jako pro místostarostu, platila ona ustanovení hovořící o důvodech, které mohou vést ke ztrátě mandátu zastupitele, respektive starosty a místostarosty.¹³⁹

Poslední paragraf první části libereckého obecního zřízení z roku 1850 se věnuje rozpuštění městského zastupitelstva. Doslova říká: „*Jestliže vláda ze závažných důvodů považuje za nutné rozpustit městské zastupitelstvo, tak okresní hejtman vypíše během čtyř týdnů nové volby.*“¹⁴⁰ Ačkoliv tedy obecní samospráva existovala vedle úřadů státní správy

¹³⁶ FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 35.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 20.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Přeloženo z původního německého znění: „*Wenn die Regierung aus wichtigen Gründen das Stadverordneten-Collegium aufzulösen für nöthig findet, so hat der Bezirkshauptmann binnen 4 Wochen eine neue Wahl auszuschreiben.*“ In: Tamtéž.

a zvláště ve statutárních obcích platila pravidla, které si tyto obce do značné míry samy nastavily, tak přece jen za určitých podmínek mohla státní správa do fungování obecní samosprávy zasáhnout. V Liberci tyto podmínky nastaly v roce 1892, kdy chování vedení města a celková situace ve městě donutila vládu sáhnout k tomuto opatření, i když tehdy už bylo v Liberci v platnosti nové obecní zřízení, v němž byl paragraf týkající se rozpuštění zastupitelstva více rozpracován a konkrétní postup v této situaci se tedy řídil už podle něj.

3.2. Obecní řád pro město Liberec 1889 (Gemeindeordnung für die Stadt Reichenberg 1889)

Liberecká statuta z roku 1850 nebyla definitivní právní normou, ale podobně jako v jiných statutárních městech došlo k jejich úpravě, neboť bylo i na obecní úrovni nutné reagovat na celoříšské politické a společenské změny. Těm už totiž většinou podoba statutů přijatých na samém počátku existence nového správního systému monarchie příliš neodpovídala, především co se voličské základy týče. Zatímco v některých městech, jako například v Olomouci nebo Opavě došlo k vydání nových statutů již v roce 1866¹⁴¹, tedy už v prvním desetiletí po překonání neoabsolutismu, v Liberci k jejich výraznější změně došlo až o více než dvacet let později, když byl 28. června 1889 císařem schválen nový liberecký obecní řád.¹⁴²

Podíváme-li se blíže opět především na ustanovení týkající se obecních voleb, tak zjistíme, že v tomto ohledu došlo k výrazné změně. Důležitý je především fakt, že ze statutů zmizel v otázce volební oprávněnosti konkrétní daňový cenzus. Na základě nového obecního zřízení mohli nyní v Liberci volit všichni příslušníci obce mužského pohlaví, kteří měli rakouské státní občanství, bydleli na území obce a platili v obci ze svého majetku, živnosti nebo příjmu přímou daň.¹⁴³ Na rozdíl od statutů z roku 1850 zde již není nijak specifikována minimální výše této daně, což by teoreticky mělo znamenat rozšíření voličské základny, nicméně bližší pohled na konkrétní čísla tento předpoklad pro Liberec nepotvrzuje.

V roce 1889 se konaly liberecké obecní volby ve dnech 24. - 26. června¹⁴⁴, tedy ještě těsně před přijetím nového obecního řádu a první obecní volby podle nového statutu tedy proběhly až o rok později. Porovnáme-li celkové počty oprávněných voličů v těchto dvou

¹⁴¹ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

¹⁴² *Reichenberg in der Zeit*, Reichenberg 1902, s. 30.

¹⁴³ *Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg*, Reichenberg 1889, s. 10.

¹⁴⁴ *Zu den Ergänzungswahlen in das Stadtverordnetencollegium*. Deutsche Volkszeitung, roč. 5, 19. 5. 1889, č. 138, s. 3.

letech, tak žádný výraznější nárůst není patrný, neboť zatímco v roce 1889 jich bylo podle *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung* 2 635, tak v roce 1890 jich bylo jen o tři více, tedy 2 638. Jediné znatelnější navýšení počtu voličů je v prvním sboru, když jich v něm v roce 1889 bylo zapsáno 86 a o rok později již 120.¹⁴⁵ K tomu ale došlo na základě konkrétního ustanovení v novém obecním zřízení, které jasně hovoří o tom, že v prvním voličském sboru musí být nejméně 120 oprávněných voličů.¹⁴⁶ To bylo jednou tolik, než kolik stanovovala původní statuta z roku 1850 a je to jeden z konkrétních důkazů, že i vývoj obecního zákonodárství šel směrem větší demokratizace. K demokracii jako takové měl nicméně stále hodně daleko, neboť volební právo mělo po těchto úpravách v Liberci ve volbách v roce 1890 stále jen 8,54 % obyvatel.¹⁴⁷ Opět se dá tedy v případě Liberce hovořit o výjimce v rámci statutárních měst v českých zemích, neboť „*například novým opavským statutem z roku 1866 nově vyčleněná voličská základna znamenala zhruba zdvojnásobení počtu oprávněného voličstva ve srovnání s posledními volbami konanými podle starých pravidel.*“¹⁴⁸

Důvodem pro fakt, že ani po demokratizaci obecního řádu se počet voličů nijak výrazněji nezvýšil, může být skutečnost, že voličské oprávnění stejně jako dříve neměli lidé stojící pod vládou otce, pod poručnictvím či opatrovnictvím, dále ti, kteří požívali chudinskou péči, lidé ve služebném poměru a ti, kteří žili z týdenní nebo denní mzdy.¹⁴⁹ Jak poznamenává Lukáš Fasora, tak za formulací o lidech žijících z týdenní či denní mzdy se skrývá dělnictvo.¹⁵⁰ Vzhledem k průmyslovému charakteru Liberce tvořilo dělnictvo velmi početnou složku obyvatelstva¹⁵¹, a jelikož ta byla tedy i novým obecním zřízením z výkonu aktivního volebního práva vyjmuta, tak ani výraznější rozšíření voličské základny v Liberci neproběhlo. Podobná situace byla například i v Brně, kde byla tato skupina obyvatelstva až do roku 1905 z účasti na volbách také vyloučena, i kdyby její příslušníci splňovali jiná kritéria potřebná k získání volebního práva. Podobně se v Brně v jako jediném městě v moravskoslezském prostoru nemohly voleb zúčastnit ani ženy, které zde nemohly až do konce existence

¹⁴⁵ *Reichenberg in der Zeit*, Reichenberg 1902, s. 82.

¹⁴⁶ *Gemeinde-Ordnung*, Reichenberg 1889, s. 12.

¹⁴⁷ Celkový počet voličů byl v tomto roce 2 038 z celkového počtu 30 890 obyvatel města. In: *Reichenberg in der Zeit*, Reichenberg 1902, s. 82 a 103.

¹⁴⁸ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

¹⁴⁹ *Gemeinde-Ordnung*, Reichenberg 1889, s. 10.

¹⁵⁰ FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 37.

¹⁵¹ Dělníci byli dokonce nejpočetnější složkou libereckého obyvatelstva, když tvořili například v 60. a 70. letech téměř 72 % z celkového počtu obyvatel města. In: MELANOVÁ, Miloslava: *Liberec*, s. 182.

monarchie volit ani v zastoupení, a proto i zde byl podíl voličů na celkovém počtu obyvatel města nejnižší v rámci celé Moravy a Slezska.¹⁵²

I v tomto případě se situace v Liberci s tou brněnskou shoduje. V § 7 nového obecního zřízení z roku 1889 se hovoří o tom, že ženy sice nemohou získat občanská práva samostatně, nicméně je jim to umožněno prostřednictvím sňatku s občanem nebo udělením občanství jejich manželovi a s tím přebírají všechny výhody a břemena s tím spojená, pokud obecní řád neobsahuje žádná další ustanovení.¹⁵³ Mohlo by se tedy na první pohled zdát, že ženy teoreticky za určitých podmínek mohly získat volební právo, neboť to náleží všem občanům. Nicméně v § 18, který stanovuje, kdo má ve městě voličské oprávnění, se hovoří výslovně pouze o příslušnících obce mužského pohlaví¹⁵⁴ a na žádném jiném místě není zmínka o tom, že by ženy mohly volit alespoň v zastoupení, tak jak to bylo možné v jiných obcích.

Podobně neobvyklé bylo také to, že na základě nového libereckého obecního zřízení se již voleb nemohli účastnit čestní občané, ačkoliv v předchozích statutech jim to bylo umožněno ve druhém sboru. O čestném občanství pojednává § 12 nového obecního zřízení z roku 1889, kde je doslova uvedeno, že „čestní občané mají, s výjimkou volebního práva, stejná práva jako občané obce (...)“.¹⁵⁵ Zatímco tedy nová statuta jiných měst byla nastavena tak, že skutečně došlo k demokratizaci obecního volebního systému, z čehož vyplývalo podstatné navýšení počtu voličů, tak v Liberci byla změna jen nepatrná. I nová statuta ponechávala v platnosti ta omezení, která byla sice typická pro statuta ze začátku existence nového správního systému monarchie, ale v těch novějších se již většinou nevyskytovala¹⁵⁶ a dokonce bylo v tomto směru přidáno ještě něco navíc, a sice ono vyloučení čestných občanů z účasti na obecních volbách.

Po celou druhou polovinu 19. století spolu s růstem významu města rostla i jeho rozloha, prudce se zvyšoval i počet obyvatel¹⁵⁷ a narůstala také agenda libereckého magistrátu a bylo tedy zapotřebí zvýšit i počet lidí, kteří se starají o chod města. Další novinkou nového

¹⁵² KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

¹⁵³ *Gemeinde-Ordnung*, Reichenberg 1889, s. 6.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 9.

¹⁵⁵ Přeloženo z původního německého znění: „*Ehrenbürger haben, mit Ausnahme des Wahlrechtes, dieselben Rechte, wie die Gemeindegänger (...)*.“ In: Tamtéž, s. 7.

¹⁵⁶ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 47.

¹⁵⁷ Prudký růst počtu obyvatel Liberce vypadal řečí čísel následovně: Zatímco v roce 1850, tedy v době, kdy byla přijata první statuta, měl Liberec 14 364 obyvatel, tak v roce přijetí nového obecního zřízení, tedy roku 1889, žilo na území Liberce již 30 610 obyvatel – nárůst počtu obyvatel v rozmezí necelých čtyřiceti let činil 16 246, vyjádřeno procenty vzrostl počet obyvatel Liberce o zhruba 113 %. In: *Reichenberg in der Zeit*, s. 102-103.

obecního zřízení bylo tedy zvýšení počtu libereckých zastupitelů z původních 36 na 45. Nově tedy každý ze tří voličských sborů volil nikoliv 12, nýbrž 15 zastupitelů.¹⁵⁸ V platnosti ale nadále zůstával systém dělení voličů do jednotlivých sborů, kdy byly sečteny všechny v obci odváděné přímé daně a tato částka pak byla rozdělena opět na tři zhruba stejné díly.¹⁵⁹ Stále tak platilo, že hlasy voličů v posledním třetím sboru měly mnohem menší váhu než hlasy voličů ze sboru prvního. Tak jak tedy kvůli nadále trvajícím různým omezením nevzrostl celkový počet voličů, tak změna obecního zřízení se ani do volební účasti nijak nepromítla, neboť k žádným změnám oproti předchozímu období v podstatě nedošlo.

Výraznější změny už nejsou patrné ani ve zbývajících ustanoveních týkajících se obecních voleb. Oproti předchozímu obecnímu zřízení je v jejich případě zřejmá spíše větší konkretizace některých paragrafů, což lze velmi dobře ilustrovat na v předchozí kapitole citovaném paragrafu o rozpuštění městského zastupitelstva. Zatímco ve statutech z roku 1850 je tato záležitost formulována poněkud vágně jen jednou větou, obecní zřízení z roku 1889 už je mnohem konkrétnější. Statuta z roku 1850 hovoří pouze o tom, že pokud vláda ze závažných důvodů uzná za nutné zastupitelstvo rozpustit, tak okresní hejtman vypíše během čtyř týdnů nové volby. Není zde však nijak specifikováno, kým má být zastupitelstvo vlastně rozpuštěno a kdo se poté ujme správy záležitostí města. Tato nejednoznačnost je v novém statutu vyřešena, když je výslovně napsáno, že městské zastupitelstvo může být rozpuštěno místodržitelem. Místodržitelství má být pak také tím orgánem, které má přijímat nezbytná opatření nutná k zajištění záležitostí města. Je zde také formulována možnost obce odvolat se na ministerstvo vnitra, aniž by to však mělo odkladný účinek rozhodnutí rozpustit zastupitelstvo. Poté je stanoveno, že jakmile toto rozhodnutí nabude právní moci, tak musí být během šesti týdnů vypsány nové volby.¹⁶⁰ Obecní zřízení z roku 1889 tak umožňovalo vytvořit si jasnější představu o tom, co se bude dít, pokud by k této situaci došlo. Nicméně nikdo v Liberci nejspíš nepředpokládal, že to, co bylo v roce 1889 jen jedním z mnoha paragrafů v novém městském statutu, se stane o čtyři roky později realitou v politickém životě města.

Ačkoliv byl Liberec statutárním městem, tak nastavením svého obecního zřízení, ať už z roku 1850 nebo novějšího z roku 1889, se podobal spíše nestatutárním obcím. Největší odlišností vůči ostatním ze skupiny statutárních měst v českých zemích byl především systém

¹⁵⁸ *Gemeinde-Ordnung*, Reichenberg 1889, s. 12.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 19.

řazení voličů do jednotlivých voličských sborů. Jak už bylo řečeno výše, pro statutární města byl typický pevný daňový cenzus, díky němuž byli voliči do sborů začleněni celkem rovnoměrně a hlasy voličů ve třetím sboru měly podobnou váhu jako těch v prvním sboru, čemuž odpovídala i vyšší volební účast v porovnání s nestatutárními městy. Liberec byl v tomto ohledu spolu s Jihlavou výjimkou, když zde voliči byli rozřazováni jako v nestatutárních obcích, a sice sečtením všech v obci odváděných přímých daní a rozdělením celkové sumy na tři částky. To v reálu tedy znamenalo velký nepoměr mezi počtem voličů v prvním a třetím sboru, což mělo za následek, že hlasy voličů ve sboru třetím neměly příliš velký vliv na konečný výsledek voleb. Proto i volební účast v tomto sboru byla velmi malá a celková volební účast v Liberci byla srovnatelná spíše s účastí v nestatutárních městech, kde byl volební systém podobný.

Další výjimku pak Liberec představoval v otázce četnosti obecních voleb. Zatímco ve většině ať už statutárních nebo nestatutárních obcích bylo obvyklé konání voleb přibližně jednou za tři roky, v Liberci probíhaly doplňovací volby na základě statutů jak z roku 1850, tak z roku 1889 každý rok, což vyšší volební účasti také nijak nepomáhalo. Odlišné bylo pro Liberec také to, že s vydáním nového obecního zřízení nedošlo k výraznějším změnám ve volebním systému, které by měly za následek zřetelnější nárůst počtu oprávněných voličů, tak jako tomu bylo v jiných statutárních městech, neboť řada omezení typická pro statuta z 50. let byla zachována i v novém libereckém obecním zřízení. Představitelům liberecké obecní samosprávy pravděpodobně ten starší, nepříliš demokratický, model vyhovoval a neměli příliš zájem ho výrazněji měnit. Moc tak zůstávala především v rukou těch nejbohatších obyvatel města, to znamená v rukou největších daňových poplatníků a vydání nového statutu na tom tedy příliš mnoho nezměnilo.

4. Liberecké městské zastupitelstvo

V předchozích kapitolách bylo na základě rozboru libereckých obecních zřízení teoreticky nastíněno, kdo, kdy, jakým způsobem a za jakých podmínek se mohl dostat do městského zastupitelstva. Jak bylo řečeno výše, volební systém tak, jak byl naformulován v libereckých statutech, zvyhodňoval ve volebním boji majetnější obyvatele města, jimž pak případná funkce městského zastupitele umožňovala dále posílit svůj vliv a prestiž ve městě. Po tomto teoretickém rozboru se nabízí otázky, jací konkrétní lidé usedli v městském zastupitelstvu ve druhé polovině 19. století? Jaká byla průměrná délka funkčního období jednoho zastupitele? Jaké skupiny z profesně-sociálního hlediska v zastupitelstvu převažovaly? Na tyto otázky lze nalézt odpovědi v již citovaném díle *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850–1900*, v němž se nachází seznam zastupitelů od prvních voleb v roce 1851 až po rok 1900, jenž je v podstatě vyjádřením díky a úcty autorů tohoto díla těm mužům, „kteří jako zástupci občanů od roku 1851 patřili do městského zastupitelstva a tím se poctivě podíleli na rozvoji obce (...)“¹⁶¹

Libereckým zastupitelstvem prošlo za prvních padesát let existence územní samosprávy celkem 256 mužů. Za tuto dobu se jich sedm vystříдалo ve funkci starosty a 15 ve funkci místostarosty. Prvním starostou Liberce po reorganizaci správního systému monarchie, a po prvních volbách konaných na základě vlastního obecního zřízení, se stal lékárník Ludwig Ehrlich, jenž tento úřad zastával v letech 1851–1866. Po něm nastoupil obchodník Gustav Schirmer, který byl ve funkci starosty v letech 1866–1870, na dva roky ho poté vystřídal továrník Wilhelm Siegmund, aby byl Gustav Schirmer opět zvolen starostou v roce 1872 a tentokrát v úřadě vydržel až do roku 1881. Na začátku 80. let se na tři roky stal starostou Ludwig Ehrlich Ritter von Treuenstätt. Toho po ovládnutí radnice německými nacionály v roce 1885 vystřídal advokát Johann Elger, jenž však již o rok později náhle zemřel.¹⁶² V roce 1886 se pak tedy novým starostou stal právní zástupce Carl Schücker, jehož mandát ukončilo rozpuštění zastupitelstva v říjnu 1892. V následujících volbách v lednu 1893 nemohl Carl Schücker kandidovat, neboť byl z voličských listů vyškrtnut místodržitelským radou Carlem hrabětem Coudenhovem, jenž byl ustanoven jako zplnomocněný vládní komisař a pověřen řízením městských záležitostí až do nových voleb.¹⁶³ Po těchto volbách se novým

¹⁶¹Přeloženo z původního německého znění: „Dem Andenken jener Männer gerecht zu werden, welche als Vertreter der Bürgerschaft vom Jahre 1851 an dem Stadtveordenten-Collegium angehört und so an der Entwicklung des Gemeindewesens redlich Antheil genommen haben (...)“. In: *Reichenberg in der Zeit*, s. 67.

¹⁶² *Extrablatt der „Deutschen Volkszeitung“*. Deutsche Volkszeitung, roč. 2, 19. 8. 1886, č. 228.

¹⁶³NOVOTNÝ, Jan: *Projekt provincie „Deutschböhmen“ v ambicích liberecké radnice do roku 1914*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav ed.: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských*

starostou Liberce stal oční lékař Franz Bayer, jenž tuto funkci vykonával až do zániku monarchie v roce 1918.

Průměrná délka funkčního období starosty byla necelých sedm let, tedy o něco málo více než dvě standardní funkční období. K tomuto číslu se ale dostaneme za předpokladu, že budeme i u Franze Bayera započítávat délku jeho funkčního období pouze do roku 1900, neboť jen do tohoto roku máme kompletní seznam všech ostatních zastupitelů. Kdybychom však započítali celé nezvykle dlouhé, 25 let trvající, funkční období posledního libereckého starosty před zánikem monarchie Franze Bayera, dostali bychom se na číslo devět a tedy zhruba tři funkční období. Bližší pohled na délku funkčních období jednotlivých starostů nám umožňuje konstatovat, že délka funkčního období korespondovala s politickou situací ve městě. To znamená, že největší kontinuita tohoto úřadu byla logicky v politicky klidnějších dobách. Nepřekvapí tedy, že nejdéle úřadujícími starosty byli hned ti první dva, a sice Ludwig Ehrlich zastávající úřad 15 let v rozmezí let 1851–1866 a po něm Gustav Schirmer, který s dvouletou pauzou setrval v úřadě 13 let v letech 1866–1870 a 1872–1881. Naopak nejrychleji se starostové měnili v 80. letech a na počátku let 90., kdy se v úřadě v tomto období vystřídali hned čtyři, což souvisí s politickými změnami na liberecké radnici a s rozpuštěním zastupitelstva v roce 1892. Po nových volbách v lednu roku 1893 se bouřlivější situace 80. a začátku 90. let uklidnila a jedním z projevů tohoto uklidnění byl i onen velmi dlouhý mandát starosty Franze Bayera.

Podobně jako kontinuita v úřadu starosty se dá na základě údajů v knize *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung* sledovat také celková kontinuita komunální politiky na základě délky funkčního období jednotlivých členů městského zastupitelstva. Dle výzkumu Pavla Kladiwy pro Moravskou Ostravu většina členů tamějšího obecního výboru přecházela i do nově ustaveného po dalších volbách.¹⁶⁴ V této souvislosti je v první řadě zajímavé se podívat na kontinuitu městského zastupitelstva v Liberci po prvních volbách po odstranění absolutismu v roce 1861. V dobách, kdy se volby konaly v případě Liberce každý rok, nelze příliš velké změny ve složení městského zastupitelstva většinou očekávat. Proto se tedy nabízí otázka, jestli situace na počátku 60. let byla podobná nebo jestli deset let nemožnosti se stávajícím stavem na liberecké radnici něco udělat, přimělo voliče k větším změnám. Během let 1851–1861 prošlo zastupitelstvem celkem 42 osob, z nichž 16 pokračovalo ve své funkci

zemích 1848-1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994. In: Documenta Pragensia XIV. Praha 1997, s. 85.

¹⁶⁴ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850-1913. Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé. Ostrava 2004, s. 35.*

i po nových volbách v roce 1861, vyjádřeno v procentech - 38,10 % libereckých zastupitelů, kteří zastávali funkci v 50. letech, přešlo do nového zastupitelstva, ustaveného po volbách v roce 1861. Nicméně například právě v Moravské Ostravě byla kontinuita mezi 50. a 60. lety na první pohled výrazně větší, když z 12 členů obecního výboru do toho následujícího přešlo sedm členů, tedy 58,3 %.¹⁶⁵ Jinak ale vypadají čísla, pokud bychom kontinuitu členů libereckého městského zastupitelstva počítali jen se členy, kteří byli zvoleni v prvních obecních volbách v roce 1851, vydrželi v zastupitelstvu po celé období neoabsolutismu a svůj mandát obhájili i v prvních volbách po jeho odstranění, tedy v roce 1861. Celkový počet zastupitelů, kteří byli ve funkci po celých deset let, tedy v letech 1851–1861, byl 27 a z tohoto počtu jich 15, vyjádřeno procenty 55,6 %, bylo opět zvoleno ve volbách v roce 1861. Toto číslo už je tedy téměř stejné, jako v případě Moravské Ostravy.

Podle výzkumu Pavla Kladiwy se nováčci v moravsko-ostravském výboru zvolení v 60. letech udrželi v zastupitelstvu poměrně dlouhou dobu, doslova „*osa ,šedesátníků‘ město řídila až do přelomu osmdesátých a devadesátých let, byť byla ve druhé polovině sedmdesátých let ze dvou třetin ,okysličená novou krví‘*“¹⁶⁶ V Liberci tak dlouhá kontinuita v městském zastupitelstvu navoleném v průběhu 60. let nebyla, už jen z důvodu již zmiňovaného boje o radnici v roce 1885, kdy liberálové „vyklidili“ pozice nacionalům, a to s sebou tedy neslo výraznější obměnu zastupitelstva. Průměrná délka funkčního období libereckých zastupitelů, jež byli zvoleni v 60. letech, činila 8,6 let, což jsou téměř tři funkční období. Nicméně tento průměr výrazněji zvyšují poměrně dlouhá funkční období 17 zastupitelů, přesahující 10 let, u šesti z nich dokonce přesahující 20 let.

Pokud bychom se podívali obecně na tato dlouhá funkční období, tak „rekordmanem“ v rámci libereckého zastupitelstva do roku 1900 byl obchodník Gustav Schirmer, jenž vykonával funkci zastupitele nepřetržitě 31 let mezi lety 1851–1882, z toho zastával v letech 1866–1870 a 1872–1881 úřad starosty, jak bylo zmíněno již výše. Druhé nejdelší funkční období, ač s přestávkami, vykonával obchodník Franz Nerradt, jenž byl zastupitelem v letech 1851–1862, poté mezi lety 1866–1869 a nakonec v letech 1873–1885, tedy v konečném součtu 26 let. Pomyslné třetí místo v délce vykonávané funkce zastupitele patří advokátovi Wilhelmu Polaczkovi, který byl zastupitelem nepřetržitě 24 let od roku 1861 do onoho zlomového roku 1885. Celkový počet zastupitelů, kteří vydrželi ve funkci 20 a více let je devět a nápadné je, že sedm z nich v ní skončilo v 80. letech, pět přímo v roce 1885 a lze tedy

¹⁶⁵Tamtéž.

¹⁶⁶ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 36.

předpokládat, že nebýt „boje o radnici“, tak by se délka jejich již tak dlouhého mandátu dále prodlužovala. Šlo ale skutečně spíše o výjimky, neboť průměrná doba výkonu funkce zastupitele byla mezi lety 1851–1900 přibližně sedm let. To znamená, že jeden zastupitel vydržel ve funkci průměrně zhruba dvě funkční období, přičemž u některých zastupitelů to bylo bez přerušení, někteří byli sice voleni opakovaně, ale s menšími či většími pauzami mezi jednotlivými mandáty. Jak již ale bylo řečeno, celkový průměr délky funkčního období snižují dvě události, které se odehrály v rozmezí sedmi let, a sice ovládnutí radnice německými nacionály v roce 1885 a rozpuštění zastupitelstva v roce 1892. Především v roce 1885 došlo k radikálnější obměně složení zastupitelstva, která přerušila dosavadní relativní kontinuitu liberecké komunální politiky.

4.1. Boj o radnici

V řadě měst v českomoravském prostoru se pod pojmem „boj o radnici“ rozumí aktivizace českého tábora, usilujícího o převzetí „nadvlády“ nad městem, jež bylo dosud v rukou Němců. To je typické především pro obce na Moravě, kde nebylo německé osídlení tak homogenní jako v Čechách, kde Němci obývali především pohraniční oblasti, v nichž měli výraznou převahu nad českým obyvatelstvem, zatímco vnitrozemí bylo převážně české. Na Moravě bylo německé obyvatelstvo více rozptýleno a národnostní situace byla v moravských městech složitější. Jak uvádí Jiří Malíř, na Moravě mělo roku 1890 z celkového počtu 307 měst a městeček jen 50 výlučně české obyvatelstvo a 36 výlučně německé obyvatelstvo, 221 zbývajících měst bylo národnostně smíšených.¹⁶⁷

Ačkoliv volební systém do obecních zastupitelstev zdánlivě nezvýhodňoval žádnou národnostní skupinu, neboť roli hrála daňová poplatnost, tak obecně platilo, že německé obyvatelstvo bylo hospodářsky silnější. V jiném článku k této problematice Jiří Malíř uvádí, že „celkový kapitál českých podnikatelů na Moravě byl ještě na konci 19. století 18 x menší než kapitál moravských Němců, a to ještě část českého kapitálu měla agrární charakter.“¹⁶⁸ To znamená, že německé obyvatelstvo tedy odvádělo větší daně a vzhledem k nastavení volebního systému ve většině obcí tak mělo reálně největší moc ovlivnit personální složení radnice. Řada moravských měst tak z tohoto důvodu měla německou správu, ačkoliv tomu jinak národnostní složení té dané obce často neodpovídalo.

¹⁶⁷ MALÍŘ, Jiří: *Nacionalizace obecní samosprávy a limity demokratizace komunální politiky před rokem 1914 na příkladu Moravy*. In: In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav ed.: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848-1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994*. In: *Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997, s. 77-78.

¹⁶⁸ MALÍŘ, Jiří: *Obecní samospráva a národnostní problematika na Moravě před r. 1914. (Deset poznámek k „boji o radnice“ moravských měst)*. In: *Národnostní problémy v historii měst*. Prostějov 1993, s. 80.

Postupem času ale hospodářsky sílilo i české obyvatelstvo, které se začalo, ve větší míře od 90. let, dostávat do prvních dvou voličských sborů. Tím získávalo mnohem větší příležitost a moc rozhodovat o tom, kdo zasedne v městském zastupitelstvu.¹⁶⁹ Právě díky této skutečnosti pak dochází na Moravě k tamějšímu „boji o radnice“, kdy vůči dřívějšímu období ekonomicky silnější a díky tomu také sebevědomější české obyvatelstvo usilovalo o to, aby se tato změna v poměru sil mezi Němci a Čechy promítla i do složení obecních výborů. To se jim postupně začalo i dařit a řada měst s původně německou správou přešla do českých rukou.¹⁷⁰

To však nebyl případ Liberce, kde byla česká menšina velmi slabá a o nějaké snaze dostat město do svých rukou nemohla ani teoreticky uvažovat. Podle sčítání obyvatelstva z roku 1880 žilo v Liberci 24 742 obyvatel s německou obcovací řečí a jen 2 488 obyvatel se přihlásilo k české obcovací řeči, respektive k česko-moravsko-slovenské.¹⁷¹ Z celkového počtu 27 244 obyvatel, mezi něž je zahrnuto ještě 11 obyvatel s polskou, dva se slovinskou a jeden s italskou obcovací řečí¹⁷², tvořili „Češi“ zhruba 9% menšinu. Tehdejší systém sčítání obyvatel ale skutečný národnostní stav obyvatelstva zkresluje. Během sčítání byla totiž zjišťována obcovací řeč, která nemusela korespondovat s mateřským jazykem nebo národnostním cítěním. Lze tedy předpokládat, že faktický počet „Čechů“ v Liberci byl vyšší, než udávají rakouské statistiky, faktem však zůstává, že české obyvatelstvo tvořilo v Liberci pouhou menšinu, která neměla sílu vzepřít se německé nadvládě.

Zápas o získání nadvlády nad libereckou radnicí zde svedli němečtí liberálové, kteří seděli v zastupitelstvu od počátku 50. let, s nově se formujícími německými nacionály.¹⁷³ Tento vývoj však nebyl ojedinělý, také například na Moravě byli němečtí liberálové tou hlavní politickou silou od reorganizace správního systému monarchie a počátku formování moderního politického života po revoluci v letech 1848/1849. Jejich řady byly tvořeny majetnějšími vrstvami společnosti, jako byli podnikatelé, obchodníci, živnostníci nebo příslušníci inteligence.¹⁷⁴ Zpočátku stáli liberálové v opozici proti konzervativcům, tvořenými

¹⁶⁹ MALÍŘ, Jiří: *Nacionalizace obecní samosprávy*, s. 78-79.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 84.

¹⁷¹ *Reichenberg*. In: *Österreichisches Städtebuch. Band 1.*, Wien 1887, s. 5.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav ed.: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848-1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994*. In: *Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997, s. 171.

¹⁷⁴ CIBULKA, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890-1918). Ideje, programy, osobnosti*. Praha 2012, s. 27.

především částí šlechty a úřednického aparátu, proti nimž hájili myšlenky konstitucionalismu a usilovali o zajištění občanských práv a svobod, které by vedly k rozvoji hospodářství. Postupem času se ale objevili noví političtí konkurenti, což souviselo s demokratizací politického života, stejně jako s nacionalizací společnosti.¹⁷⁵

Tento vývoj se pochopitelně netýkal jen měst, ale politické situace v habsburské monarchii, respektive v Předlitavsku, obecně a spíše lze říci, že politický vývoj na celostátní úrovni se odrážel v komunální politice. První výraznější rozkol v liberální straně na celostátní úrovni proběhl již roku 1873, kdy „*vzrůstající nacionalismus i rostoucí aktivita konzervativních sil v Předlitavsku vyvolaly rozpad liberální strany na takzvanou starou levici a nacionálnější Pokrokový klub*.“¹⁷⁶ V programu Pokrokového klubu se v roce 1879 objevil jako jeden z hlavních principů „*péče o německví a jeho podpora*“¹⁷⁷, avšak za skutečně první program německých nacionálů je považován program z roku 1884. V něm došlo ke změně tzv. lineckého programu z roku 1882, který kladl důraz na posílení německého charakteru Předlitavska jednak jeho centralizací pod vedením Němců, jednak oddělením Haliče, Bukoviny a Dalmácie, neboť zde žijící slovanské obyvatelstvo podle tvůrců tohoto programu až příliš zvyšovalo celkový podíl Slovanů v rakouské části monarchie na úkor německého obyvatelstva. Linecký program také v duchu silnější orientace na Německo prosazoval rozšířit spolupráci s Německým císařstvím jak v kulturní, tak v hospodářské oblasti. Nicméně tento program byl, alespoň oficiálně, stále označován jako liberální a až když byl k tomuto programu připojen dodatek o vyloučení židovského vlivu ve státě, tak se hovoří o prvním programu německých nacionálů. Ti pak již o rok později ve volbách do říšské rady vytvořili samostatné kandidátky, čímž poprvé narušili hegemonii liberálů, existující od zavedení ústavnosti.¹⁷⁸

Již v roce 1885 slavili nacionálové také první úspěchy, a to právě v Liberci, kde v těchto říšských volbách porazil zdejší obchodník Heinrich Prade, jenž byl protikandidátem Německého nacionálního spolku (*Deutschnationaler Verein*), kandidáta liberálů Gustava Jantsche. Tomu k volebnímu úspěchu nepomohlo ani to, že veřejně odmítl hlasy libereckých Čechů, kteří podporu Jantschovi podmiňovali jeho podporou české školy.¹⁷⁹ První úspěchy nacionálů v Liberci se tak odehrály na celoříšské úrovni, ty na komunální úrovni přišly

¹⁷⁵ CIBULKA, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890-1918). Ideje, programy, osobnosti*. Praha 2012, s. 27.

¹⁷⁶ HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století I*. Praha 2014, s. 133.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 135.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 136-137.

¹⁷⁹ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici*, Praha 1997, s. 173.

o několik dní později v doplňovacích volbách konaných ve dnech 8. – 10. června 1885, v nichž byl Heinrich Prade zvolen i do městského zastupitelstva. Spolu s ním byl v těchto volbách zvolen i další hlavní představitel libereckého Německého nacionálního spolku (DNV) Carl Schücker¹⁸⁰, který se později stal starostou Liberce, a jeho chování v tomto úřadě bylo jednou z příčin rozpuštění zastupitelstva v roce 1892.

Vedle těchto dvou výrazných osobností libereckých německých nacionálů se do městského zastupitelstva po doplňovacích volbách v roce 1885 dostali i další kandidáti DNV. Výbor tohoto spolku vytvořil kandidátní listinu čítající celkem 14 osob¹⁸¹, z nichž jich ve volbách uspělo osm¹⁸², a úspěšnost nacionálů v těchto doplňovacích volbách tedy přesáhla 50 %. Zajímavou skutečností tehdejšího volebního systému je to, že jednotliví kandidáti se mohli objevit na více kandidátních listinách, neboť, alespoň na komunální úrovni, neprobíhalo soupeření jednotlivých politických stran mezi sebou v tom dnešním slova smyslu, kdy jsou kandidáti zařazeni do té které konkrétní politické strany, ale jednalo se spíše o souboj jednotlivých osobností a ideových táborů. Z tohoto důvodu nalezneme například významnou osobnost libereckých nacionálů Heinricha Pradeho, stejně jako řadu dalších kandidátů DNV, na dalších dvou kandidátních listinách, zveřejněných před doplňovacími volbami v roce 1885.¹⁸³

V této době také ještě nebyla úplně jasně vyprofilována členská základna tohoto spolku, v němž ještě během komunálních voleb byli lidé, kteří měli výhrady k jeho směřování a po volbách přistoupilo vedení spolku k „čistkám“ v řadách DNV, které měly za následek odchod více než 300 dosavadních členů.¹⁸⁴ Až po těchto komunálních volbách tak dochází na politické scéně v Liberci k ostřejšímu oddělení liberálů a nacionálů, kteří spolu pak svedli „boj o radnici“. Ten ještě nerozhodly tyto červnové komunální volby, v nichž sice nacionálové zaznamenali úspěch, ale nepřímo až další volby konající se ještě v roce 1885, a sice volby do zemského sněmu.

K těmto volbám měli liberečtí voliči přijít 9. listopadu a jedním z favoritů byl opět Heinrich Prade, jenž měl teď nového významného podporovatele, a sice nově založené liberecké noviny *Deutsche Volkszeitung*, vycházející od 20. září 1885. V prvním čísle bylo již

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 174.

¹⁸¹ *In Folge des Beschlusses der Plenarversammlung des Deutschnationalen Vereins am 6. Juni 1885 werden als Candidaten für die Ergänzungswahlen in das Stadtverordnetencollegium empfohlen.*: Reichenberger Zeitung, roč. 27, 7. 6. 1885, č. 131, s. 8.

¹⁸² *Reichenberg in der Zeit*, s. 67-81.

¹⁸³ Reichenberger Zeitung, roč. 27, 7. 6. 1885, č. 131, s. 8.

¹⁸⁴ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici*, Praha 1997, s. 174.

na první straně jasně avizováno, za jakým účelem, s jakými cíly tyto noviny vznikly. Snahou bylo usilovat o „*dobro a velikost německého národa*“¹⁸⁵ a o několik řádků níže byli čtenáři ještě ujištěni, že *Deutsche Volkszeitung* chtějí „*být německé a jen německé*“¹⁸⁶ a byl zde vysvětlen pojem „národní“ (*national*) tak, jak byl chápán redakcí těchto novin, aby bylo jasné, jak se má národně uvědomělý Němec chovat, aby bylo cílů zde předestřených dosaženo. V první řadě to mělo znamenat milovat svůj národ více než sám sebe a vždy a všude hájit „čistotu“ (*Reinhaltung*) svého „kmene“ (*Stammesart*).¹⁸⁷ Ačkoliv první, a dosud nejvýznamnější, liberecké noviny *Reichenberger Zeitung* se taktéž obracely především na německé obyvatelstvo Liberce, tak takto ostré nacionální vymezení v nich neproběhlo a po vzniku *Deutsche Volkszeitung* vstoupili de facto do opozice vůči tomuto deníku. To předznamenalo už vystoupení šéfredaktora *Reichenberger Zeitung* Eduarda Pfeifera z DNV během oněch již zmiňovaných čistek po červnových komunálních volbách.¹⁸⁸

Během voleb do českého zemského sněmu na podzim roku 1885 už bylo tedy zřetelnější, kdo patřil k jakému ideovému táboru a němečtí nacionálové toužili zopakovat úspěchy z říšských a komunálních voleb z první poloviny roku. Na stránkách *Deutsche Volkszeitung* tak byl věnován velký prostor agitaci pro Heinricha Pradeho, jenž byl nyní kandidátem německé nacionální strany (*deutschnationale Partei*). Prade byl líčen jako velmi spolehlivý kandidát, u nějž je známo jeho německé nacionální smýšlení, byl vyzdvihován jeho charakter a činnost v nacionální, politické a hospodářské oblasti v Liberci.¹⁸⁹ Jeho protikandidátem byl advokát Hugo Kneifl, jenž byl propagován na stránkách *Reichenberger Zeitung* a již během těchto voleb se tak jasně ukázala ona hranice mezi dvěma politickými tábory v Liberci, přičemž v podstatě tiskovým orgánem jednoho se staly *Deutsche Volkszeitung* a toho druhého *Reichenberger Zeitung*. Stejně jako u Pradeho byli liberečtí voliči přesvědčováni o „přísně nacionálním smýšlení“ (*streng nationale Gesinnung*) Huga Kneifla a stejně tak byl vyzdvihován jeho charakter, takže tím rozhodujícím faktorem, který měl voliče přesvědčit o tom, aby dali hlas právě jemu, měly být jeho zkušenosti v komunální politice, když byla zdůrazňována jeho funkce zastupitele a člena městské rady.¹⁹⁰ Hugo Kneifl sice nepůsobil v komunální politice zatím příliš dlouhou dobu, zastupitelem se stal teprve před třemi lety, v roce 1882, ale oproti Heinrichu Prademu, jehož politické zkušenosti se daly počítat zatím

¹⁸⁵ *Unser Wollen*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 1, 20. 9. 1885, č. 1, s. 1.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ *Unser Wollen*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 1, 20. 9. 1885, č. 1, s. 1.

¹⁸⁸ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici*, Praha 1997, s. 174.

¹⁸⁹ *Aufruf. An die Landtagswähler der Stadt Reichenberg*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 1, 13. 10. 1885, č. 22, s. 1.

¹⁹⁰ *An die Landtagswähler Reichenbergs!* *Reichenberger Zeitung*, roč. 27, 8. 11. 1885, č. 263, s. 8.

jen v řádu měsíců, byl přece jen tím zkušenějším a pravděpodobně doufal, že mu právě tato skutečnost pomůže ve volebním boji.

Tato taktika ale Kneiflovi a jeho podporovatelům příliš nevyšla, neboť v zemských volbách konaných 9. listopadu dali liberečtí voliči přednost Heinrichu Prademu, který tak slavil již třetí volební vítězství během jednoho roku. Zatímco v *Deutsche Volkszeitung* z následujícího dne po volbách, tedy 10. listopadu 1885, byla tématu proběhnuvších voleb do zemského sněmu věnována hned první strana a část strany následující, na nichž bylo oslavováno vítězství kandidáta nacionalů¹⁹¹, tak v *Reichenberger Zeitung* se objevil pouze jeden odstavec na druhé straně čísla z 10. listopadu, kde byly pouze suše konstatovány výsledky, které hovořily jednoznačně v neprospěch jimi podporovaného kandidáta.

Z celkového počtu 1 831 oprávněných voličů se jich k volební urně dostavilo 1 501¹⁹² a volební účast byla tedy velmi vysoká – téměř 82 %, což je v porovnání s průměrnou účastí v libereckých komunálních volbách nezvykle vysoké číslo a svědčí o tom, že volbám do zemského sněmu přikládali liberečtí voliči mnohem větší váhu než těm komunálním. Významnou roli sehrál nejspíš také nacionálně zabarvený apel na německé voliče v Liberci, když byly tyto volby prezentovány jako důležité pro zachování „němectví“ (*Deutschtum*) v Čechách, kde byly německé pozice přece jen více ohroženy než v Liberci. I když byl tento apel ještě den před volbami zveřejněn v *Reichenberger Zeitung*¹⁹³, jež podporovaly Huga Kneifla, tak ten v samotných volbách získal 593 hlasů proti 900 hlasům pro Heinricha Pradeho.¹⁹⁴ Hugo Kneifl tak utrpěl porážku v souboji s kandidátem nacionalů, kteří důraz na zachování „němectví“ kladli přece jen radikálněji.

Procentuálně vyjádřeno získal Hugo Kneifl 39,5 % hlasů a Heinrich Prade 59,9 %, rozdíl byl tedy více než 20 % a němečtí liberálové tak museli skousnout další volební porážku, která ve svém konečném důsledku vedla k výraznější obměně městského zastupitelstva, ačkoliv se jednalo o volby do zemského sněmu. Vedení města v čele se starostou Ludwigem Ehrlichem totiž tuto porážku vnímalo jako vyslovení nedůvěry libereckých voličů německým liberálům, a proto se 28 libereckých zastupitelů spolu se starostou Ehrlichem rozhodlo složit mandát.¹⁹⁵ Učinili tak na mimořádném zasedání městského zastupitelstva jen pár dní po volbách – 13. listopadu 1885. Na tomto zasedání bylo také rozhodnuto, že na základě § 49 libereckého

¹⁹¹ *Die Landtagswahl*. Deutsche Volkszeitung, roč. 1, 10. 11. 1885, č. 50, s. 1-2.

¹⁹² *Landtagswahl*. Reichenberger Zeitung, roč. 27, 10. 11. 1885, č. 264, s. 2.

¹⁹³ *Vor der Entscheidung*. Reichenberger Zeitung, roč. 27, 8. 11. 1885, č. 263, s. 1.

¹⁹⁴ *Landtagswahl*. Reichenberger Zeitung, roč. 27, 10. 11. 1885, č. 264, s. 2.

¹⁹⁵ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici*, Praha 1997, s. 179.

obecního zřízení budou vypsané nové volby, pro jejichž účely budou použity voličské listy sestavené pro potřeby posledních komunálních voleb, tedy v červnu roku 1885.¹⁹⁶

Liberecké voliče tak koncem roku 1885 čekaly ještě jedny volby, tento rok už čtvrté a moderní terminologií by se tak rok 1885 dal v libereckých dějinách označit jako „supervolební“. Je proto zajímavé podívat se na toto období z pohledu volební účasti. V kapitole věnující se libereckým statutům je vysloven názor, že vzhledem ke každoročnímu konání doplňovacích voleb nebyla volební účast v komunálních volbách příliš velká, což konstatuje i v případě Brna Lukáš Fasora, neboť i tam probíhaly volby každý rok. Dalo by se tedy předpokládat, že jestliže v Liberci proběhly během jednoho roku volby hned čtyřikrát, tak volební účast také nebyla příliš valná. Jak už bylo ale zmíněno, účast při volbách do zemského sněmu konaných 9. listopadu 1885 byla velká, téměř 82 %, podobně vysokou účastí se mohly pyšnit také volby do říšské rady ze začátku června, v nichž byla účast také kolem 80 %.¹⁹⁷

V podstatě vzápětí po volbách do říšské rady se konaly v Liberci komunální volby, u nichž redaktoři *Reichenberger Zeitung* vzhledem k oné velké účasti v říšských volbách očekávali také vysokou volební účast, a to především ve třetím voličském sboru, který byl jinak znám svým velmi slabým zájmem o obecní volby.¹⁹⁸ Toto očekávání bylo do značné míry naplněno, neboť k volebním urnám přišlo v komunálních volbách celkem 1 037 voličů z celkového počtu 2 349.¹⁹⁹ Účast tedy dosáhla hodnoty něco málo přes 44 %, což byla do té doby zdaleka nejvyšší účast v libereckých obecních volbách, ačkoliv nedosahovala hodnot voleb do říšské rady. Stejně tak byla i oproti předešlým obecním volbám skutečně výrazně vyšší i účast ve třetím voličském sboru, kde z celkového počtu 1 819 voličů jich k volbám nakonec přišlo 753²⁰⁰, procentuálně vyjádřeno 41,4 %, tedy také mnohonásobně víc, než bylo v tomto sboru obvyklé.

Poslední, v pořadí již čtvrté volby, které v Liberci proběhly roku 1885, byly opět komunální poté, co v listopadu složilo 28 zastupitelů spolu se starostou svůj mandát. Tyto volby se konaly na přelomu listopadu a prosince (30. listopadu - 2. prosince)²⁰¹ a volební účast byla opět na liberecké poměry vysoká, když svůj hlas odevzdalo 963 z celkového počtu

¹⁹⁶ *Stadtverordneten-Collegium*. Deutsche Volkszeitung, roč. 1, 14. 11. 1885, č. 54, s. 6.

¹⁹⁷ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici*, Praha 1997, s. 173.

¹⁹⁸ *Zu den Gemeindevahlen*. Reichenberger Zeitung, roč. 27, 4. 6. 1885, č. 129, s. 3.

¹⁹⁹ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

²⁰⁰ Tamtéž.

²⁰¹ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici*, Praha 1997, s. 179.

2 323 voličů.²⁰² To znamená, že celková volební účast opět přesáhla 40 % (41,5 %), a také voliči zapsaní ve třetím sboru přišli k volbám v hojnějším počtu než v komunálních volbách v předešlých letech, neboť z počtu 1 797 jich hlas odevzdalo 731²⁰³ a podobně jako v červnu tak účast v tomto sboru přesáhla 40 % (40,7 %).

Při pohledu na volební účast v tomto „supervolebním“ roce se tak nepotvrdil předpoklad, že vzhledem k velkému množství voleb konajících se v rozmezí jen několika málo měsíců, nebyla účast příliš vysoká. Naopak se voleb zúčastnilo mnohem více voličů, než bylo v Liberci do té doby obvyklé, což se týká především komunálních voleb jak v červnu, tak na přelomu listopadu a prosince. Zatímco ještě v obecních volbách v roce 1884 byla účast ani ne 30 % (28,3 %), tak o rok později se poprvé v historii dostala přes 40 %. I přes velkou četnost různých druhů voleb v roce 1885 obyvatelům Liberce stálo za to se jich zúčastnit nejspíš proto, že pro řadu z nich se objevil na politické scéně nový subjekt lépe korespondující s jejich cítěním a názory, jež chtěli svými hlasy podpořit. Do té doby nebylo v podstatě na výběr, neboť všichni patřili ke stejnému ideovému táboru a nebylo tak příliš o čem rozhodovat. Ve chvíli, kdy se ale od německých liberálů oddělili nacionálové se svou radikálnější národnostní tematikou, tak volební klání dostala najednou nový náboj a pro část voličů tak představovali jistě zajímavější alternativu k dosud do značné míry konstantní liberecké komunální politice. Nacionálové byli produktem vzrůstajícího nacionalismu, ale také ho podporovali a dokázali ho přetavit v politické body. Po založení *Deutsche Volkszeitung* v září roku 1885 navíc získali také oficiální, každodenně vycházející platformu pro hlásání svých názorů. To jistě mělo také nemalý vliv na smýšlení libereckých obyvatel, respektive voličů, kteří najednou viděli větší smysl v tom jít k volbám, neboť již bylo mezi čím volit. Tento důvod jako vysvětlení vyšší volební účasti uvádějí také *Deutsche Volkszeitung*, když po komunálních volbách z přelomu listopadu a prosince 1885 hodnotily jejich výsledky.²⁰⁴ Teprve DNV prý probudil voliče v Liberci z „letargie“, když do té doby kvůli neexistenci konkurence vůči radniční straně neviděli voliči příliš smysl v tom, proč chodit k volbám.²⁰⁵ Účast ve volbách se nyní po vytvoření dvou proti sobě stojících politických táborů jevila jako více důležitá, což bylo zdůrazňováno i na stránkách *Deutsche Volkszeitung*, když byli jejich čtenáři nabádáni, aby přišli k volbám v co největším počtu, že

²⁰² Reichenberg in der Zeit, s. 82.

²⁰³ Reichenberg in der Zeit, s. 82.

²⁰⁴ Die Wahlbeiheligung beider Ergänzungswahlen in das Stadtverordneten-Collegium sonst und jetzt.

Deutsche Volkszeitung, roč. 1, 6. 12. 1885, č. 76, s. 6.

²⁰⁵ Tamtéž.

jen tak může dojít k naplnění společných cílů jak nacionálních politiků, tak jejich sympatizantů z řad libereckých voličů.²⁰⁶

Obecní volby z konce roku 1885 byly tedy velmi důležité, neboť se v nich rozhodovalo o změně dosavadního politického kurzu liberecké radnice. Mezi složením mandátu 29 zastupitelů (13. listopadu) a novými volbami (30. listopadu – 2. prosince) však byla jen velmi krátká doba, během níž musely být volby připraveny, a proto se neobešly beze zmatků. Ještě den před začátkem voleb, tedy 29. listopadu, uveřejnily *Reichenberger Zeitung* výzvu řady kandidátů, kteří žádali liberecké voliče, aby od jejich volby upustili. Někteří z nich psali o překvapení a údivu, když zjistili, že jsou zařazeni mezi kandidáty a uváděli různé, často pracovní důvody, kvůli kterým si nepřejí být zvoleni.²⁰⁷ Jelikož den před volbami už nebyly nějaké zásahy do kandidátních listin možné, tak žádost určená voličům, uveřejněná v libereckých novinách, byla nejspíš tím jediným způsobem, jak nechtěnému zvolení zabránit. Jelikož ale tyto žádosti byly otištěny tak pozdě a ještě k všemu až na deváté straně, tak se nabízí otázka, jak moc voliči v Liberci tyto žádosti vlastně registrovali a do jaké míry je vzali na vědomí a řídili se jimi při samotné volbě. V *Deutsche Volkszeitung* z 30. listopadu byla navíc otištěna výzva, aby voliči nedbali těchto zveřejněných žádostí a drželi se již sestavených kandidátních listin.²⁰⁸ Mezi těmito 11 „nechtěnými“ kandidáty byl například i lékař Franz Bayer, jenž psal, že si sice váží nominace pro volby do městského zastupitelstva, ale že z pracovních důvodů žádá voliče, aby ho nevolili. Nicméně zrovna této žádosti vyhověno nebylo a Franz Bayer byl zvolen městským zastupitelem, přičemž v této funkci vydržel až do rozpuštění zastupitelstva v říjnu roku 1892, v nových volbách v lednu 1893 mandát zastupitele získal znovu a dokonce se stal i novým, a v době existence monarchie také posledním, starostou Liberce.²⁰⁹

Podobně jako Franzi Bayerovi, tak ani dalším čtyřem kandidátům nepomohla jejich výzva libereckým voličům, aby je v těchto volbách nevolili a stali se tak novými členy městského zastupitelstva. Většina ze zvolených zastupitelů se řadila mezi německé nacionály, což neopomněli v *Deutsche Volkszeitung* zdůraznit a oslavit jako velké vítězství. Už ve třetím a druhém voličském sboru kandidáti nacionálů dominovali a tak již poté, co byly známy výsledky voleb ve druhém sboru, tak *Deutsche Volkszeitung* psaly o změně „fyziognomie“

²⁰⁶ *Die Wahlen in das Stadtverordneten-Collegium*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 1, 29. 11. 1885, č. 69, s. 1.

²⁰⁷ *Eingesendet*. *Reichenberger Zeitung*, roč. 27, 29. 11. 1885, č. 281, s. 9-10.

²⁰⁸ *Deutsche Volkszeitung*, roč. 1, 30. 11. 1885, č. 70, s. 1.

²⁰⁹ *Reichenberg in der Zeit*, Reichenberg 1902, s. 68.

zastoupení města.²¹⁰ Taktéž v prvním sboru, který volil vždy až jako poslední, získali nejvíce hlasů nováčci komunální politiky, z nichž jich 11 nahradilo odstupující zastupitele, a pouze jeden zastupitel zvolený v tomto sboru měl už předchozí zkušenosti z komunální politiky.²¹¹ Podobný výsledek přinesly i volby ve druhém sboru, v němž bylo zvoleno devět nových zastupitelů, a jen tři už v městském zastupitelstvu působili dříve.²¹² Když bychom takto analyzovali také výsledky voleb ve třetím sboru, tak i tam získali převahu kandidáti, i když ne již tak na první pohled zřejmou, kteří taktéž dosud funkci zastupitele nezastávali. Z 12 zastupitelů, jež tento sbor volil, jich úplnými nováčky bylo sedm a pět jich tedy větší či menší zkušenosti z komunální politiky mělo.²¹³ V konečném součtu se tak po volbách na konci roku 1885 dostalo do libereckého městského zastupitelstva celkem 27 mužů, kteří mandát zastupitele získali poprvé. Z celkového počtu 36 zastupitelů tak tvořili 75% většinu a tyto volby tak složení liberecké radnice obměnily ze tří čtvrtin, což byla skutečně zatím nejvýraznější povolební změna ve více než třicetileté historii města jako samosprávné jednotky a *Deutsche Volkszeitung* tento výsledek ohodnotily jako „oslavné vítězství“ (*glänzender Sieg*) německé nacionální strany.²¹⁴

Po prohraných zemských volbách v listopadu 1885 němečtí liberálové v městském zastupitelstvu správně vyhodnotili, že ztratili důvěru libereckých voličů a komunální volby z přelomu listopadu a prosince tento názor jen umocnily. Otázkou zůstává, nakolik by byl volební výsledek nacionálů podobný, kdyby ihned po zemských volbách oněch 29 zastupitelů neodstoupilo a volby proběhly až v následujícím roce v řádném termínu. Lze předpokládat, že vzhledem k obecně stále více vzrůstajícímu nacionalismu, a tím pádem růstu atraktivy témat německých nacionálů, by k podobné změně na liberecké radnici došlo, ale odstoupení dosavadních zastupitelů a nové volby konající se v podstatě hned vzápětí tento vývoj bezpochyby urychlily.

Již na ustavujícím zasedání městského zastupitelstva po volbách, konajícím se 12. prosince 1885, byl prostřednictvím nově zvoleného starosty Johanna Elgera nastíněn ideový směr, kterým by se měla liberecká komunální politika ubírat. Podle mínění Johanna

²¹⁰ *Die Wahlen in das Stadtverordnetencollegium*. Deutsche Volkszeitung, roč. 1, 2. 12. 1885, č. 72, s. 4.

²¹¹ *Die Ergänzungswahlen in's Stadtverordneten-Collegium*. Beilage zu Nr. 284 der „Reichenberger Zeitung“, Reichenberger Zeitung, roč. 27, 3. 12. 1885, č. 284, s. 2.

²¹² *Die Ergänzungswahl in das Stadtverordneten-Collegium*. Beilage zu Nr. 283 der „Reichenberger Zeitung“, Reichenberger Zeitung, roč. 27, 2. 12. 1885, č. 283, s. 1.

²¹³ *Die Ergänzungswahlen in das Stadtverordneten-Collegium*. Beilage zu Nr. 282 der „Reichenberger Zeitung“, Reichenberger Zeitung, roč. 27, 1. 12. 1885, č. 282, s. 3.

²¹⁴ *Die Wahlbeihiligung beiden Ergänzungswahlen in das Stadtverordneten-Collegium sonst und jetzt*. Deutsche Volkszeitung, roč. 1, 6. 12. 1885, č. 76, s. 6.

Elgera měly být ukončeny spory mezi jednotlivými politickými frakcemi a všichni Němci by se měli nyní soustředit na zachování německého charakteru Liberce, který dle nového libereckého starosty přestal být německou metropolí Čech, a cílem by tedy mělo být tento status Liberci vrátit.²¹⁵ V rozsáhlém komentáři a analýze voleb z roku 1885 na stránkách *Deutsche Volkszeitung* v novém roce 1886 je za jednoho z hlavních viníků tohoto stavu výslovně označeno zřízení české školy, čímž měl být Liberec „degradován“ mezi jazykově smíšená města.²¹⁶ Navzdory přání libereckých Němců však Liberec nikdy nebyl výlučně německým městem a určité procento českého obyvatelstva zde žilo vždy, a pokud by při sčítání lidu nebyla zjišťována jen obcovací řeč, tak by procentní podíl českého obyvatelstva v Liberci byl pravděpodobně výrazněji vyšší, než jak ho udávaly oficiální statistiky. I přesto lze ale částečně rozumět strachu libereckých Němců z ohrožení onoho německého charakteru města, neboť do té doby Češi skutečně v Liberci neměli žádnou oficiální instituci a český národní život byl pěstován a rozvíjen pouze v rámci několika českých spolků.

Vrátíme-li se k řeči nově zvoleného starosty Johanna Elgera, tak je nápadné, že ačkoliv byl jedním z mála, kdo ve funkci zastupitele působil i v éře před nástupem nacionálů, tak se dokázal velmi rychle adaptovat na nové podmínky a nastolit poměrně ostrou nacionální rétoriku. Ve svém prvním projevu po zvolení starostou označil tři hlavní nepřátele Němců, a sice Čechy, klerikály a feudály, kvůli nimž je potřeba ukončit ony vzájemné spory a koncentrovat se na boj proti těmto protivníkům.²¹⁷

Po zvolení starosty a jeho úvodní řeči se přistoupilo k volbě místostarosty, jímž byl zvolen advokát a přední představitel DNV Carl Schücker. Ten ve svém prvním proslovu v nové funkci mluvil v podobném duchu, jako starosta Johann Elger, když i on zdůrazňoval potřebu chránit německý charakter města a zachovat ho i pro jejich následovníky.²¹⁸ Po volbě radních a šéfů jednotlivých sekcí libereckého magistrátu bylo toto ustavující zasedání zastupitelstva ukončeno a tím de facto začala dlouholetá vláda německých nacionálů v Liberci, jež slovy liberecké historičky Miloslavy Melanové „*přispěla k rychlému řešení určitých oblastí života města, útočné nacionální sebevědomí a nesmiřitelnost poznamenávaly však natrvalo politické i kulturní aktivity a hodnotové stupnice občanské společnosti.*“²¹⁹

²¹⁵ *Constituierende Sitzung des Reichenberger Stadtverordneten-Collegiums*. Deutsche Volkszeitung, roč. 1, 12. 12. 1885, č. 82, s. 6.

²¹⁶ *Die Wahlkämpfe in Reichenberg im Jahre 1885*. Deutsche Volkszeitung, roč. 2, 1. 1. 1886, č. 1, s. 3.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ Tamtéž.

²¹⁹ MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici*, s. 180.

4.2. Vláda německých nacionálů a cesta k rozpuštění zastupitelstva

Když se němečtí liberálové vzdali v listopadu roku 1885 svých funkcí v zastupitelstvu, nejspíš neočekávali, že se jim tím dveře k většině v městském zastupitelstvu definitivně zavřely. Doufali totiž, že německé nacionály brzy z radnice vyžene jejich nezkušenost v komunální politice.²²⁰ To nebylo tak nereálné očekávání, neboť jak bylo zmíněno v předešlé kapitole, tak po komunálních volbách na konci roku 1885 se městské zastupitelstvo skládalo ze tří čtvrtin z nováčků na poli komunální politiky. Nicméně tento předpoklad a přání německých liberálů nebylo naplněno a němečtí nacionálové se svých pozic již nevzdali. Svou dosavadní nezkušenost v komunální politice prezentovali dokonce jakou svou přednost, když byla na stránkách *Deutsche Volkszeitung* kritizována ta dlouholetá neměnnost libereckého zastupitelstva a spolu s ní i ony dlouhé mandáty některých zastupitelů.²²¹

Nacionálové se tedy snažili, aby byli vnímáni jako nová politická síla, která díky tomu, že neměla nic společného s dřívější komunální politikou, přinese změny, které jsou potřeba. Výjimku v tomto postoji nacionálů tvořila jen otázka obsazení místa starosty. Jak již bylo zmíněno, tak novým starostou po mimořádných komunálních volbách na konci roku 1885, kdy se k moci v Liberci definitivně dostali němečtí nacionálové, byl zvolen advokát Johann Elger, jenž v zastupitelstvu působil již od roku 1880²²². V tomto případě byly naopak vyzdvihovány Elgerovy zkušenosti v komunální politice, díky nimž se mohl ujmout tak náročné funkce, jakým úřad starosty Liberce bezpochyby byl. Johann Elger se stal zastupitelem ještě za éry liberálů. Snad kvůli rozptýlení pochybností ohledně jeho nacionálního smýšlení byla zdůrazněna jeho funkce předsedy místního německého školského spolku (*Deutscher Schulverein*) a libereckého mužského pěveckého spolku (*Reichenberger Männergesangverein*), v nichž „prokazoval svou lásku k němectví“.²²³ Dále bylo také připomenuto, že již zastával post místostarosty a v době nepřítomnosti tehdejšího starosty Ludwiga Ehrlicha von Treuenstätt spravoval městské záležitosti z titulu své funkce právě Johann Elger a měl tedy ty nejlepší předpoklady pro výkon funkce starosty Liberce.²²⁴

Němečtí nacionálové si nejspíš velmi dobře uvědomovali, že ne vždy je nezkušenost v komunální politice výhodou, a že ten nejzodpovědnější post v rámci městského zastupitelstva by bylo lepší obsadit někým, kdo přece jen nějaké zkušenosti se správou města

²²⁰ NOVOTNÝ, Jan: *Projekt provincie „Deutschböhmen“*, s. 185.

²²¹ *Die Wahlkämpfe in Reichenberg im Jahre 1885*. Deutsche Volkszeitung, roč. 2, 1. 1. 1886, č. 1, s. 2.

²²² *Reichenberg in der Zeit*, Reichenberg 1902, s. 68.

²²³ *Die Wahlkämpfe in Reichenberg im Jahre 1885*. Deutsche Volkszeitung, roč. 2, 14. 1. 1886, č. 13, s. 2.

²²⁴ Tamtéž.

již má. Podobně dopadla i volba místostarosty. V ní byl zvolen taktéž advokát a jeden z předáků DNV Carl Schücker, jenž byl podobně jako Johann Elger jedním z mála v nově navoleném libereckém zastupitelstvu, kdo již určité zkušenosti v komunální politice posbíral, neboť byl zastupitelem již mezi lety 1872–1875.²²⁵

Toto rozdělení funkcí ale příliš dlouho nevydrželo, neboť Johann Elger 19. srpna 1886 náhle zemřel po záchvatu mrtvice při návštěvě Berlína.²²⁶ V této situaci bylo postupováno podle § 51 libereckého obecního zřízení z roku 1850, podle nějž se měly v případě, že během tříletého funkčního období dojde ke znemožnění výkonu funkce starosty, vypsat během osmi dnů nové volby.²²⁷ K nim došlo na mimořádném zasedání městského zastupitelstva 26. srpna 1886, novým starostou byl následně zvolen dosavadní místostarosta Carl Schücker.²²⁸

Zatímco *Deutsche Volkszeitung* o této volbě referovaly poměrně obsáhle hned na titulní straně vydání z 26. srpna 1886, tak v opozičních *Reichenberger Zeitung* se objevil v tento den jen jeden odstavec až na šesté straně, který informoval o tom, že tato volba proběhla a jejím výsledkem bylo zvolení Carla Schückera.²²⁹ I tato událost tedy ukázala, jak se změnilы poměry ve městě a kdo získal hlavní roli při informování liberecké veřejnosti o dění v komunální politice. *Reichenberger Zeitung*, podobně jako němečtí liberálové, vyklidily poměrně rychle a bez příliš velkého boje pozice německým nacionálům. Ti byli v tisku reprezentováni *Deutsche Volkszeitung*, které uměly využít prostoru, který se jim nabízel a nutno dodat, že o událostech týkajících se liberecké komunální politiky, jako byly například pravidelné přepisy ze zasedání městského zastupitelstva, informovaly pravidelně a poměrně podrobně.

Deutsche Volkszeitung také oproti *Reichenberger Zeitung* více cílily na emoce čtenářů a skutečně detailněji se věnovaly dění ve městě a každý úspěch nacionálů dokázaly náležitě ocenit a „prodat“. To byla výraznější změna oproti dosavadnímu způsobu, jakým bylo o politických událostech ve městě informováno a nástup německých nacionálů nezměnil jen podobu liberecké komunální politiky, ale také rétoriku v tisku. Na začátku 80. let v Liberci krátce vycházely noviny *Reichenberger Tagblatt*, které se v úvodním čísle prezentovaly jako

²²⁵ *Reichenberg in der Zeit*, s. 78.

²²⁶ *Extrablatt der „Deutschen Volkszeitung“*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 2, 19. 8. 1886, č. 228.

²²⁷ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 19.

²²⁸ *Die Wahl des Bürgermeisters*. *Deutsche Volkszeitung*. Abend-Ausgabe, roč. 2, 26. 8. 1886, č. 235.

²²⁹ *Zur Bürgermeisterwahl*. *Reichenberger Zeitung*, roč. 28, 26. 8. 1886, č. 197, s. 6.

„svobodomyslný“, „německý“ a „ústavověrný“ list.²³⁰ Způsobem zpracování a prezentace politických událostí ve městě byly podobné spíše *Reichenberger Zeitung*, když například výsledky voleb do městského zastupitelstva nijak nekomentovaly, pouze přetiskly konkrétní počty hlasů pro jednotlivé kandidáty a oznámily, kdo byl do zastupitelstva zvolen.²³¹ Oproti tomu velmi rozsáhlý komentář v *Deutsche Volkszeitung* ke všem druhům voleb, které v Liberci proběhly v roce 1885, lze považovat za názorný příklad toho, jak velké změny vlastně nástup nacionálů přinesl. Tento komentář se objevil již v prvním čísle nového roku 1886 a vycházel v každém čísle až do poloviny ledna. Tím znovu zdůraznily význam tohoto roku pro německé nacionály a tím pádem i pro samotný Liberec, který se zvláště po zvolení Carla Schückera starostou začal více nacionálně radikalizovat, což vyvrcholilo o šest let později rozpuštěním zastupitelstva.

Výsledek „boje o radnici“ z roku 1885 může v některých ohledech vyvolávat dojem, že šlo o negativní změnu ve vývoji liberecké komunální politiky. Každá mince má však dvě strany a podobně je tomu i s vládou německých nacionálů v Liberci. Jednou z velkých zásluh radnice pod vedením nacionálů je tvorba nového obecního zřízení. Ještě ve druhé polovině 80. let byla stále v platnosti statuta přijatá již v roce 1850, která už nemohla odpovídat realitě doby a bylo tedy nutné je aktualizovat. Jak bylo zmíněno již v kapitole věnující se problematice obecního zřízení, tak v jiných statutárních městech v českých zemích došlo ke změně statut většinou mnohem dříve, již v 60. letech. Už tehdy se totiž jevila statuta přijatá na samém počátku existence nového správního systému jako zastaralá, neodpovídající potřebám doby, neboť politická či společenská realita 60. let byla velmi odlišná od počátku 50. let. V Liberci však muselo nejdříve dojít k výraznější změně politického kurzu radnice v polovině 80. let, aby začal být i zde tento problém řešen. Kritika nacionálů směrem k dřívějšímu liberálnímu vedení města, které více než dvacet let po odeznění absolutismu nebylo schopné nutnost změny obecního zřízení řešit, se tak zdá být alespoň v tomto bodě jako oprávněná.

4.2.1. Význam stavby nové radnice

Dalším velkým a důležitým projektem, který byl realizován až za vlády nacionálů, byla stavba nové radnice. Úspěch však v této věci nelze připisovat pouze jim, neboť plány a přípravy na stavbu radnice pocházely již z doby, kdy ještě nebyli němečtí nacionálové zdaleka etablováni. S nutností postavit novou budovu radnice, která by jednak lépe odrážela

²³⁰ *Zum neuen Beginnen*. Reichenberger Tagblatt, roč. 1, 15. 5. 1881, č. 1, s. 1.

²³¹ *Wahlen in's Stadtverordneten-Collegium*. Reichenberger Tagblatt, roč. 1, 28. 6. 1881, č. 35, s. 3; Tamtéž, 29. 6. 1881, č. 36, s. 2.

rostoucí význam města a zároveň by poskytla dostatečně velké a reprezentativní prostory, jaké si žádala správa podobně velkého města, bylo počítáno prakticky od samého počátku existence Liberce jako statutárního města. Již v 50. letech se začalo s výkupem pozemků, který byl ukončen o dvacet let později a v 80. letech se začalo s demolicí budov, které stály na území, na němž byla plánována výstavba nové radnice.²³²

Velmi důležitou otázkou představovala podoba budoucí radnice, jejíž zodpovězení bylo ve výsledku dokonalým odrazem politické situace ve městě. Do vypsané soutěže na návrh liberecké radnice bylo přihlášeno několik projektů, přičemž dva z nich byly velmi podobné již existujícím radničním budovám v jiných městech. Jedním z nich byl návrh architekta Georga Hauberissera, který měl velmi blízko k podobě Staroměstské radnice v Praze, ten další od architekta Franze von Neumanna byl nápadně podobný nedávno dokončené radnici ve Vídni.²³³ Za tehdejší politické situace v Liberci bylo jasné, že návrh podobající se radnici v Praze nemá šanci na úspěch, neboť liberečtí Němci se orientovali spíše na Vídeň a vůči Praze, centru českého národa a českých národně-emancipačních snah, se snažili spíše vymezovat. Podoba nové liberecké radnice tak byla do značné míry otázkou politickou a návrh Franze von Neumanna byl nakonec tím vítězným. Vedení města tak dalo jasně najevo, jaké centrum je pro Liberec tou rozhodující autoritou a vzorem.

Samotná stavba radnice započala 12. dubna 1888, přičemž slavnostní položení základního kamene se konalo 30. září 1888.²³⁴ Tato událost byla tiskem nahlížena jako velká oslava společného úsilí jak libereckého obyvatelstva, tak vedení města. I když byly po roce 1885 *Reichenberger Zeitung* de facto v opozici vůči radnici ovládané německými nacionály, tak v tento pro Liberec významný a slavnostní den dokázali redaktoři těchto novin zapomenout na politické neshody a naopak přiznali městskému zastupitelstvu zásluhu za uskutečnění tohoto podniku. Neopomněli ale poznamenat, že zásluhu mají i předešlá zastupitelstva, která odvedla svůj díl práce na tomto velkém díle především v otázce umístění budovy nové radnice. Ta byla prezentována jako budova, která nejen že se stane novým sídlem městské správy, ale byla představována také jako symbol rozkvětu, blahobytu, svobody a pokroku města a jeho obyvatel.²³⁵

²³² MOHR, Jan: *Nová liberecká radnice (1893)*. In: *Liberec. Ročenka liberecké architektury*. 2005, roč. 1, s. 24-25.

²³³ Tamtéž, s. 26.

²³⁴ *Reichenberg in der Zeit*, s. 28-29.

²³⁵ *Zur Grundsteinlegung des neuen Rathhauses*. *Reichenberger Zeitung*, roč. 30, 30. 9. 1888, č. 229, s. 1.

Z oslavného, až patetického tónu zprávy pojednávající o položení základního kamene nové radnice je patrné, že podobný symbol, který by odrazil onen prudký rozvoj města a s tím související i růst jeho významu, v Liberci velmi chyběl. Kromě toho také dobře ilustruje, jaký význam byl v této době přikládán městské samosprávě a její reprezentaci. Radnice nebyla jen místem, které poskytovalo prostory pro zasedání zastupitelstva či pro další městské úředníky, ale představovala symbol samostatnosti města a jeho správy, které město dosáhlo teprve před několika desetiletími.

Stavba nové liberecké radnice je také příkladem toho, jakým způsobem se v městských záležitostech angažovaly zdejší elity. Již ve zmiňovaném oslavném článku u příležitosti položení základního kamene nové radnice je zvýrazněno jméno Franze von Liebiega, jemuž jsou vyjadřovány díky a vděčnost, které souvisí s darem 100 000 zlatých, jenž tento průmyslník věnoval na stavbu radnice ve svém rodném městě.²³⁶

Franz von Liebieg byl příslušníkem libereckého rodu průmyslníků, jehož zakladatelem byl Johann Liebieg, který jako soukenický tovaryš přišel v roce 1818 do Liberce, v němž už zůstal a vybudoval zde nejvýznamnější textilní podnik, který výraznou měrou přispěl k přeměně Liberce v průmyslovou metropoli severních Čech. Franz von Liebieg se podobně jako většina takto významných osobností politicky angažoval, když byl v letech 1866–1871 za Liberec poslancem na českém zemském sněmu. Tím byl později delegován do Poslanecké sněmovny Říšské rady ve Vídni, do níž byl libereckými voliči dvakrát zvolen i po zavedení přímé volby v 70. letech. Ačkoliv tedy Franz von Liebieg žil především ve Vídni, kde ho kromě politických povinností držela i rodinná firma, neboť sem bylo v roce 1865 přesunuto její obchodní ústředí, tak se stále cítil být svázán se svým rodným městem a zdejší záležitosti mu nebyly lhostejné. Kromě 100 000 zlatých, které věnoval na stavbu nové liberecké radnice, městu odkázal také svůj dům ve Vídni a dalších 40 000 zlatých na dobročinné účely.²³⁷

Na příkladu Franze von Liebiega je tedy dobře vidět provázanost městských elit s životem města, se kterým tito lidé cítili velkou sounáležitost a v jeho prospěch se angažovali ve všech možných oblastech. Často se také neváhali vzdát vysokých částek ve prospěch nějakého projektu, který byl pro jejich město významný. Určitou, a jistě ne zrovna zanedbatelnou, roli ale jistě v těchto záležitostech hrála i snaha o to, aby jejich jméno nebylo zapomenuto. Podobnými činy, jako bylo věnování takové sumy na stavbu radnice, se totiž

²³⁶ *Zur Grundsteinlegung des neuen Rathhauses*. Reichenberger Zeitung, roč. 30, 30. 9. 1888, č. 229, s. 1.

²³⁷ MYŠKA, Milan: *c. d.*, s. 273-277.

nesmazatelně zapsali do dějin města a postavili si tím tak určitý „pomník“ své osobnosti. Uvědomovali si ale, že ne každý projekt jim takovou slávu přinese, a proto si dobře vybírali, který projekt finančně podpoří. Z tohoto důvodu stranou jejich pozornosti a štědrosti zůstávaly takové podniky jako například vybudování nového moderního vodovodu, jenž byl sice pro život města a jeho obyvatel podstatně důležitější, než monumentální stavba radnice, ale na rozdíl od ní neposkytoval tak vhodnou příležitost k vlastnímu zviditelnění.²³⁸ Tíha veškerých nákladů pro vybudování tohoto životně důležitého projektu tak zůstala pouze na městu, které na něj a podobné podniky shánělo peníze jen velmi těžko a ty tak často byly realizovány až v době, kdy situace už byla skutečně neúnosná nebo je k jejich realizaci donutil stát.²³⁹

Stavbu radnice mezi tyto životně důležité projekty nelze sice zařadit, její význam pro reprezentaci města a sebevědomí jeho představitelů je však neoddiskutovatelný. Lze tedy předpokládat, že s podobnou slávou, s jakou byl položen základní kámen, se počítalo i při dokončení radnice, která měla být symbolem prosperity města, jež se mu dostalo pod vládou německých nacionálů. Ironií osudu k tomu ale došlo zrovna v době, kdy bylo liberecké zastupitelstvo rozpuštěno a správu nad městem převzal místodržitelem ustanovený vládní komisař a žádné velké oslavy naplánované původně na 1. listopadu 1892 se tak nekonaly. Bez nějakých pompézních oslav pak byla radnice 2. a 3. dubna 1893 zpřístupněna veřejnosti.²⁴⁰

Slavnostní dokončení liberecké radnice, která měla být prozatím největším a nejvýznamnějším projektem města od nástupu německých nacionálů do jeho čela a viditelným důkazem jejich triumfu, tedy neproběhlo. Zpětně viděno to lze považovat za určitý symbolický trest za až příliš vysoké sebevědomí nacionálních představitelů města a jejich troufalé chování.

Jak již bylo zmíněno, tak po vstupu nacionálů na libereckou radnici se začala zostřovat národnostní situace ve městě, což bylo podporováno také rétorikou *Deutsche Volkszeitung*. Tento vývoj byl ostatně predestřen v úvodní řeči starosty Johanna Elgera po jeho zvolení na konci roku 1885, když hovořil o nutnosti sjednotit německé síly, zapomenout na jednotlivé ideové neshody a soustředit se na společné a hlavní protivníky, mezi něž zařadil mj. právě Čechy. Postupné vyostřování národnostních poměrů ve městě tak není žádným překvapením,

²³⁸ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. II. díl, 2. svazek. Finance a infrastruktura*. Ostrava 2009, s. 67.

²³⁹ Tamtéž.

²⁴⁰ MOHR, Jan: *Nová liberecká radnice*, s. 33.

neboť to bylo de facto avizováno již na samém počátku vlády německých nacionalů v Liberci a začalo vlastně ještě před jejich nástupem.

4.2.2. Zřízení české školy

Za jeden ze spouštěčů národnostního napětí ve městě lze považovat zřízení české školy. O ni liberečtí Češi usilovali od 60. let 19. století, avšak bez úspěchu. Dočkali se až v roce 1881, kdy byla v Liberci otevřena první česká škola zásluhou Ústřední matice školské, spolku, který organizoval celonárodní sbírky na zřizování českých škol v oblastech, kde se jejich zřizování vedení obce bránilo. Mezi českými rodiči o ní byl velký zájem a brzy přestala kapacitně stačit a Ústřední matice školská koupila pozemek vedle domu Václava Šamánka, v této době hlavního představitele české menšiny v Liberci, a nechala zde postavit další českou školu.²⁴¹

Zatímco otevření první české školy není v tisku nijak reflektováno a není zmíněna ani v přehledu událostí druhé poloviny 19. století v Liberci, který se nachází v městskou radou sestaveném díle *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung*, tak slavnostní otevření druhé české školy se dočkalo už mnohem větší pozornosti. V onom přehledu je zmínka o velkých nočních nepokojích u příležitosti otevření české soukromé školy v Rollgasse²⁴² a *Reichenberger Zeitung* tyto události detailněji rozepisují. Slavnostní otevření druhé české školy bylo naplánováno na 14. září 1884 a první střety mezi Němci a Čechy proběhly už v noci, kdy první hosté pozvaní na tuto událost mířili od nádraží k budově České Besedy. Samotné slavnosti otevření proběhlo údajně v klidu, ale následně vzplály nepokoje znovu, jejichž původcem měl být jeden z Čechů, jenž byl „ozdoben“ trikolorou, na níž byl český název města „Liberec“. Přítomní Němci požadovali, aby trikoloru sundal, čemuž ale nebylo vyhověno a to tedy vyvolalo další vlnu nevole v řadách Němců.²⁴³ Slavnostní otevření české školy, lépe řečeno otevření české školy vůbec, bylo libereckými Němci vnímáno jako útok na německý charakter města a demonstrace německého obyvatelstva byla prezentována jako oprávněná reakce, neboť Liberec je „navzdory všem lhářům z českého tisku čistě německé město“²⁴⁴. Článek informující o událostech spojených s otevřením české školy končí zvýrazněným bojovným apelem opět zdůrazňujícím jednoznačně německý charakter Liberce. Tento apel byl určen jak libereckým Němcům, v nichž měl rozptýlit jakékoliv obavy

²⁴¹ KARPAS, Roman a kol.: *c. d.*, s. 156.

²⁴² *Reichenberg in der Zeit*, s. 25.

²⁴³ *Die Einweihung der tschechischen Schule*. *Reichenberger Zeitung*, roč. 26, 16. 9. 1884, č. 217, s. 3.

²⁴⁴ Přeloženo z německého originálu: „(...) trotz allen Geflunkers der tschechischen Presse eine rein deutsche Stadt ist“ In: Tamtéž.

o německou budoucnost města, tak „našim i cizím Čechům“²⁴⁵, kteří si skutečnost, že Liberec je ryze německé město, měli jasně uvědomit. Pocítit tuto skutečnost měli Češi také tím, že „členové [českého podpůrného spolku Dobročín], kteří své děti posílali do české školy, byli od zaměstnavatelů Němců bojkotováni, vypořádání z bytu a práce a stálým výhrůžkám a jejich násilí někteří členové podlehli, báli se spolkovou místnost navštěvovati, tím méně pro spolek pracovati.“²⁴⁶ Vypořádání z bytu a ze zaměstnání byly typické nátlakové metody, jak zabránit nějaké národnostní menšině v jejím dalším rozvoji. Zřízení české školy bezpochyby významným impulsem k podpoře a rozvoji národního života bylo, a proto byly nyní tyto metody libereckými Němci vůči Čechům uplatňovány.

Otevřením této školy ale i přes velké německé protesty ambice libereckých Čechů v oblasti vzdělávání v českém jazyce neskončily. Jejich dalším cílem bylo dosáhnout zřízení české veřejné školy, která by tedy byla financována již nikoliv českým spolkem a celonárodními sbírkami, ale z městského rozpočtu. Je tedy logické, že se tomu německé vedení města bránilo, ale nakonec se muselo podřídit rozhodnutí zemské školní rady zřídit od začátku roku 1885 v Liberci veřejnou českou školu. Vedení města nepomohla ani stížnost na Ministerstvo kultury a vyučování ve Vídni, ani odvolání k nejvyššímu správnímu dvoru a českou veřejnou školu muselo nakonec zřídit.²⁴⁷

Její otevření 12. září 1885 neproběhlo tak bouřlivě jako otevření mateřské školy o rok dříve, přehled událostí v *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung* se o této události nezmiňuje vůbec a *Reichenberger Zeitung* přetiskly v den otevření této školy příspěvek ředitele české veřejné školy Katzera do českých novin *Pokrok*, neboť se v něm vyjadřuje velmi pozitivně o přístupu města k této škole. Vyzdvihuje zařízení školy a také její polohu, když poznamenává, že zdejší česká škola neleží někde za městem, ale v bezprostřední blízkosti německé školy, obchodní akademie a průmyslové školy, což znamená, že každý německý žák mířící do těchto škol musí projít i kolem české veřejné školy. Dále také oceňuje přístup okresní školní rady a doslova tvrdí, že „mnoha českým školám v čistě českých okresech by přál, aby měly takové školské úřady.“²⁴⁸ Tvrdí také, že mezi „inteligentním obyvatelstvem“ (*innerhalb der intelligenten Bevölkerung*) není o české škole smýšleno tak,

²⁴⁵ *Die Einweihung der tschechischen Schule*. *Reichenberger Zeitung*, roč. 26, 16. 9. 1884, č. 217, s. 3.

²⁴⁶ TOMSA, František: *Dějiny podporov. spolku „Dobročín“ v Liberci od založení roku 1866 až do roku 1926 k oslavě 60letého trvání*. Liberec 1926, s. 17.

²⁴⁷ KARPAS, Roman a kol.: c. d. s. 157.

²⁴⁸ Přeloženo z německého originálu: „(...) und dass vielen tschechischen Bezirken zu wünschen wäre, wenn sie derartige vorgesetzte Schulbehörden hätten.“ In: *Die tschechische Communalschule in Reichenberg. Eine neue „Königinhofer Handschrift“*. *Refus*. *Reichenberger Zeitung*, roč. 27, 12. 9. 1885, č. 214, s. 2.

jak je všeobecně líčeno a doufá tak, že časem si česká veřejná škola v Liberci vydobude stejné postavení a stejnou vážnost, jakou mají německé školy v Praze.²⁴⁹

Situace ale jistě nebyla ve skutečnosti tak bezproblémová, jak by se mohla jevit z tohoto popisu, neboť krátce předtím na konci srpna 1885 došlo k útokům Němců na budovy České besedy, nejvýznamnějšího českého spolku v Liberci, na českou školu a domy libereckých Čechů a objekty, v nichž se nacházely jejich spolkové místnosti, při nichž jim byla kameny rozbita okna.²⁵⁰ Je tedy velmi těžké si představit, že otevření české veřejné školy jen zhruba dva týdny po těchto událostech nevyvolalo žádné konflikty. Je však možné, že přepis výše citovaného příspěvku ředitele české veřejné školy Katzera, který byl pro Liberec tak „lichotivý“ (*schmeichelhaft*)²⁵¹ měl nacionální vášně trochu uklidnit a zabránit tak opakování situace z předešlého roku při otevírání české mateřské školy, kdy musela být magistrátem ke zvládnutí a uklidnění situace povolána vojenská policie.²⁵² Otevření této školy navíc proběhlo v době, kdy už měl Liberec za sebou dvoje volby, a sice do říšské rady a komunální, díky nimž se dostávali k moci němečtí nacionálové, a zároveň liberecké voliče čekaly ještě volby do zemského sněmu. Situace ve městě v této době, kdy se skutečně poprvé v dějinách města jako samosprávného orgánu výrazněji měnil politický kurz, tak byla jistě vyhrcořenější než v jiných obdobích. Zároveň však v době otevření české veřejné školy ještě nevycházely *Deutsche Volkszeitung*, které by jistě této události věnovaly větší prostor a těm na tlumení nacionálních vášní příliš nezáleželo, ba naopak. Jejich postoj vůči české škole byl pak explicitně vyjádřen v již citované analýze voleb z roku 1885, kde je zřízení české školy zmíněno jako ten hlavní důvod, proč Liberec přišel o své dosavadní postavení jako německé metropole Čech a doslova hovoří o degradaci Liberce mezi jazykově smíšená města.²⁵³

Česká škola tedy byla vnímána velmi negativně, což však nebyl případ jen Liberce, ale v podstatě všech měst, v nichž nežilo pouze německé obyvatelstvo. Podobný problém se ale netýkal jen českých škol v oblastech s německou správou, ale i německých škol v těch obcích, v nichž byla správa v rukou Čechů. Problémem totiž bylo, že obecné školy, základ vzdělávacího systému, byly zřizovány obecními samosprávami, které příliš nespěchaly se

²⁴⁹ *Die tschechische Communalschule in Reichenberg. Eine neue „Königinhofer Handschrift“.* Refus. Reichenberger Zeitung, roč. 27, 12. 9. 1885, č. 214, s. 2.

²⁵⁰ *Das Nachspiel zu den hiesigen Gassenexcessen.* Deutsche Volkszeitung, roč. 1, 20. 9. 1885, č. 1, s. 6.

²⁵¹ *Die tschechische Communalschule in Reichenberg. Eine neue „Königinhofer Handschrift“.* Refus. Reichenberger Zeitung, roč. 27, 12. 9. 1885, č. 214, s. 2.

²⁵² KARPAS, Roman a kol.: *c. d.*, s. 156.

²⁵³ *Die Wahlkämpfe in Reichenberg im Jahre 1885.* Deutsche Volkszeitung, roč. 2, 1. 1. 1886, č. 1, s. 3.

zřizováním škol pro národnostní menšiny, přičemž často argumentovaly hlavně finančními důvody.²⁵⁴

V pramenech nelze přesně zjistit, jaké částky muselo vedení města ukrojit z rozpočtu na provoz české obecné školy, neboť v různých přehledech městských výdajů je uváděna celková suma výdajů na provoz obecných škol, aniž by bylo rozepisováno, kolik přesně město stojí provoz jaké školy. Velmi přehledné informace tohoto charakteru poskytuje statistická řada *Österreichisches Städtebuch*, kde však nejsou všech ročnících zastoupeny stejné informace, ale například pro rok 1891 je tento údaj dostupný. V tomto roce výdaje na školy v Liberci dosáhly výše 181 295 zlatých a z této částky 166 667 zlatých putovalo jen na provoz obecných škol, což bylo procentuálně vyjádřeno téměř 92 % celkové sumy a jejich provoz stál tak město nejvíc. Největší podíl z té částky, kterou město vydalo na obecné školy, tvořil plat učitelů, konkrétně to v tomto roce bylo 65 411 zlatých.²⁵⁵ Město tedy skutečně stál provoz obecných škol každoročně hodně peněz a argumentace při neochotě zřídit další obecnou školu finančními důvody se tak zdá jako oprávněná. Tím spíš, když německé město, jehož největšími daňovými poplatníky byli Němci, mělo zřídit českou školu, na čemž přirozeně nemělo sebemenší zájem. Nicméně při pohledu na počet žáků v jednotlivých obecných školách je patrné, že provoz české obecné školy liberecký rozpočet příliš nezatěžoval, neboť ve školním roce 1891/1892 navštěvovalo českou školu pouze 215 žáků oproti 3 597 žákům německých obecných a měšťanských škol²⁵⁶ a je tedy zřejmé, že výdaje na její provoz, a zejména tedy na platy učitelů, nebyly v porovnání s výdaji na německé školy velké.

Zřízení českých škol v Liberci tedy bylo první velkou rozbuškou národnostních konfliktů ve městě a je pravděpodobné, že přispělo k výhře nacionalů prakticky ve všech volbách v roce 1885. Otevření jak matiční školy, tak české veřejné školy totiž v podstatě bezprostředně předcházelo volebním kláním v tomto roce, i když se samozřejmě nedá v dnešní době zjistit, jak moc tato skutečnost ovlivnila rozhodování libereckých voličů během voleb. Jedním z hlavních programových bodů německých nacionalů však byla obrana německví a obrana a zachování německého charakteru Liberce. Jelikož zřízení české školy bylo vnímáno jako ohrožení, nebo narušení této pro Němce nezpochybnitelné skutečnosti, tak lze předpokládat, že to určitou roli při samotné volbě hrálo.

²⁵⁴ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 119.

²⁵⁵ Reichenberg. In: *Österreichisches Städtebuch. Statistische Berichte von größeren österreichischen Städten*. V. Jahrgang. Wien 1893, s. 618.

²⁵⁶ *Die öffentlichen Volks- und Bürgerschulen der Stadt Reichenberg*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 20. 9. 1891, č. 259, s. 4.

4.2.3. Sčítání lidu v roce 1890

Dalším výraznějším mezníkem, který přispěl ke zhoršení národnostní situace ve městě, bylo sčítání lidu v roce 1890. Jablkem sváru se stal jeden aspekt sčítání lidu, a sice zjišťování obcovací řeči. Dotaz na tento údaj se poprvé objevil při sčítání lidu v roce 1880 a při snaze o co největší přesnost výsledků mohla být uvedena jen jedna obcovací řeč.²⁵⁷ Účelem zjišťování obcovací řeči bylo podat určitou představu o národnostním složení habsburské monarchie, což však tento údaj dokládá jen částečně. Obcovací řeč totiž nezjišťovala skutečné národnostní cítění obyvatel habsburské monarchie, ale řeč, kterou daný člověk nejčastěji používá. Z toho tedy vyplývá, že údaje v oblastech jako byl Liberec a okolí, kde byla jednoznačná převaha Němců, kteří byli zároveň největšími zaměstnavateli, byly dost zkreslené, neboť většina Čechů používala ve svém běžném životě více němčinu, než svůj mateřský jazyk. Realita života v mnohonárodnostním státě byla zkrátka taková, že si člověk dost často s jednou řečí nevystačil a aniž by to považoval za něco mimořádného, tak používal jazyků více.

Velmi názorný příklad této skutečnosti předkládá autorka o pár řádků výše citovaného příspěvku ve sborníku věnujícího se němčině a obcovacím řečem habsburské monarchie Michaela Wolf, když cituje z díla Carla Techeta *Vom toten Österreich*. V něm je na příkladu jakéhosi pana Schneidera vylíčena absurdita onoho dotazu na obcovací řeč v habsburské monarchii. Tento pan Schneider při dotazu sčítacího komisaře nebyl schopen se přihlásit k jedné obcovací řeči, neboť jeho jméno bylo sice německé, avšak po svém přesídlení do hraniční oblasti mezi Haličí a Bukovinou skutečnou němčinu zapomněl a místo toho si osvojil němčinu s prvky polštiny a jidiš, přičemž při jednání s úřady používal rusínštinu, polštinu a částečně také rumunštinu. Jeho manželka byla polského původu, takže polštinu používal i v běžném životě a k tomu ještě i chorvatštinu, neboť matka jeho manželky byla Chorvatka. Při dotazu na obcovací řeč tak uvedl odpověď „neutrální“ (neutral), neboť zkrátka nemohl dát jednoznačnou odpověď tak, jak to rakousko-uherské úřady požadovaly.²⁵⁸ Velmi

²⁵⁷ WOLF, Michaela: „Die großartige Versuchsstation der Habsburgermonarchie“: Übersetzen und Dolmetschen als Beitrage zur Konstruktion von Kulturen. In: CWANEK-FLOREK Ewa – NÖBAUER Irmgard (ed.): *Deutsch und die Umganssprachen der Habsburgermonarchie*. Wien 2014, s. 45; dále k problematice sčítání lidu v habsburské monarchii, respektive v Československu v období tzv. první republiky: KLADIWA, Pavel – GAWRECKI, Jan – KADLEC, Petr – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. I. díl*. Praha 2016; Tíž: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. II. díl*. Praha 2016.

²⁵⁸ TECHET, Carl: *Das ewige Österreich*. In: TECHET, Carl: *Vom toten Österreich*. Leipzig 1922, s. 11-17, In: WOLF, Michaela: „Die großartige Versuchsstation der Habsburgermonarchie“: Übersetzen und Dolmetschen als Beitrage zur Konstruktion von Kulturen. In: CWANEK-FLOREK Ewa – NÖBAUER Irmgard (ed.): *Deutsch und die Umganssprachen der Habsburgermonarchie*. Wien 2014, s. 45.

stručně a jasně je pak celá problematika obcovací řeči v habsburské monarchii vyjádřena jednou větou tohoto pana Schneidera, když říká, že „*člověk mluví jakoukoliv řečí, kterou má zrovna po ruce a kterou potřebuje, jak člověk jí a pije, k tomu, aby utišil břicho a hrdlo.*“²⁵⁹ Lidé žijící v mnohonárodnostním státě tedy k zajištění svých základních životních potřeb používali často více jazyků, aniž by měli pocit, že zrazují svou národní identitu. To je navíc v prostoru habsburské monarchie velmi komplikovaný pojem, v dnešním slova smyslu v podstatě uměle vykonstruovaný až v 19. století v době vzniku nacionalismu jako politické ideologie.

Z výše uvedeného příkladu vyplývá, že obcovací řeč o národnosti daného člověka mnoho nezjistila, a pokud se dočteme údaj o konkrétním počtu Čechů v Liberci na základě sčítání lidu, tak se jedná jen o část české populace v tomto městě, která se nebála se k češtině jako svému jazyku oficiálně přihlásit. Skutečný stav byl ale pravděpodobně odlišný od oficiálních statistik, neboť při sčítání lidu byly používány podobné nátlakové metody na příslušníky minority, jako při jejich snaze zapsat své děti do české školy, tedy výhrůžky propuštění ze zaměstnání či výpovědi nájemní smlouvy apod.²⁶⁰ Situace v Liberci na počátku 90. let v podobě sčítání lidu dostala další impuls k vyhocení nacionálních konfliktů. Tiskovým orgánem německých nacionalů v Liberci *Deutsche Volkszeitung* byla snaha zdejších Čechů o agitaci mezi českým obyvatelstvem, aby se přihlásili k české obcovací řeči, prezentována jako nepochopitelná troufalost a nevděčnost, když „*žijí výlučně z německých peněz*“²⁶¹. Češi se tedy podle tohoto názoru a logiky neměli žádné právo hlásit k českému táboru. Jako určitý akt pomsty této české troufalosti pak *Deutsche Volkszeitung* oznámily, že budou v dalších dnech zveřejňovat zdejší české firmy a připojují prosbu na všechny „*přátele*“, aby udělali totéž.²⁶²

Komentáře ke sčítání lidu s protičeskou rétorikou se objevovaly i v dalších číslech a oproti předchozím ročníkům jich bylo skutečně výrazně více. Situace v Liberci na počátku 90. let tak byla vyhocenější než v letech předchozích a lze ji považovat za počátek těch událostí, které nakonec vyvrcholily rozpuštěním zastupitelstva v říjnu 1892. *Deutsche Volkszeitung* útočily především na tehdejšího předáka libereckých Čechů, lékaře Václava

²⁵⁹ Přeloženo z německého originálu: „*Man spricht irgendeine Sprache, die man eben gerade bei der Hand hat und braucht, wie man ißt und trinkt, um Bauch und Gurgel zu beruhigen.*“ In: Tamtéž.

²⁶⁰ KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850-1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008, s. 120.

²⁶¹ Přeloženo z německého originálu: „*(...) welche ausschlieslich von deutschem Geld leben (...)*“. In: *Tschechische Agitationen. Deutsche Volkszeitung*, roč. 7, 1. 1. 1891, č. 1, s. 1.

²⁶² *Tschechische Firmen*. Tamtéž, s. 2.

Šamánka, jehož jméno se objevuje prakticky ve všech člancích těchto novin, které se věnovaly české menšině. Šamánek byl označován jako hlavní strůjce snahy o „čechizaci“ (*Tschechisirung*) Liberce, přičemž byly kritizovány metody, jak toho dosáhnout. Těmi mělo být započítávání mrtvých nebo dětí, které nebyly v Liberci přítomné nebo které česky prakticky nerozuměly. Tím mělo být údajně dosaženo počtu 13 000 Čechů, což však bylo podle *Deutsche Volkszeitung* jen ve fantazii a „chorém mozku“ (*krankes Gehirn*) Šamánka a ostatních českých agitátorů.²⁶³

Kritizována byla také česká žádost o pomoc, jež byla odeslána na místodržitelství v Praze, což svědčí o tom, že poměry mezi Čechy a Němci v Liberci byly skutečně velmi napjaté. V tuto chvíli však místodržitelství ještě nijak nezasáhlo, ačkoliv situace ve městě byla značně vyhrocená a všimaly si jí i periodika mimo Liberec. Na počátku ledna 1891 redakce *Reichenberger Zeitung* citovala příspěvek, který se objevil na stránkách českých, avšak německy psaných, novin *Politik*, jež popisuje situaci v Liberci během sčítání lidu. Podle tohoto periodika zde docházelo k „neslýchaným aktům násilí a brutality“ (*unerhörte Acte von Gewalt und Brutalität*) ze strany Němců na českém obyvatelstvu, jehož příslušníkům často nebyly ani doručeny sčítací formuláře, a přesto se pak tyto formuláře nacházely na magistrátu již vyplněné. Čechům pak mělo být magistrátem povolano policií bráněno vstupovat do budovy Matice a do domu Václava Šamánka, kam si Češi chodili pro radu jak postupovat v této situaci a jako další akt násilí, který měl údajně vyprovokovat českou protiakci, byla snaha policejního inspektora Richtera zabránit vstupu Čechů do zdejší sokolovny. Tento vůči libereckým Němcům velmi kritický článek byl v *Reichenberger Zeitung* publikován s dovětkem, že tato zpráva je plná tendenčního překroucení a přehánění.²⁶⁴ Tímto konstatováním je v *Reichenberger Zeitung* problematika tohoto článku uzavřena, ne však v *Deutsche Volkszeitung*, které článek z novin *Politik* také citují a jeho obsah obšírněji komentují, přičemž celou situaci úplně obrátili tvrzením, že policie nebyla povolána za účelem provokace, ale za účelem ochrany libereckých Němců před napadáním ze strany Čechů.²⁶⁵

Záležitost s tímto pro oboje liberecké noviny problematickým článkem je názornou ukázkou oné velmi vypjaté a bouřlivé atmosféry v Liberci v souvislosti se sčítáním lidu. Kromě toho poukazuje také na to, jak výrazně se mohl lišit český a německý pohled na jednu

²⁶³ *Unerhörte tschechische Frechheit in Reichenberg*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 7, 2. 1. 1891, č. 2, s. 1.

²⁶⁴ *Zur Volkszählung*. Beilage zu Nr. 2. *Reichenberger Zeitung*, roč. 33, 3. 1. 1891, č. 2, s. 1.

²⁶⁵ *Die „Politik“ schreibt*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 7, 3. 1. 1891, č. 3, s. 3.

a tu samou událost. Dnes je tedy prakticky nemožné zjistit, co se ve městě dělo ve skutečnosti. To je ztíženo také faktem, že v Liberci v této době nevycházely žádné české noviny a český pohled na zdejší situaci pochází z vnějšku, na rozdíl od pohledu německého. Ten je v hlavních bodech víceméně stejný jak u *Reichenberger Zeitung*, tak u *Deutsche Volkszeitung* s tím rozdílem, že druhé jmenované periodikum je mnohem radikálnější a agresivnější a nezdráhá se vůči Čechům a především vůči jejich předákovi Šamánkovi používat i všemožné nadávky. Jelikož byly *Deutsche Volkszeitung* orgánem německých nacionalů, to znamená v této době již několik let radniční strany, tak nám umožňují udělat si představu i o smýšlení představitelů města. To tedy nebylo zdejšími Čechům a jejich snahám ani v nejmenším nakloněno a bezpochyby si tedy nepřálo, aby po provedeném sčítání lidu stoupl oficiální počet českých obyvatel Liberce.

Výsledky sčítání obyvatel ale německé obyvatelstvo Liberce potěšily, neboť podle nich k 31. prosinci 1890 žilo v Liberci 30 305 obyvatel a z toho jen 1 407 Čechů, respektive osob, které se přihlásily k české obcovací řeči. Ačkoliv oproti poslednímu sčítání lidu provedenému o deset let dříve celkový počet obyvatel stoupl, neboť podle tehdejšího sčítání čítal Liberec 27 746 obyvatel, tak naopak počet Čechů výrazněji klesl. V roce 1880 uvedlo češtinu jako svou obcovací řeč 2 488²⁶⁶ obyvatel města, což znamená, že podle této oficiální statistiky žilo v Liberci na konci roku 1890 o 1 081, tedy o 43,5 % Čechů méně než o deset let dříve. Tento výsledek sice libereckým Němcům udělal jistě radost a *Deutsche Volkszeitung* poskytl příležitost se doslova vysmát Šamánkovi, když tento výsledek okomentovaly následovně: „*Tak mizejí životní sny! Tak se rozplynul sen a utkvělá klamná představa pana Šamánka o budoucím panování českého živlu.*“²⁶⁷. Nicméně je velmi nepravděpodobné, že by počet Čechů o tolik klesl i ve skutečnosti. Pravděpodobnější je spíše jejich nárůst, tak jak to bylo v řadě dalších průmyslových lokalit v pohraničí, kam Češi mířili z vnitrozemí za prací.

Tomu nasvědčuje i ona hysterie a útočná protičeská kampaň německého tisku vedená v souvislosti se sčítáním lidu. Pokud by počet Čechů v Liberci průběhu let 1880–1890 skutečně takto výrazněji klesal, nebyl by přece důvod na českou menšinu takovým způsobem útočit a tlačit, aby se k české obcovací řeči nehlásila. Jak samy konstatují *Deutsche Volkszeitung* v onom posměšném článku vůči Václavu Šamánkovi a české menšině v Liberci obecně, tak na základě sčítání lidu z roku 1890 tvoří Češi jen 1/21 z celkového počtu

²⁶⁶ *Volkszählungs-Ergebnis*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 8. 1. 1891, č. 8, s. 3.

²⁶⁷ Přeloženo z německého originálu: „*So schwinden die Träume des Lebens! So ist der Traum und die fixe Wahndee des Herrn Samanek von der künftigen Herrschaft des tschechischen Elementes zerronnen.*“ In: *Volkszählungsergebnis*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 9. 1. 1891, č. 9, s. 3.

obyvatel. Pokud by tento údaj odpovídal skutečnosti, tak by Češi nepředstavovali pro německý charakter Liberce, o jehož ztrátu se zdejší Němci tolik obávali, v podstatě žádné nebezpečí. Realita ale byla pravděpodobně odlišná, což si Němci uvědomovali, a proto se tolik snažili zabránit tomu, aby skutečný stav národnostního složení Liberce pronikl i do oficiálních statistik. Podle článku v již výše zmiňovaných novinách *Politik*, který opět *Deutsche Volkszeitung* citují, aby mohly informace zde obsažené vyvrátit, provedla v prosinci 1890 Národní jednota severočeská „*zkušební sčítání*“ (*Probezählung*), podle nějž se k české obcovací řeči v Liberci údajně přihlásilo 8 000 lidí.²⁶⁸ Rozdíl ve výsledcích mezi tímto soukromým sčítáním a tím oficiálním je skutečně výrazný a jen potvrzuje předpoklad, že Čechů žilo v Liberci podstatně více, než jak to vyplynulo z oficiálních výsledků, ačkoliv ani tento údaj není možné nijak ověřit.

Národnostní situace v Liberci na počátku 90. let tak byla značně nepřehledná, což jen nadále zvyšovalo napětí ve městě. O tom svědčí i takřka pravidelně vycházející články zaměřené proti české menšině v *Deutsche Volkszeitung*, které neustaly ani po zveřejnění pro německé obyvatelstvo v Liberci tak povzbudivých výsledků sčítání lidu. *Deutsche Volkszeitung* tedy jednaly zcela v duchu oné výzvy Johanna Elgera z roku 1885 když se jako starosta ujímal vedení města, v níž apeloval na sjednocení německých sil v boji proti jejich úhlavním nepřátelům, mimo jiné Čechům. Tyto noviny, de facto orgán radnice, výzvu Johanna Elgera svědomitě vyslyšely a sčítání lidu v roce 1890 jim poskytlo velmi vhodnou záminku k tomu, aby se boj proti Čechům mohl rozhořet naplno.

4.2.4. Návštěva Františka Josefa I. v Liberci

Sčítání lidu ale nebylo v roce 1891 tím posledním, co vyvolalo výraznější národnostní nepokoje v Liberci. Další událostí, která zhoršila situaci ve městě, byla návštěva císaře Františka Josefa I., naplánovaná na začátek října 1891. Paradoxem je, že záměrem této návštěvy bylo přispět k určitému uklidnění národnostního napětí v Čechách, neboť nejprve císař zamířil po dlouhých letech do Prahy, kde se konala Jubilejní zemská výstava prezentující dovednost českého národa. Ta původně neměla být ryze českou akcí, ale z důvodů nacionálních třenic způsobených především českým odporem k punktacím, se jí čeští Němci nezúčastnili a výstava tak poskytla příležitost pro národní agitaci Čechů. František Josef I. se tedy této výstavy zúčastnil, ale aby viditelně nedával přednost jednomu z národů v Čechách, tak měl z Prahy zamířit na jednodenní návštěvu Liberce. To mu bylo

²⁶⁸ *Tschechisches aus Reichenberg*. *Deutsche Volkszeitung*, roč. 7, 12. 1. 1891, č. 12, s. 1.

údajně rozmlouváno, právě kvůli napjaté národnostní situaci ve městě a bylo mu doporučováno, aby navštívil raději jiné „německé“ město v Čechách, například Karlovy Vary. Výzvy ale nebylo uposlechnuto a v Liberci se tak na 1. října chystalo velkolepé přijetí císaře.²⁶⁹

O záměru císaře navštívit během svého pobytu v Praze na jeden den i Liberec informovaly liberecké noviny 28. srpna 1891 a už z této první zprávy v *Deutsche Volkszeitung* bylo možné udělat si představu, v jakém duchu se císařova návštěva ponese. Byl zde zdůrazňován především císařův pozitivní vztah k Němcům a Německu a velmi oslavováno bylo spojenectví mezi oběma zeměmi, které bylo údajně přirozené, neboť „*lásku a oddanost starému Německu císař František Josef nikdy nepopřel.*“²⁷⁰ Na konci tohoto článku byl pak vlastně již předznamenán konflikt, ke kterému pak během návštěvy došlo, když bylo avizováno, že němečtí občané Liberce budou jásat a oslavovat císaře. S nějakou českou účastí se tedy nepočítalo a v den příjezdu Františka Josefa I. bylo libereckým Čechům bráněno císaře pozdravit.²⁷¹ Nebylo jim to umožněno i navzdory tomu, že se již týden před návštěvou císaře přihlásili na libereckém magistrátu. Na tuto přihlášku jim ale nebylo odpovězeno a pozdravit císaře nesměly ani děti z české mateřské školy, což prý bylo zdůvodněno tím, že „*kvůli Čechům (...) císař do Liberce nezavítal.*“²⁷² Návštěvu císaře liberečtí Němci pojali jako velkolepou oslavu německví a až příliš dávali najevo svou náklonnost k Německému císařství, neboť „*v ulicích se vedle rakouských a císařských symbolů objevily i černo-červeně-zlaté symboly německé a provokativně působila též městská policie v prusáckých uniformách, byť za návštěvy byla držena v pozadí.*“²⁷³

Tyto uniformy městské policie s tzv. pikelhaubnami, kterými se Liberec zcela nepokrytě hlásil k Německu, byly zavedeny již v březnu 1886²⁷⁴, tedy jen několik málo měsíců po ovládnutí radnice nacionály, a byly jedním z prvních viditelných ukazatelů nové politické situace a orientace liberecké radnice. Během návštěvy císaře v roce 1891 byl pak příklon k Německu více než patrný. To bylo kritizováno i českým tiskem, který upozorňoval na to, že během návštěvy císaře v Liberci nebyly téměř nikde k vidění zemské barvy. Ty byly pouze na budovách, v nichž byly české instituce, jako byla budova České besedy a české mateřské školy a ve zbytku města byly vyvěšeny jen prapory černo-žluté a, což bylo nejvíce

²⁶⁹ URBAN, Otto: *Česká společnost 1848-1918*. Praha 1982, s. 413-414.

²⁷⁰ *Der Kaiser kommt!* Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 28. 8. 1891, č. 236, s. 1.

²⁷¹ NOVOTNÝ, Jan: *Projekt provincie „Deutschböhmen“*, Praha 1997, s. 186.

²⁷² *Císař v Liberci*. Národní listy, roč. 31, 2. 10. 1891, č. 271, s. 2

²⁷³ NOVOTNÝ, Jan: *Projekt provincie „Deutschböhmen“*, Praha 1997, s. 185-186.

²⁷⁴ *Reichenberg in der Zeit*, s. 27.

kritizováno, prapory černo-červeno-žluté.²⁷⁵ Tento příklon k Německu se během císařské návštěvy projevil naplno a vzhledem k publicitě, již pochopitelně návštěva císaře vyvolala, se stal všeobecně známým a dále se stupňoval. Navzdory úřednímu rozkazu nebyly odstraněny ony „prušácké“ uniformy městské policie. Další vlnu nevole vyvolalo chování starosty Schückera, jenž si na oslavu císařových narozenin v srpnu 1892 nevezl řád, který mu František Josef I. během své návštěvy Liberce udělil a vrcholem chování libereckých představitelů města měly být okázalé oslavy výročí bitvy u Sedanu, které měly být údajně ještě pompéznější, než v Německu.²⁷⁶ Všechny tyto události pak vyvrcholily rozpuštěním zastupitelstva v říjnu 1892, kdy dle mínění státních orgánů už vystupování německo-nacionálního vedení města překročilo určité hranice a nebylo možné ho nadále tolerovat.

Vedle těchto až příliš zdůrazňovaných a viditelných sympatií vůči Německu byla dalším, i když ne oficiálně prezentovaným, důvodem k rozpuštění zastupitelstva vyhocená národnostní situace v Liberci, jejímiž příčinami byly především již zmiňované události v souvislosti se sčítáním lidu a s návštěvou císaře. Skutečnost, že Čechům nebylo umožněno pozdravit císaře, vyvolala další konflikty mezi zdejšími Čechy a Němci. Čeští poslanci pak v této záležitosti interpelovali v říšské radě,²⁷⁷ avšak k uklidnění situace nedošlo, neboť německá strana tvrdošijně trvala na tom, že Čechům v uvítání císaře nijak bráněno nebylo.²⁷⁸ V průběhu října se objevovaly zprávy vyjadřující se k této situaci na stránkách *Deutsche Volkszeitung* v podstatě denně, v nichž byly citovány zprávy vyjadřující se k tomu samému v českých novinách, aby mohly být tyto informace uvedeny na „správnou“ míru. Němečtí nacionálové se pak snažili dostat do pozice, že oni jsou vlastně obětí těchto národnostních srážek a hned na titulní straně vydání z 24. října si stěžují, že „v posledních dnech jsou v takovém velkém množství a podlosti vznášena lživá obvinění proti městu Liberec, jeho mírumilovnému obyvatelstvu a k ochraně veřejného klidu a pořádku povoláné a svědomité městské policii, že se tato záležitost stala všeobecně politickou.“²⁷⁹

Liberec a zdejší německé obyvatelstvo se snažil také bránit na půdě říšské rady poslanec a zároveň liberecký zastupitel Heinrich Prade, když ve své řeči reagoval na obvinění ze strany

²⁷⁵ *Císař v Liberci*. Národní listy, roč. 31, 2. 10. 1891, č. 271, s. 2.

²⁷⁶ NOVOTNÝ, Jan: *Projekt provincie „Deutschböhmen“*, Praha 1997, s. 186.

²⁷⁷ *Die Reichenberger Tschechen*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 17. 10. 1891, č. 285, s. 4.

²⁷⁸ *Die Antwort des Reichenberger Magistrates*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 29. 10. 1891, č. 297, s. 3.

²⁷⁹ Přeloženo z německého originálu: „*Lügenhafte Anklagen sind in den letzten Tagen gegen die Stadt Reichenberg, ihre friedliebende deutsche Bevölkerung und die zur Wahrung der öffentlichen Ruhe und Ordnung berufene pflichtgetreue Polizei der Stadt in solcher Unzahl und Niederträchtigkeit erhoben worden, dass diese Angelegenheit zu einer allgemein politischen geworden ist*“ In: *Lügenhafte Anklagen*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 24. 10. 1891, č. 292, s. 1.

českých poslanců a českého tisku. V tomto svém projevu se věnoval v první řadě výtkám ohledně české školy. I po několika letech od jejího otevření to tedy bylo stále téma, jež rezonovalo mezi oběma národnostními tábory, a za současné situace byla česká škola opět používána v národnostním boji. Heinrich Prade také komentoval události z října 1891, tedy srážky mezi Čechy a Němci v Liberci, které následovaly po návštěvě Františka Josefa I. a pochopitelně na ně nabízel zcela opačný pohled, než česká strana. Stejně jako *Deutsche Volkszeitung*, i on postavil Němce do role obětí české provokace.²⁸⁰

Podobně jako v souvislosti se sčítáním lidu se německá a česká interpretace události kolem návštěvy císaře výrazně liší a není tedy možné dnes zjistit, jaká byla situace v Liberci ve skutečnosti. Jisté ale je, že návštěva Františka Josefa I. vyvolala další vlnu národnostních nepokojů v Liberci, přičemž do té doby ještě zcela neutichly ty, které byly vyvolané událostmi kolem sčítání lidu. Ačkoliv tedy původní snahou a záměrem návštěvy Františka Josefa I. v Liberci bylo uklidnit nacionální vášně v Čechách a svou pozornost rozdělit mezi oba národy, tak se stal pravý opak a jeho návštěva se stala rozbuškou pro pokračování národnostních konfliktů a přispěla také k jejich zintenzivnění. Charakter cesty císaře do Liberce trefně vystihuje Otto Urban konstatováním, že tato cesta „byla (...) sama o sobě malým skandálem a podnětem mnohem větších skandálů.“²⁸¹

Velké zneklidnění ve městě způsobila také jedna událost, která se odehrála ještě před příjezdem císaře do Liberce. Pravděpodobně s cílem zabránit nebo minimálně narušit císařovu návštěvu Liberce vybuchla v kolejišti ve stanici Růžodol nedaleko Liberce dynamitová nálož. Ta však nevybuchla tak, jak měla a způsobila pouze několik děr ve zdi mostu.²⁸² Podle autorů *Knihy o Liberci* panovalo ve městě přesvědčení, že za atentátem stojí Češi, ačkoliv pachatel nebyl znám.²⁸³ Je velmi pravděpodobné, že v tak národnostně napjaté situaci, která v Liberci v této době panovala, se podobné názory objevily. V tisku se však tato teorie neobjevuje, a to dokonce ani v *Deutsche Volkszeitung*, které jinak využily každé vhodné příležitosti k útoku na českou menšinu. Hovoří se pouze o tom, že atentát má na svědomí anarchista, kterého se však nepodařilo dopadnout, ačkoliv se v průběhu října šířily zprávy, že k jeho zadržení došlo.²⁸⁴ Všechny tyto a výše popsané události a skutečnosti přispěly k dalšímu vyhocení situace ve

²⁸⁰ *Die Rede des Reichsrathabgeordneten Heinrich Prade vom 27. October.* Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 1. 11. 1891, č. 300, s. 1-2.

²⁸¹ URBAN, Otto: *c. d.*, s. 414.

²⁸² *Ein Bubenstück in Rosenthal.* Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 2. 10. 1891, č. 270, s. 5.

²⁸³ KARPAS, Roman a kol.: *c. d.*, s. 159.

²⁸⁴ *Zum Bubenstreich von Rosenthal.* Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 7. 10. 1891, č. 275, s. 3.

městě, jež se pak od té doby příliš neuklidnila, a jejím vyvrcholením pak bylo rozpuštění zastupitelstva v říjnu 1892.

4.3. Rozpuštění zastupitelstva a nové volby

Tak jako byl pro politické dějiny Liberce významný rok 1885, tak za podobný mezník se dá označit i rok 1892. V obou těchto případech totiž byla nějakou mimořádnou událostí narušena dosavadní kontinuita komunální politiky. V roce 1885 to bylo po prohraných zemských volbách složení mandátu 29 liberálních zastupitelů, které si vyžádalo vypsání nových voleb, v nichž definitivně získali převahu v zastupitelstvu němečtí nacionálové na úkor liberálů. V roce 1892 šlo o podobně mimořádnou situaci. Tentokrát se však již nejednalo o „interní“ městskou záležitost, ale o zásah státní moci do fungování obecní samosprávy.

Při pohledu na události ve městě se však rok 1892 nejeví jako zvlášť mimořádný, alespoň ve srovnání s rokem předešlým, během nějž bylo velkým tématem a důvodem napětí ve městě sčítání lidu a návštěva císaře. Rok 1892 podobně velké události nepřinesl a až do října nebyl chod města nijak narušen. V květnu se tak jako každý rok v jeho první polovině konaly doplňovací volby, v nichž proti sobě stály opět dva tábory, a sice radnici ovládající nacionálové a opoziční liberálové, přičemž rétorika kampaní obou těchto uskupení také nebyla nijak odlišná od těch v předešlých letech. Němečtí nacionálové, jakožto radniční strana, se snažili především vyzdvihnout úspěchy jejich dosavadní sedmileté vlády, a to především v nacionální oblasti. I přes údajně velmi těžké poměry byl při každé příležitosti hájen „čistě německý charakter“ (*rein deutsche Eigenart*) města a právě díky „skutečnému německému smýšlení“ (*echt deutsche Gessinnung*) německo-nacionálních zastupitelů se podařilo tento charakter zachovat.²⁸⁵ Volit nacionály měli tedy ti voliči, kteří chtěli pokračování této snahy o zachování německého charakteru města.

Naproti tomu liberálové postavili svou předvolební agitaci na kritice vedení města a zdůrazňovali především nepříznivou finanční situaci města a s ní související narůstání dluhů. Jmenovitě se opřeli do stavby nové radnice, když kritizovali skutečnost, že původní rozpočet na její stavbu byl 350 000 zlatých, zatímco v současnosti se náklady vyšplhaly již do výše 650 000 zlatých. Podobně byla kritizována i velmi nákladná stavba kasáren s argumentem, že město trápí daleko důležitější „životní otázky“ (*Lebensfrage*), obzvlášť pak

²⁸⁵ *Mitbürger!* Deutsche Volkszeitung, roč. 8, 5. 5. 1892, č. 124, s. 1.

otázka zásobování města vodou, která dosud nebyla vyřešena.²⁸⁶ Liberálové se také snažili přesvědčit liberecké voliče, aby dali hlas právě jim poukazem na to, že nacionálové toho sice hodně slíbili, ale mnoho z těchto slibů zůstalo nesplněno a k tomu přidali varování před zvyšováním obecních poplatků současným vedením města.²⁸⁷ Liberálové měli být tedy voleni zodpovědnými občany, jimž není lhostejná finanční situace města, ale uvědomovali si také, že jen s touto tématikou liberecké voliče nejspíš nepřesvědčí. Proto je ještě ujistili, že jim taktéž záleží na zachování německého charakteru Liberce.²⁸⁸ Zatímco však pro nacionály bylo toto ujištění tím hlavním tématem v jejich kampani, tak v programu liberálů to působí jen jako doplněk, takřkajíc „aby se neřeklo“. Důraz byl totiž u nich kladen především na finanční záležitosti města, jeho zadlužení a voliči byli voláni k zodpovědnosti za rozumnější nakládání s městskými finančními prostředky tím, že dají svůj hlas liberálům.

Situace v Liberci, rozjitřená navíc událostmi předešlého roku, však nahrávala stále spíše nacionálům a jejich útočnější nacionální rétorice a slibům. Z tohoto důvodu tak mohli v komunálních volbách konajících se ve dnech 10. – 12. května 1892 opět slavit úspěchy, i když „jen“ ve třetím a druhém sboru. V nich byli zvoleni jen jejich kandidáti, navíc s velkým náskokem na kandidáty liberálů. V rámci třetího voličského sboru byl do zastupitelstva zvolen obchodník Heinrich Posselt, jenž dostal z nacionálních kandidátů nejméně hlasů, a sice 764. Z kandidátů liberálů dopadl nejlépe taktéž obchodník Josef Beuer, jenž však získal pouze 199 hlasů.²⁸⁹ Rozdíl mezi nejméně úspěšným kandidátem nacionálů a nejvíce úspěšným kandidátem liberálů byl 565 hlasů a nacionálové mohli právem po zveřejnění výsledků opět hovořit o oslnivém vítězství.

Podobnou převahu měli nacionálové také ve druhém sboru, v němž byli taktéž do zastupitelstva zvoleni jen jejich kandidáti. Nejméně hlasů, konkrétně 229, získal v tomto sboru z kandidátů nacionálů právní zástupce Ludwig Grasse, zatímco nejúspěšnější z kandidátů liberálů – rada zemského soudu Josef Salaschek – získal pouze 100 hlasů.²⁹⁰ I v tomto sboru tak kandidáti nacionálů s převahou zvítězili.

Opačně však dopadly volby v prvním sboru, který byl stále jakousi poslední „výspou“ liberálů, a v němž naopak nebyl zvolen jediný kandidát nacionálů. Byl to tedy jediný sbor, v němž museli němečtí nacionálové skousnout volební porážku, nicméně se snažili zůstat

²⁸⁶ *An die Herren Gemeindewähler!* Reichenberger Zeitung, roč. 34, 10. 5. 1892, č. 108, s. 8.

²⁸⁷ Tamtéž.

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ *Stadterordneten-Wahlen.* Reichenberger Zeitung, roč. 34, 11. 5. 1892, č. 109, s. 4.

²⁹⁰ *Gemeindewahlen.* Reichenberger Zeitung, roč. 34, 12. 5. 1892, č. 110, s. 5.

optimističtí poukazem na fakt, že ještě v předešlém roce dostal nejúspěšnější kandidát nacionálů v prvním sboru pouze 25 hlasů, zatímco v těchto volbách to bylo již 42 hlasů. Vítězství liberálů se snažily *Deutsche Volkszeitung* shodit také komentářem ohledně rozdílu mezi nejméně úspěšným kandidátem liberálů, jenž byl zvolen do zastupitelstva ziskem 50 hlasů a rozdíl mezi ním a nejúspěšnějším kandidátem nacionálů tak byl pouze osm hlasů. V tomto případě prý nikdo nemohl hovořit o „*velkolepém*“ (*großartig*) vítězství a navíc nacionálové nepochybovali, že těchto osm hlasů získají v dalších volbách oni.²⁹¹

Tyto doplňovací volby tedy žádné velké překvapení nepřinesly a byly důkazem toho, že nacionální tematika zajímala liberecké voliče víc, než hospodářská situace města. Obecně lze ale konstatovat, a bylo to komentováno již v předchozích kapitolách, že s nástupem nacionálů výrazněji vzrostl zájem o komunální volby. I v těchto volbách tedy byla na Liberec poměrně vysoká volební účast, když svůj hlas odevzdalo celkem 1 379 z celkového počtu 2 683 voličů, tedy více než 50 % (51,4 %). Účast v prvním a druhém sboru přesáhla dokonce 70 % (72,5 %, respektive 75,4 %) a i ve třetím sboru byla účast mnohem vyšší, než jak tomu bývalo za éry liberálů, neboť volit přišlo 931 z 2 084 voličů, tedy 44,7 %.²⁹²

Výsledky z těchto voleb poukazují také na to, že liberečtí voliči byli s dosavadní vládou německých nacionálů spokojeni a nechtěli toho na směřování komunální politiky příliš měnit. To sice příliš neplatí o voličích prvního sboru, ale těch bylo velmi málo (120) v porovnání se součtem voličů ve druhém a třetím sboru (1 292), kteří volili německé nacionály. Lze tedy předpokládat, že rozpuštění zastupitelstva, ke kterému došlo pět měsíců po těchto květnových volbách, bylo libereckou veřejností vnímáno velmi negativně, už jen z toho důvodu, že došlo k zásahu státní moci do obecních záležitostí, do fungování samosprávy. Ta se nejspíš do té doby jevila jako něco nedotknutelného, ačkoliv v libereckém obecním zřízení byla v podobě § 44 možnost tohoto zásahu obsažena.

Podle tohoto paragrafu mohlo být městské zastupitelstvo místodržitelem „*ze závažných důvodů*“ (*aus wichtigen Gründen*) rozpuštěno.²⁹³ Podle českého místodržitelství se tyto závažné důvody tedy objevily, a proto sáhlo 20. října 1892 k tomuto mimořádnému opatření, jakým rozpuštění zastupitelstva bezpochyby bylo. Tato událost se stala v Liberci pochopitelně tématem číslo jedna, ale i mimo město mu byla věnována velká pozornost, neboť to byl

²⁹¹ *Die Gemeindewahlen im ersten Wahlkörper*. Deutsche Volkszeitung, roč. 8, 13. 5. 1892, č. 132, s. 3.

²⁹² *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

²⁹³ *Gemeinde-Ordnung*, Reichenberg 1889, s. 19.

„jeden z mála razantních zásahů státní moci vůči samosprávným orgánům statutárního města, k nimž došlo v Předlitavsku od doby platnosti obecního zákona.“²⁹⁴

Rozhodnutí o rozpuštění libereckého zastupitelstva bylo místodržitelem hrabětem Thunem učiněno již 18. října a v platnost vešlo o den později, kdy bylo spolu s odůvodněním tohoto kroku zveřejněno. V první řadě byla představitelům města vytýkána neobjektivita a nedostatek apolitičnosti při výkonu úřadu. Jako další důvod rozpuštění zastupitelstva bylo uvedeno, že zastupitelé nijak nevystoupili proti nezákonným a trestuhodným projevům opakovaně pronášeným při veřejném zasedání zastupitelstva, a dokonce s nimi vyjadřovali svůj souhlas, čímž se s těmito projevy identifikovali.²⁹⁵

Následující důvod se týkal zacházení obce se spolkovou, shromažďovací a bezpečnostní policií, jež vedlo opakovaně k vydávání nařízení ze strany nadřízených úřadů, aby toto zacházení bylo přísnější a svědomitější. Jednoduše řečeno, policie v Liberci měla volnější ruku, než se nadřízeným orgánům zdálo vhodné a tak žádaly nápravu. K té však podle místodržitelství nedošlo, a proto je to uvedeno jako další důvod pro rozpuštění zastupitelstva. S tímto důvodem souvisí další uvedená příčina, proč místodržitelství sáhlo k tomuto opatření. Tou byl buď žádný, nebo nedostačující zásah ze strany úřadů při demonstracích, jež si energický zásah žádaly.²⁹⁶

Další kritika ze strany místodržitelství směřovala ke způsobu, jakým byly v Liberci vykonávány nařízení místodržitelství. Ty často nebyly vykonány buď vůbec, nebo až po několikanásobných odmítnutích. Podle místodržitelství se liberečtí představitelé snažili tato nařízení všemi možnými prostředky nebo přijímáním protichůdných nařízení zmařit a také podávali na tato nařízení nadřízených úřadů nezdůvodněné stížnosti. Jako poslední důvod rozpuštění zastupitelstva je uvedeno časté překračování zákonných kompetencí a způsob jednání libereckého magistrátu s nadřízenými orgány, jenž byl označen jako nepřipustný. Na závěr tohoto prohlášení místodržitel hrabě Thun konstatuje, že všechny výše uvedené důvody ho nenechávají na pochybách, že pokračování současné správy města nemůže být bez nebezpečí poškození důležitých veřejných zájmů a bez nebezpečí poškození státní autority nadále trpěno.²⁹⁷

²⁹⁴ NOVOTNÝ, Jan: *Projekt provincie „Deutschböhmen*, s. 185.

²⁹⁵ *Die Auflösung des Stadtverordneten-Collegiums*. Reichenberger Zeitung, roč. 34, 20. 10. 1892, č. 245, s. 1.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Tamtéž.

Tímto způsobem tedy bylo v Liberci oznámeno a odůvodněno, proč se místodržitelství uchýlilo k takovému opatření. Šlo tedy především o chování představitelů města vůči státní moci, vůči nadřízeným úřadům. Z českého pohledu ale nebyl tento výčet důvodů kompletní, neboť Čechům se jevil jako hlavní důvod, proč by mělo místodržitelství zasáhnout do fungování samosprávy v Liberci, chování liberecké radnice vůči zdejší české menšině. Rozpuštění libereckého zastupitelstva se dostalo na první stranu i v *Národních listech*, v nichž je vyjadřováno velké nepochopení pro příčiny, kterými byla tato událost zdůvodňována. Podle nich „*než, jakkoliv bylo by jen správným a žádoucím, kdyby konečně se strany vládní učiněn byl rozhodný krok na ochranu ohrožených a pronásledovaných našich rodáků ve smíšených krajích Čech, a kdyby tedy bylo bývalo pověstné to zastupitelstvo liberecké výslovně rozpuštěno pro svou bezpříkladnou nespravedlivost a zuřivost proti libereckým Čechům, pro výstrahu spasitelnou všem ostatním podobně neurvalým městským správám německým, přece pohříchu tomu tak není: vláda nerozpustila liberecké zastupitelstvo obecní kvůli neurvalostem, jakých ono dopouštělo se od šesti let proti národovcům našim: nýbrž jedině pro zpupnost a vyzývavost, s jakou tak dlouho hýčkaní všemohoucí ti páni počali demonstrovat proti ní samé, vysmívající se její autoritě a dělající přese všechny její domluvy, rozkazy a zákazy jen co se jim samým líbilo, nechť bylo to sebe nezákonnějším a sebe pohoršlivějším – prušáctvím.*“²⁹⁸

Češi tedy s rozpuštěním libereckého zastupitelstva souhlasili, ale podle nich nebyly oficiální důvody dostatečné. Pravdou je, že v jejich výčtu se skutečně nic podobného nenachází, určitý náznak lze snad vidět v tom důvodu, kde se hovoří o demonstracích, které vyžadovaly zásah liberecké radnice, který však většinou nepřišel, anebo jen nedostatečné. Výslovně však nebylo uvedeno, že by místodržitelství nesouhlasilo s postupem libereckých představitelů vůči české menšině. Nicméně z literatury lze někdy získat dojem, že právě chování libereckých představitelů vůči české menšině bylo tím hlavním důvodem pro rozpuštění zastupitelstva. To je případ například svazku XII. b *Velkých dějin zemí Koruny české*, v níž je tato problematika pochopitelně zjednodušena, ale v tomto případě až příliš. Rozpuštění libereckého zastupitelstva je zde zmiňováno v souvislosti s koncem Taafeho éry, přičemž je zde uvedeno, že Taafe „*nemohl také schvalovat násilnosti, kterých se Němci proti české menšině dopustili například v Liberci, kde byl 18. října 1892 po zákroku místodržitele Thuna sesazen liberecký starosta Karl Schücker. Tamní magistrát jednal s českou menšinou diskriminujícím způsobem, když například na veřejném koupališti v Růžodole umístil tabuli*

²⁹⁸ *Německo-nacionální panstvo v Liberci – rozpuštěno*. Národní listy, roč. 32, 20. 10. 1892, č. 290, s. 1.

přikazující koupajícím se hovořit pouze německy. Nebyla odstraněna ani žádost okresního hejtmána. Schücker rovněž odmítl změnit uniformy městské policie, které se nápadně podobaly pruským.²⁹⁹ Taktéž Otto Urban staví rozpuštění libereckého zastupitelstva do přímé souvislosti s národnostními nepokoji v Liberci v roce 1891, především v souvislosti s návštěvou Františka Josefa I.³⁰⁰ Je pravděpodobné, že národnostní situace a chování liberecké radnice vůči zdejším Čechům byly jedním z důvodů, které k tak radikálnímu zásahu vedly. Nicméně oficiálně se tato skutečnost jako důvod neobjevuje a těmi hlavními důvody byl tedy postoj představitelů města vůči nadřazeným úřadům a jejich až příliš okázalý, až téměř vlastizrádný obdiv vůči Německému císařství, který *Národní listy* nazývají dokonce „prušáckými orgiemi“.³⁰¹ Tyto úřady měly navíc již příležitost zasáhnout, neboť jak již bylo zmíněno, tak Češi v souvislosti s národnostními nepokoji v roce 1891 žádali místodržitelství o pomoc, nicméně žádná tehdy nepřišla. Nejspíš i z tohoto důvodu panovalo v českém táboře zklamání, že ani tentokrát místodržitelství nevystoupilo proti chování nacionálního vedení města vůči libereckým Čechům, ale že hájilo pouze své zájmy.

České straně se také příliš nezdálo načasování tohoto opatření. Podle ní byly důvody pro to uvedené starého data a byla tedy pokládána otázka, proč k tomuto kroku sáhla vláda až nyní.³⁰² V českých německy psaných novinách *Politik* je vysloven názor, že důvodem pro rozpuštění zastupitelstva byla snaha liberálů dostat se v Liberci opět ke „kormidlu“ (*Ruder*), neboť 15. září *Reichenberger Zeitung* – list, „(...) který stojí velmi blízko poslanci Hallwichovi“³⁰³ a celé německé liberální straně³⁰⁴ – „žalovaly“ na starostu Schückera, že si na narozeniny císaře nevzal vyznamenání, jež mu císař udělil. Dále bylo upozorněno na skutečnost, že nebyly navzdory přání císaře odstraněny prušácké uniformy městské policie, a že tímto chováním libereckého starosty byla poškozena reputace města, které je věrné císaři a má rakouské smýšlení.³⁰⁵ Tato „obžaloba“ pak měla být jen jakousi záminkou pro konečné rozhodnutí o rozpuštění zastupitelstva, po němž měly být místodržitelem vypsány nové volby,

²⁹⁹ BOROVIČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel: *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XII. b.* Praha a Litomyšl 2013, s. 62-63.

³⁰⁰ URBAN, Otto: *c. d.*, s. 414.

³⁰¹ *Německo-nacionální panstvo v Liberci – rozpuštěno.* *Národní listy*, roč. 32, 20. 10. 1892, č. 290, s. 1.

³⁰² *Die Aflösung des Reichenberger Stadtverordnetenkollegiums.* *Politik*, roč. 31, 20. 10. 1892, č. 290, s. 1.

³⁰³ Hermann Hallwich, narozen 9. května 1838 v Teplicích, původní profesí učitel dějepisu, byl v letech 1869-1890 sekretářem liberecké obchodní a živnostenské komory a od roku 1871 poslancem zemského sněmu i říšské rady, v níž byl členem tzv. Sjednocené levice, z níž roku 1896 vystoupil. In: NAVRÁTIL, Michal: *Almanach sněmu království Českého 1895-1901.* Praha 1896, stránky nečíslovány. Dostupné online in: <http://archive.org/stream/almanachsnmukr100navrgoog#page/n3/mode/1up> [cit. 28. 3. 2018]

³⁰⁴ Přeloženo z německého originálu: „(...) welches dem Abg. Dr. Hallwich und der ganze deutschliberalen Partei sehr nahe steht“. In: *Die Aflösung des Reichenberger Stadtverordnetenkollegiums.* *Politik*, roč. 31, 20. 10. 1892, č. 290, s. 1.

³⁰⁵ Tamtéž.

od nichž si nejspíš liberálové slibovali, že zvrátí poměr sil na liberecké radnici opět v jejich prospěch. Toto vysvětlení se jeví jako vcelku logické, neboť důvodů k zásahu ze strany státních orgánů do fungování liberecké samosprávy bylo především v předešlém roce dost a otázka, proč k tomu došlo až v říjnu 1892, se tedy skutečně k zodpovězení nabízela.

Podobný názor se objevuje také v *Národních listech*, v nichž je citována řada jiných, německojazyčných novin, které taktéž v rozpuštění zastupitelstva viděly především snahu liberálů dostat se znovu k moci. Nehovoří zde však pouze o libereckých liberálech, ale o německé liberální straně v Předlitavsku obecně, jíž by měl tento zásah pomoci ve volebním boji. Je zde také vysloven názor, že rozpuštění libereckého zastupitelstva mělo být varováním pro německé nacionály ve vídeňském zastupitelstvu.³⁰⁶ Podle mínění rakouského tisku tak rozpuštění zastupitelstva v Liberci nebylo záležitostí jen tohoto města, ale bylo vlastně událostí související s vývojem a chodem „velké politiky“. Události v Liberci a chování jeho představitelů tak byly nahlíženy jen jako vhodná záminka k vystoupení německých liberálů proti nacionálům, kteří čím dál víc ohrožovali jejich pozice.

Národní listy se pak zamýšlí nad tím, jaké bude mít rozpuštění zastupitelstva důsledky pro českou menšinu v Liberci a dochází k závěru, že nejspíš žádné, respektive žádné pozitivní. Dle mínění tohoto periodika je jedno jestli v následujících volbách vyhrají nacionálové nebo se zpět k moci dostanou liberálové, neboť „oni zajisté by své německví chtěli osvěžovati sesíleným nastupováním na českou menšinu.“³⁰⁷ Češi tedy v tomto zákroku místodržitelství nespatořovali příliš velký smysl, neboť na českou menšinu a její postavení v Liberci, jež je v souvislosti s touto událostí zajímala především, neměl mít v podstatě žádný vliv.

Němci pochopitelně prožívali tuto událost zcela odlišně. Podle autorů *Knihy o Liberci* takovýto zásah českého místodržitelství neměl obdoby a „liberecké Němce přímo šokoval.“³⁰⁸ Dnes lze jen obtížně zjistit, jestli se pocity tehdejšího obyvatelstva Liberce a jeho představitelů dají takto explicitně vyjádřit. V libereckém tisku se nicméně hovoří o velkém překvapení, a to i ze strany liberální menšiny. Ta se na stránkách *Reichenberger Zeitung* snaží vymezovat vůči výše citovanému článku z novin *Politik* a jeho teorii, že liberálové o zamýšleném rozpuštění zastupitelstva v Liberci věděli, a že ho dokonce podporovali. Podle *Reichenberger Zeitung* v Liberci skutečně nikdo o plánu místodržitelství podniknout tento

³⁰⁶ *Zápas o Liberec*. Národní listy, roč. 32, 21. 10. 1892, č. 291, s. 3.

³⁰⁷ Tamtéž.

³⁰⁸ KARPAŠ, Roman a kol.: *c. d.*, s. 159.

radikální krok nevěděl, a i z jejich strany je toto opatření velmi kritizováno, a to především z toho důvodu, že městské zastupitelstvo nebylo předem nijak varováno. Podle redaktorů tohoto periodika nebyly podniknuty žádné kroky proti libereckému zastupitelstvu, jež na základě libereckého obecního zřízení z roku 1889 podniknout mohlo, aniž by muselo sáhnout k tomuto radikálnímu opatření.³⁰⁹

V tomto článku je přímo odkazováno na § 101 libereckého obecního zřízení, jenž je posledním paragrafem v té části obecního řádu, která se věnuje okruhu působnosti obce. V něm je uvedeno, že místodržitelství vykonává nad obcí dohled v tom smyslu, aby nebyl okruh působnosti obce překračován nebo aby nedocházelo k proviněním proti zákonům. Místodržitelství na základě tohoto paragrafu může po obci požadovat podání vysvětlení ohledně jí učiněných rozhodnutí a nařízení, a v případě že dojde jejich prostřednictvím k překročení působnosti obce nebo k porušení stávajících zákonů, tak může místodržitelství provedení těchto nařízení zakázat.³¹⁰

Citovaný článek v *Reichenberger Zeitung* poukazuje na fakt, že žádný z těchto kroků ze strany místodržitelství podniknut nebyl, a je tedy kritizována skutečnost, že prvním opatřením, které tento obci nadřízený orgán podniknul, bylo hned to nejradikálnější, a sice rozpuštění zastupitelstva. Nicméně v libereckém obecním zřízení není nijak specifikováno, že by měly být podniknuty nejdříve tyto kroky, uvedené v § 101, a až jako poslední řešení by se mělo přistoupit k rozpuštění zastupitelstva. Jak je citováno výše, místodržitelství může zastupitelstvo rozpustit „ze závažných důvodů“ (*aus wichtigen Gründen*)³¹¹, aniž by tyto důvody byly nějak konkretizovány, a aniž by bylo určeno, že tomuto opatření musí předcházet jiná, mírnější. Ačkoliv se to pochopitelně představitelům Liberce nelíbilo, tak místodržitelství mělo „volnou ruku“ v tom, jaké kroky proti obci podniknout v případě, že to uznalo za nutné. Nakonec byli obyvatelé Liberce prostřednictvím tohoto článku vyzýváni k zachování klidu, ať už patřili k jakémukoliv politickému táboru, neboť jakékoliv demonstrace proti vládě by mohly ohrozit „neocenitelné výhradní právo našeho města, autonomie Liberce“³¹²

Ztráta autonomie města byla tedy tím hlavním, čeho se liberálové v souvislosti s rozpuštěním zastupitelstva obávali a věřili, že na jejím zachování záleží všem, bez rozdílu politických preferencí. Rozpuštění zastupitelstva bylo tedy událostí, jež výjimečně sjednotila

³⁰⁹ Zur Auflösung der Reichenberger Stadtvertretung. Reichenberger Zeitung, roč. 34, 21. 10. 1892, č. 246, s. 1.

³¹⁰ Gemeinde-Ordnung, Reichenberg 1889, s. 32.

³¹¹ Tamtéž, s. 19.

³¹² Přeloženo z německého originálu: „unschätzbare Vorrecht unserer Stadt, die Autonomie Reichenbergs“. In: Zur Auflösung der Reichenberger Stadtvertretung. Reichenberger Zeitung, roč. 34, 21. 10. 1892, č. 246, s. 1.

názory do té doby proti sobě stojících táborů v podobě německých liberálů a nacionalů, ačkoliv liberálové neopomněli dodat, že tato situace je jimi nezaviněná („von deutschliberaler Seite unverschuldet“)³¹³, aby snad nebylo pochyb, že na této krizi mají nějaký podíl. Uvědomovali si ale, že je nyní nutné trochu pozapomenout na vzájemné politické soupeření, aby byla tato krize vyřešena co nejdříve.

Za tímto účelem se setkali představitelé již rozpuštěného zastupitelstva 20. října večer v kavárně „U korunního prince Rudolfa“, a to jak nacionalové, tak liberálové, aby domluvili postup a kroky, které v této situaci učiní. V první řadě bylo důležité se dohodnout, jestli bude ze strany města podáno odvolání na ministerstvo vnitra, tak jak mu to umožňovalo obecní zřízení z roku 1889 § 44. Zde přítomných 35 libereckých zastupitelů se však usneslo na tom, že odvolání podáno nebude, přičemž nacionalové v této záležitosti přehlasovali liberální menšinu, která se vyslovila pro podání odvolání. Rozhodnutí bylo zdůvodněno tím, že podání odvolání by nemělo žádný jiný výsledek, než že by oddálilo návrat „normálních poměrů“ (*normale Zustände*), což by velmi poškodilo zájmy města. Dále bylo argumentováno finančními důvody, neboť byla vyslovena obava, že místodržitelstvím ustanovený komisař by nemohl v roce 1893 vybírat poplatky, neboť to může být provedeno jen na základě rozhodnutí autonomní správy. To by pak vedlo k tomu, že od 1. ledna 1893 by musely být tyto poplatky nahrazeny nějakými jinými penězi, což by vedlo k výraznému materiálnímu poškození města. Především z těchto důvodů pak bylo tedy rozhodnuto, že odvolání podáno nebude, což mělo být místodržitelství sděleno s žádostí o co nejrychlejší vypsání nových voleb, v nichž mělo být usilováno o to, aby současné složení zastupitelstva zůstalo zachováno.³¹⁴

Správu městských záležitostí po rozpuštění zastupitelstva až do nových voleb převzal z pověření českého místodržitele hraběte Thuna jako vládní komisař hrabě Carl Coudenhove, jenž byl místodržitelským radou a předtím vykonával funkci okresního hejtmana v Karlových Varech.³¹⁵ Carl Coudenhove byl nyní tedy tím, kdo dočasně řídil město a z titulu této funkce to byl on, kdo vypsál nové volby do městského zastupitelstva, které měly proběhnout ve dnech 9., 12. a 14. ledna roku 1893.³¹⁶

Ještě před tím ale poměrně velký rozruch způsobilo sestavování voličských listů, respektive jedna úspěšná reklamace proti nim podaná. Ačkoliv bezprostředně po rozpuštění

³¹³ *Zur Auflösung der Reichenberger Stadtvertretung*. Reichenberger Zeitung, roč. 34, 21. 10. 1892, č. 246, s. 1.

³¹⁴ *Die Beschlüsse des aufgelösten Stadtverordneten-Collegiums*. Deutsche Volkszeitung, roč. 8, 21. 10. 1892, č. 290, s. 1.

³¹⁵ *Graf Carl Coudenhove*. In: Tamtéž, s. 4.

³¹⁶ *Die Ausschreibung der Gemeindewahlen*. Deutsche Volkszeitung, roč. 8, 30. 12. 1892, č. 359, s. 4.

zastupitelstva byli liberálové s nacionály ve výjimečné shodě, alespoň co se názoru na toto opatření týká a kooperovali s nimi ve věci dalšího postupu v této situaci, tak brzy byl příkop mezi oběma politickými tábory vykopán znovu. Důvodem byl pochopitelně volební boj a v jeho rámci podal zastupitel z řad liberálů Gustav Jantsch reklamaci vůči sestaveným voličským listům. Na jejím základě měl být z výkonu volebního práva vyloučen do rozpuštění zastupitelstva úřadující starosta Carl Schücker a místostarosta Heinrich Prade.³¹⁷

Při reklamaci se Jantsch odvolával na § 22 libereckého obecního zřízení z roku 1889, a sice konkrétně na odstavec c), který hovoří o tom, že z výkonu volebního práva jsou vyloučeny ty osoby, jimž byla svěřena správa obecního majetku nebo obecní instituce a ve stanoveném termínu neměly v těchto záležitostech v pořádku účty.³¹⁸ Gustav Jantsch se tedy pokusil tyto dvě hlavní osobnosti německých nacionálů v Liberci z volebního boje odstavit tvrzením, že Carl Schücker a Heinrich Prade dosud neodevzdali účty vztahující se k obecnímu majetku za rok 1891. Vládní komisař Coudenhove shledal tuto reklamaci jako odůvodněnou a na jejím základě tak byli oba dosavadní německo-nacionální zastupitelé z výkonu volebního práva vyloučeni.³¹⁹ S tím pochopitelně liberečtí němečtí nacionálové nemohli souhlasit a snažili se poukázat na spoustu nepřesností a rozporů v rozhodnutí vládního komisaře Coudenhova, zveřejněném 27. prosince 1892³²⁰, nicméně konečný verdikt už to nezvrátilo.

Liberální *Reichenberger Zeitung* toto rozhodnutí naopak kvitovaly s uspokojením a jako důkaz toho, že jejich soukmenovec měl pravdu. K tomu navíc ještě dodali, že nacionálové mohou být rádi, že z voličských listů byli vyškrtnuti pouze dva jejich představitelé, neboť se hrálo i o celou městskou radu, na níž mohl být výše zmíněný § 22 taktéž aplikován. Jen údajně „mimořádná umírněnost“ (*außerordentliche Mäßigung*) Gustava Jantsche, jenž požadoval aplikaci tohoto paragrafu jen na osoby, které lze učinit přímo zodpovědnými za onu liknavost v účetnictví, vděčí zbylých šest radních za to, že jim bylo volební právo ponecháno. Liberálové neopomněli také svou shovívavost zdůraznit tvrzením, že jejich političtí protivníci by jistě této možnosti - zbavit se osmi svých politických konkurentů - plně využili.³²¹ Volebního práva tak skutečně byli zbaveni „pouze“ Schücker a Prade, což znamenalo, že dva

³¹⁷ *Die Ausscheidung des Bürgermeisters und Vicebürgermeisters aus den Wählerlisten*. Reichenberger Zeitung. Beilage zum Morgenblatt vom 28. December 1892, roč. 34, 28. 12. 1892, č. 302, s. 9.

³¹⁸ *Gemeinde-Ordnung*, Reichenberg 1889, s. 11.

³¹⁹ *Die Ausscheidung des Bürgermeisters und Vicebürgermeisters aus den Wählerlisten*. Reichenberger Zeitung. Beilage zum Morgenblatt vom 28. December 1892, roč. 34, 28. 12. 1892, č. 302, s. 1.

³²⁰ *Die Ausscheidung aus den Wählerlisten*. Deutsche Volkszeitung, roč. 8, 28. 12. 1892, č. 357, s. 9.

³²¹ Tamtéž, s. 10.

hlavní představitelé libereckých nacionálů a zároveň dvě vůdčí osobnosti celého města posledních let se tak lednových komunálních voleb nemohli zúčastnit.

Liberálové si nejspíš od této skutečnosti slibovali příliv alespoň části voličů na svoji stranu, když dva hlavní představitelé jejich politických konkurentů se volebního boje nezúčastní. Na jednu stranu to byl ale poměrně riskantní krok, neboť mohl mít zcela opačný efekt, a sice ještě větší posílení nacionálů, kteří nyní měli své „mučedníky“. Podobný názor zastávaly i *Národní listy*, které nepředpokládaly, že by tím byli liberečtí nacionálové nějak výrazněji poškozeni a naopak si mysleli, že jejich moc ještě vzroste a o rok později budou Carl Schücker i Heinrich Prade zvoleni znovu.³²²

Libereckým komunálním volbám konaným v lednu 1893 v důsledku všech výše uvedených skutečností a událostí byla věnována mnohem větší pozornost i mimo město a mimo německý jazykový okruh. Tak jako samotné rozpuštění zastupitelstva nebylo jen záležitostí liberecké, regionální, politiky, i obecní volby, konané v důsledku tohoto zákroku, respektive jejich výsledky, toho mohly více říci o současné obecné politické situaci v rakouské části habsburské monarchie. I liberečtí Němci věděli, že v nich jde o hodně, a proto byly tyto volby prezentovány jako nesmírně důležité pro další směřování města, a voliči tak byli nabádáni k co největší účasti. Ta se dala předpokládat, neboť když byla naposledy podobně mimořádná situace, a sice na přelomu listopadu a prosince 1885, kdy se konaly volby po složení mandátu 29 liberálních zastupitelů, tak se liberečtí voliči dostavili v mnohem hojnějším počtu, než zde bylo obvyklé. Tehdejší volební účast dosáhla výše více než 44 % a měla za následek výhru nacionálů a jejich ovládnutí radnice. Bylo tedy možné předpokládat, že v případě vysoké volební účasti se nacionálové nemusí o svou budoucnost v Liberci obávat, a to především v případě, že se jim podaří zmobilizovat třetí a druhý voličský sbor. Tyto dva sbory totiž byly těmi, v nichž nacionálové vcelku suverénně vítězili, a to i v posledních komunálních volbách, které se konaly v květnu 1892. Ve volbách v lednu 1893 se tedy hrálo především o první voličský sbor, jenž byl tím posledním, v němž byli nacionálové poráženi liberály.

Tak jako tomu bylo v předešlých volbách, hlavním argumentem nacionálů, aby voliči dali ve volbách svůj hlas jim, byl poukaz na jejich činnost v městském zastupitelstvu. Již v prvním čísle roku 1893 se ohlíželi za svou několikaletou vládou na liberecké radnici, přičemž ke každému roku, kdy měli většinu v zastupitelstvu, přidali výčet jimi uskutečněných opatření

³²² *Afféra liberecká*. *Národní listy*, roč. 32, 28. 12. 1892, č. 358, s. 2.

či projektů, které považovali za hodné připomenutí. V tomto výčtu nechybí změna obecního zřízení nebo stavba nové radnice a jsou zde připomenuty i tolik sporné uniformy městské policie. Nacionálové si tedy i přes velkou kritiku za tímto krokem stále stáli a nebáli se to zdůraznit. V tomto článku se pochopitelně vyjadřovali i k situaci bezprostředně před nadcházejícími komunálními volbami. Vyškrtnutí jejich kandidátů Carla Schückera a Heinricha Pradeho považovali za politický manévr liberálů a oba zde byli bráněni a prezentováni jako jedny z hnacích elementů pokroku města v posledních letech.³²³

V podobném duchu se pak nesl i komentář ke zveřejněným kandidátkám nacionálů. Liberečtí voliči v něm byli přesvědčováni, aby dali hlas právě kandidátům nacionálů jakožto prověřeným mužům, kteří svou dosavadní činností v zastupitelstvu podali důkaz o své nezlomnosti, vytrvalosti a obětavosti pro práva a dobro města a němectví. Poukazovali také na vážnost doby a nutnost se voleb zúčastnit v co největším počtu, neboť je dle nacionálů v Liberci ohroženo němectví a jeho právo na samosprávu.³²⁴ Předvolební témata nacionálů tak byla v podstatě stejná, jako ta v posledních komunálních volbách před rozpuštěním zastupitelstva. Důraz byl tedy kladen především na konkrétní činy nacionálů coby městských zastupitelů a radních a pak pochopitelně také na ochranu němectví, jež byla jejich tématem od samého počátku jejich existence.

Ani předvolební rétorika liberálů se oproti posledním volbám příliš nezměnila. V první řadě ale liberálové opět vyjádřili nesouhlas s rozpuštěním zastupitelstva. Ačkoliv všeobecné mínění v monarchii bylo takové, že toto opatření bylo podniknuto na jejich podporu a objevily se i hlasy, že o tomto zamýšleném kroku liberečtí liberálové věděli, tak oni sami se od toho distancovali. Naopak kritizovali německé nacionály, že je na oné schůzce v kavárně po rozpuštění zastupitelstva přehlasovali v otázce, jestli podat či nepodat odvolání proti tomuto opatření na ministerstvo vnitra. Kvůli tomu si pak prý liberálové dělali starosti o blaho města a jeho obyvatel, což je tlačilo k využití všech zákonných prostředků k tomu, aby byla dosavadní většina v městském zastupitelstvu, již liberálové činí zodpovědnou za „*nepríznivý vývoj poměrů ve městě*“ (*ungünstige Entwicklung unserer städtischen Verhältnisse*), konečně odstraněna.³²⁵ Liberálové sice kritizovali dosavadní činnost městského zastupitelstva, ale nemohli popřít, že i oni, byť v menšině, byli taktéž jeho součástí. Proto zdůraznili,

³²³ *Die communale Thätigkeit der Deutschnationalen*. Deutsche Volkszeitung, roč. 9, 1. 1. 1893, č. 1, s. 1.

³²⁴ *Mitbürger Gemeindegewähler!* Deutsche Volkszeitung, roč. 9, 6. 1. 1893, č. 6, s. 1.

³²⁵ *An unsere Mitbürger!* Reichenberger Zeitung, roč. 35, 6. 1. 1893, č. 5, s. 1.

že při tom, co bylo skutečně prospěšné pro město, spolupracovali a pomáhali.³²⁶ Snažili se tak zbavit odpovědnosti za to špatné, co zastupitelstvo udělalo a naopak zdůraznit svou roli při tom dobrém.

Ve své předvolební agitaci pak liberálové opět poukazovali na špatnou finanční situaci města, na opětovné narůstání dluhů a znovu, tak jako před posledními volbami, zdůraznili především radnici a kasárna, která stále navzdory velkým výdajům nebyla dokončena. Přitom nebyly podle liberálů vyřešeny mnohem důležitější úkoly, přičemž hovořili především o nutnosti zvýšení platu městských úředníků a učitelů. Za podobně nutné projekty je zde opět označena stavba nového vodovodu, takže to byla skutečně záležitost, která město „pálila“ nejvíc. Dále by mělo podle liberálů dojít k převzetí městského osvětlení městem, za nutné považovali také realizaci železnice mezi Libercem a Českou Lípou a regulaci řeky Nisy.³²⁷ Oproti minulým volbám, konaným v květnu 1892, se tedy zdůrazňovaná témata liberálů nijak nezměnila, jen svůj seznam toho, co je nutné udělat, a co dosavadní vedení radnice neudělalo, zase o něco rozšířili. Na závěr pak také neopomněli připomenout, že i oni stojí za zachováním německého charakteru Liberce a volit by je tak měl „každý, kdo to s německým charakterem, autonomií a blahem našeho města myslí vážně a upřímně.“³²⁸

I když byli liberálové a nacionálové političtí konkurenti, tak v některých bodech svého programu se shodovali. Byl to především důraz na obranu německého charakteru města a obava o zachování autonomie Liberce. Byla to tedy pravděpodobně tato témata, která přitáhla liberecké voliče k volbám, kteří se jich zúčastnili v mimořádně vysokém počtu. Jako první opět volil třetí voličský sbor, v němž byla zaznamenána opravdu vysoce nadprůměrná účast, když z celkového počtu 2 120 voličů jich k těmto volbám přišlo 1 511, což je procentuálně vyjádřeno 71,3 %.³²⁹ Jak je zmíněno v kapitole o libereckém obecním zřízení, průměrná účast v tomto sboru mezi lety 1851–1900 byla jen 28 %. Účast nad 70 % je tedy opravdu nezvykle vysoká a svědčí o tom, že i voliči ze třetího sboru, kteří k volbám příliš nechodili, neboť měli celkem oprávněný důvod se domnívat, že jejich hlas toho moc nezmění, se tentokrát nechali přesvědčit o vážnosti situace a uvěřili, že i jejich hlas je potřeba k jejímu zdárnému vyřešení.

³²⁶ *An unsere Mitbürger!* Reichenberger Zeitung, roč. 35, 6. 1. 1893, č. 5, s. 1.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ Přeloženo z německého originálu: „jeder, der es mit dem deutschen Charakter, der Autonomie und dem Wohle unserer Stadt ernst und aufrichtig meint“. In: Tamtéž.

³²⁹ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

Vysoká volební účast ve třetím sboru byla tedy velkým překvapením, ne však samotné výsledky, neboť zcela jasně zvítězili kandidáti německých nacionálů. Za třetí sbor se do zastupitelstva nedostal jediný kandidát liberálů a opět byly i velké rozdíly mezi kandidátem nacionálů, jenž dostal nejméně hlasů a nejúspěšnějším kandidátem liberálů. S nejméně hlasy byl do zastupitelstva zvolen právní zástupce Engelbert Jennel, jenž získal 1 083 hlasů, zatímco nejvíce hlasů z řad liberálů získal ve třetím sboru továrník Rudolf Demuth, a sice 325.³³⁰ Ve třetím sboru tedy liberálové opět utrpěli výraznou porážku a tyto volby byly jen potvrzením dosavadního stavu, kdy ve třetím sboru neměli liberálové ani zdánlivou šanci na úspěch.

Podobný úspěch nacionálů se dal očekávat i ve druhém voličském sboru. V posledních doplňovacích volbách z května 1892 získali všechna volná místa v zastupitelstvu v rámci tohoto sboru také nacionálové, avšak volby v lednu 1893 jim tak přesvědčivé vítězství nepřinesly. Němečtí nacionálové sice získali hned napoprvé v rámci tohoto sboru devět míst v zastupitelstvu z celkových 15, ale jedno místo získali i liberálové a o dalších pěti musela rozhodnout užší volba.³³¹ Čtyři z těchto pěti míst nakonec získali nacionálové a jen jedno liberálové. Konečné výsledky voleb ve třetím sboru tedy vypadaly tak, že v rámci druhého sboru bylo do zastupitelstva zvoleno 13 německých nacionálů a dva liberálové.³³² Jakkoliv tedy němečtí nacionálové sice nakonec získali značnou převahu, tak při bližším pohledu se jejich vítězství nejeví tak „oslnivé“, jako tomu bylo v posledních předešlých volbách, v nichž získali nacionálové všechna volná místa v zastupitelstvu v rámci druhého sboru jen pro sebe. I přes to však nacionálové byli s výsledky spokojeni a především pak s tím, že nebyl zvolen Gustav Jantsch, liberál, jenž podal reklamaci proti voličským listům, na jejímž základě se těchto voleb nemohly zúčastnit dvě přední postavy německých nacionálů. Porážku Gustava Janstche *Deutsche Volkszeitung* okomentovaly slovy, že u všech slušných lidí vyvolala pocit „zadostiučinění“ (*Genugtuung*).³³³

Podobně jako ve třetím sboru, tak i ve druhém sboru byl o tyto komunální volby mimořádně velký zájem. Z celkového počtu 493 voličů jich svůj hlas ve volbách odevzdalo 458, tedy 92,9 %.³³⁴ I přesto, že celková průměrná účast v tomto sboru mezi lety 1851–1900 byla výrazně vyšší, než ve sboru třetím, když dosahovala téměř 55 %, tak účast dosahující

³³⁰ *Zu den Gemeindewahlen*. Reichenberger Zeitung, roč. 35, 11. 1. 1893, č. 8, s. 5.

³³¹ *Das Wahlresultat im II. Wahlkörper*. Reichenberger Zeitung, roč. 35, 13. 1. 1893, č. 10, s. 5-6.

³³² *Reichenberg in der Zeit*, s. 67-81.

³³³ *Die Wahl des zweiten Wahlkörpers*. Deutsche Volkszeitung, roč. 9, 13. 1. 1893, č. 13, s. 4.

³³⁴ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

téměř hranice 93 % se jeví i na poměry tohoto sboru jako velmi vysoká. Podobně jako voliči ve třetím sboru, i voliči v tom druhém uznali, že současná situace města si žádá aktivnější přístup jeho občanů.

Podobné konstatování se dá vztáhnout i na první voličský sbor. Ten volil tradičně jako poslední a i v něm se voličská účast vyšplhala nezvykle vysoko, když z celkového počtu 121 voličů jich v těchto volbách odvolilo 106, tedy 87,6 %.³³⁵ I zde byla celková průměrná účast ve sledovaném období přes 50 %, konkrétně 52 %, což lze považovat za poměrně dobrý výsledek. Nicméně účast dosahující téměř 90 % je taktéž nezvykle vysoká a jen potvrzuje již několikrát řečené, a sice že v případě, že v Liberci ve volbách skutečně o něco šlo, tak voličská základna dokázala být zmobilizována.

I když tedy i v prvním sboru byla účast až překvapivě vysoká, výsledky velké překvapení nepřinesly. Ačkoliv po posledních komunálních volbách nacionálové sebevědomě prohlašovali, že v dalších volbách dobudou tuto poslední výspu německých liberálů a smažou ten již nepatrný rozdíl, který je dělí od zisku míst v zastupitelstvu v rámci prvního sboru, tak opak byl pravdou. V prvním voličském sboru zvítězili opět liberálové, a tentokrát byl mezi jejich nejméně úspěšným kandidátem a nejvíce úspěšným kandidátem nacionálů mnohem větší rozdíl, než ve volbách v květnu 1892. Tehdy činil tento rozdíl pouze osm hlasů, v těchto volbách byl však 52, když nejméně hlasů z kandidátů liberálů získal ředitel průmyslové školy v Liberci Franz Richter, a sice 79 a nejvíce hlasů z řad nacionálů obdržel stavitel Gustav Sachers, konkrétně 27.³³⁶ Nejenže tedy nacionálové opět nezískali v rámci prvního sboru ani jedno místo v zastupitelstvu, ale rozdíl mezi nimi a liberály výrazněji narostl. V povolebním komentáři sice *Deutsche Volkszeitung* tvrdily, že vítězství liberálů, jež nazývají hanlivě stranou „udavačů“ (*Denunciantenpartei*), bylo už předem jisté z důvodu „terroristického nátlaku“ (*terroristischer Druck*), který měla tato strana provádět³³⁷, nicméně zcela určitě pomýšleli nacionálové i v tomto sboru na trochu lepší výsledek. Voliči prvního sboru, kam patřili největší daňoví poplatníci města, tak zůstávali věrní liberální straně.

Celkové výsledky voleb z ledna 1893, které byly prvními po rozpuštění zastupitelstva, však žádnou velkou změnu na libereckou radnici nepřinesly. Z celkového počtu 45 míst v zastupitelstvu jich 28 získali nacionálové a 17 liberálové. I přes úspěch liberálů v prvním

³³⁵ *Reichenberg in der Zeit*, s. 82.

³³⁶ *Das Wahlergebnis im I. Wahlkörper*. Reichenberger Zeitung. Beilage zum Morgenblatt vom 15. Januar 1893, roč. 35, 15. 1. 1893, č. 12, s. 18.

³³⁷ *Nachwort zu den Wahlen*. Deutsche Volkszeitung, roč. 9, 15. 1. 1893, č. 15, s. 1.

voličském sboru a nepatrný úspěch ve druhém, měli nacionálové opět většinu v zastupitelstvu. Pokud tedy měla být jedním z důvodů rozpuštění zastupitelstva, byť ne oficiálně řečeným, snaha zvrátit poměry na liberecké radnici a pomoci liberálům získat zpět ztracené pozice, tak tento záměr nevyšel.

Je také zajímavé, podívat se na personální obměnu zastupitelstva, tedy do jak velké míry bylo vlastně personální složení radnice změněno či zůstalo stejné. V rámci 45členného zastupitelstva zaujali 33 míst muži, jež byli v této funkci i v době rozpuštění zastupitelstva. Ti tedy nyní tvořili 73,3 % z celkového počtu zastupitelů a lze tedy konstatovat, že zastupitelstvo zůstalo ze tří čtvrtin ve stejné podobě, jakou mělo v říjnu 1892. Obměna zastupitelstva tak proběhla jen z jedné čtvrtiny a ani zde se vlastně nedá hovořit o příliš velké změně, neboť část z nově zvolených zastupitelů už v něm působila, i když ne zrovna ve chvíli, kdy došlo k jeho rozpuštění. Z 12 zastupitelů, kteří nebyli ve funkci v říjnu 1892, jich pět již dříve funkci zastupitele zastávalo. Pouhých sedm zastupitelů z celého 45členného zastupitelstva tak bylo v komunální politice úplnými nováčky.³³⁸

I když bylo rozpuštění zastupitelstva tak radikálním krokem, tak žádnou radikální změnu do poměrů na liberecké radnici nepřineslo, neboť zastupitelstvo zůstalo v takřka totožném složení jako před ním. Zatímco na konci roku 1885 dali liberečtí voliči ve volbách, konaných taktéž kvůli mimořádné události, přednost změně a zvolili do čela města německé nacionály, tak v lednu 1893 vyjádřili v podstatě svůj souhlas s dosavadním stavem komunální politiky a nesouhlas se zásahem státu do fungování liberecké obecní samosprávy.

Zveřejnění výsledků libereckých komunálních voleb se stalo zprávou dne nejen v regionálních novinách, ale také v tisku mimo Liberec, a to i v tom českém. *Národní listy* přinesly obsáhlejší komentář hned na první stránce odpoledního vydání z 15. ledna 1893, tedy v den, kdy byly zveřejněny výsledky prvního voličského sboru, tzn. toho posledního a bylo tedy možné dělat nějaké závěry. V *Národních listech* byly liberecké komunální volby z ledna 1893 vnímány jako ukazatel stavu politické situace v celém Předlitavsku, a proto je i článek věnovaný této události nazván jako „*Porážka Taaffova v Liberci*“.³³⁹ Podle *Národních listů* šlo v „*affěře liberecké*“ o „*zápas myšlenky starorakouské s revoluční národní myšlenkou velkoněmeckou*“³⁴⁰ a v souvislosti s rozpuštěním libereckého zastupitelstva byl zopakován názor, že k tomuto zásahu došlo proto, aby „[místodržitel hrabě Thun] *osvobodil tamější*

³³⁸ Reichenberg in der Zeit, s. 67-81.

³³⁹ *Porážka Taaffova v Liberci*. Národní listy, roč. 33, 15. 1. 1893, č. 15, s. 1.

³⁴⁰ Tamtéž.

loyální, rakouské liberální Němce od tyranie zpupných schönererovcův – a dosaditi tam na čas c. k. vládního komisaře hraběte Coudenhova, aby řídil volby obecní a pomohl při nich k vítězství tamějším ,mírným, říši věrným Němcům, t. j. straně Plenerově, Schmeykalově, Hallwichově a Jantschově.“³⁴¹

Z následného komentáře je cítit až škodolibá radost, že tento tah německým liberálům nevyšel, neboť i když redaktoři *Národních listů* jistě nechovali žádné sympatie k německým nacionalům, tak liberálům vyčítali jejich účast na jednání o punktacích a snahu o jejich prosazení. Z tohoto důvodu neúspěchu liberálů v Liberci nijak zvlášť nelitovali a spíše jim vyčítali, že svými kroky zavinili nynější výhru německých nacionalů v libereckých komunálních volbách.

Zajímavé na tomto komentáři *Národních listů* také je, že v něm není nijak komentována situace české menšiny v Liberci. Na tom byl přitom založen článek z 20. října 1892, v němž byla kritizována skutečnost, že zastupitelstvo bylo rozpuštěno nikoliv kvůli tomu, jak se liberecká radnice chová ke zdejším Čechům, ale z toho důvodu, jak se chová k nadřízeným orgánům a kvůli až přílišnému obdivu k Německu. Již před libereckými komunálními volbami v lednu 1893 ale vyjádřily *Národní listy* obavu, že ať dopadnou tyto volby jakkoliv, tak situaci libereckých Čechů to nijak nezmění, a z tohoto pohledu tedy nejspíš nebylo co komentovat. Ostatně tento názor *Národních listů* podpořily i programy obou proti sobě stojících politických uskupení v Liberci, neboť obě dvě v nich měla ochranu německého charakteru města, který předznamenával postup radnice vůči Čechům, ať už bude její složení jakékoliv.

V podobném duchu jako komentář v *Národních listech* se nese i ten v novinách *Politik*. V tomto periodiku taktéž nejsou blíže rozebírány výsledky posledních libereckých komunálních voleb, ale spíše jsou dávány do kontextu celorakouské politické situace. Podobně jako *Národní listy*, tak i *Politik* viní rakouské liberály z toho, že svou liknavostí a nedostatečnou odvahou či silou nedokázali zabránit úspěchu nacionalů, a situace v Liberci tak byla vlastně jen logickým důsledkem této nedůraznosti ze strany liberálů. I zde je připomínán názor, že tím hlavním záměrem rozpuštění zastupitelstva v Liberci byla snaha „osvobodit“ (*befreien*) zdejší vůči rakouskému státu loajální obyvatelstvo z tlaku jedné politické strany.³⁴²

³⁴¹ *Porážka Taaffova v Liberci*. *Národní listy*, roč. 33, 15. 1. 1893, č. 15, s. 1.

³⁴² *Sieg der Deutschnationalen*. *Politik*, roč. 32, 15. 1. 1893, č. 15, s. 1.

Jak ale ukázaly výsledky komunálních voleb, tak většina libereckých voličů neměla pocit, že by potřebovala osvobodit. Voliči svými hlasy naopak vyjádřili podporu a spokojenost s dosavadním vedením města ze strany německých nacionalů. Tato podpora navíc byla umocněná onou mimořádně vysokou volební účastí, kdy mandát nacionalům nedalo jen přibližně 30 % voličů, kteří v průměru chodili ke každoročním doplňovacím volbám, ale skutečná většina obyvatel Liberce s voličským oprávněním. To tedy porážku liberálů ještě více zvýraznilo a ve světle těchto výsledků se rozpuštění zastupitelstva jeví jako něco zbytečného, neboť nijak nesplnilo ta očekávání, která do tohoto opatření liberálové vkládali. *Politik* v závěru svého komentáře navíc varuje, že podobná situace jako v Liberci může nastat i v jiných místech, pokud nebudou příslušné státní orgány dostatečně důrazné. Podle *Politiku* státní moc disponuje prostředky, jak „*mírnit zpušnost Libereckých*“ (*die Übermut der Reichenberger dämpfen*), jen se nesmí zdráhat tyto prostředky použít a musí na činnost nového libereckého zastupitelstva více dohlížet.³⁴³

Pomyslnou „tečku“ za kapitolou o rozpuštění zastupitelstva udělala volba starosty Liberce, kterým se stal 16. února 1893 oční lékař Franz Bayer, jenž byl zvolen německo-nacionální většinou zastupitelstva. Ten poté, co tuto volbu schválil císař, složil přísahu vládnímu komisaři hraběti Coudenhove, čímž bylo zároveň jeho úřadování v Liberci ukončeno.³⁴⁴ Jako určitý symbol nového začátku lze považovat také stěhování městských úřadů do budovy nové radnice, jež byla v dubnu zpřístupněna veřejnosti. Posléze se také začalo s demolicí staré renesanční radnice a na hlavním libereckém náměstí tak zůstala stát pouze nová radnice.³⁴⁵ Ta měla být symbolem vlády a moci německých nacionalů v Liberci, již události spojené s rozpuštěním zastupitelstva a především pak komunální volby z ledna 1893 jen potvrdily. V dalších doplňovacích volbách byli navíc do zastupitelstva přesně podle očekávání znovu zvoleni bývalý starosta Carl Schücker a bývalý místostarosta Heinrich Prade a kontinuita libereckého zastupitelstva trávající od roku 1885 byla jeho rozpuštěním v říjnu 1892 skutečně přerušena jen na chvíli a tento krok tedy prakticky žádné významné změny nepřinesl.

I když rozpuštění zastupitelstva nemělo ten efekt, který od něj strůjci tohoto rozhodnutí očekávali, tak přesto ukázalo několik důležitých skutečností. Jednou z nich je ta, že ačkoliv v habsburské monarchii fungoval onen dvoukolejný systém správy a územní samosprávy byly

³⁴³ *Sieg der Deutschnationalen*. *Politik*, roč. 32, 15. 1. 1893, č. 15, s. 2.

³⁴⁴ *Reichenberg in der Zeit*, s. 33-34.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 34.

do značné míry na státní moci nezávislé a mohly si dělat, co uznaly za vhodné, tak státní správa měla přece jen prostředky, jak do fungování obecních samospráv zasáhnout a v případě nutnosti to také udělala. Rozpuštění libereckého zastupitelstva tak mohlo posloužit především jako varování pro ostatní obce, že ne všechno si státní moc nechá líbit, a že obce si ve skutečnosti nemohou vždy dělat, co chtějí. Tento moment byl tak možná tím nejpodstatnějším z celého tohoto „podniku“, neboť v samotném Liberci očekávané změny nepřinesl.

S tím souvisí další skutečnost, kterou tato událost ukázala v jasném světle, a sice že navzdory zásahu státu, navzdory přání politiků a jejich záměrům mají to rozhodující slovo samotní voliči. Ti totiž ony záměry politiků na zemské či dokonce celostátní úrovni překazili, když v komunálních volbách zvolili v podstatě to samé zastupitelstvo, které místodržitelství rozpustilo. Orgány státní správy sice měly prostředky, jak zasáhnout do obecních záležitostí, ale proti rozhodnutí voličů nic nezmohli, a pokud ti chtěli v čele města německé nacionály, tak to musely nadřízené orgány respektovat, byť by s tím nesouhlasili sebevíc. Dá se tedy říct, že voliči byli tím hlavním garantem autonomie obecní samosprávy, o jejíž ztrátu se jak liberečtí nacionálové, tak liberálové před lednovými volbami obávali. Voliči totiž mohli udělat, a také udělali, ve volbách svobodné rozhodnutí, nezávislé na vůli státu a jeho orgánů. Rozpuštění libereckého zastupitelstva a události s ním spojené tak nejsou ani tak významné pro dějiny Liberce a jeho komunální politiku, ale spíš z hlediska toho, co vypovídají o fungování správy a samosprávy a jejich vzájemném vztahu v habsburské monarchii ve druhé polovině 19. století.

4.4. Profesně-sociální skladba městského zastupitelstva

V předchozích kapitolách byly analyzovány příčiny, průběh a důsledky dvou událostí, které výraznějším způsobem narušily kontinuitu libereckého zastupitelstva. V prvním případě, tedy v roce 1885, kdy se po sérii několika různých druhů voleb dostali k moci nacionálové, došlo skutečně k velmi výrazné obměně personálního složení zastupitelstva. V tom druhém případě, to znamená v roce 1892, kdy bylo českým místodržitelstvím zastupitelstvo rozpustěno, se jednalo jen o chvilkové přerušeni dosavadní kontinuity. V nových volbách v lednu 1893 byla totiž zvolena velká část zastupitelů, kteří ve funkci byli v momentě rozpustěni zastupitelstva. Na počátku roku 1893 tak mohlo být navázáno na činnost zastupitelstva před jeho rozpustěním. Na základě rozboru obecního zřizeni ve třetí kapitole víme, kdo a za jakých podmínek se mohl teoreticky dostat do libereckého zastupitelstva. Na tomto místě bychom se chtěli podívat na to, kdo konkrétně byl do zastupitelstva zvolen,

respektive jaké profesní skupiny v něm byly zastoupeny, jaké převažovaly a jaké bylo jeho složení ve srovnání s ostatními lokalitami.

Již při letmém pohledu na seznam libereckých zastupitelů, obsažený v *Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung* pro rozmezí let 1851–1900 by muselo být i člověku absolutně neznalému historie Liberce jasné, že se jednalo o průmyslové město. Ve velkém množství jsou zde totiž zastoupeni továrníci či obchodníci. Další početnou skupinou jsou řemeslníci, soukromníci. Zastoupení v zastupitelstvu měli také příslušníci tzv. technické inteligence, mezi něž lze zařadit stavitele, inženýry apod. Další skupinou, která se běžně vyskytovala v zastupitelstvech, a tedy i v tom libereckém, byla tzv. svobodná povolání, mezi něž patřili lékaři, lékárníci, advokáti, spisovatelé, případně umělci, novináři atd.³⁴⁶ Samostatnou skupinu v rámci zastupitelstva tvořili také učitelé a ředitelé škol, úředníci, duchovní či majitelé nemovitostí. V libereckém zastupitelstvu se ve sledovaném období objevilo i několik hostinských a u dvou zastupitelů nebyla jejich profese označena.

Co se konkrétních počtů týče, na první pohled nejpočetnější skupinou v rámci libereckého zastupitelstva byli obchodníci. Z celkového počtu 256 zastupitelů jich 55 vykonávalo právě tuto profesi, mezi něž Pavel Kladiwa počítá také tzv. špeditéry³⁴⁷, z nichž se jeden objevil i v libereckém zastupitelstvu. Tuto skupinu tedy tvořilo 56 mužů, což bylo 21,9 %. Druhou nejpočetnější skupinou byli továrníci, jichž prošlo libereckým zastupitelstvem ve sledovaném období jen o něco méně než obchodníků, a sice 50, a tvořili tak 19,5 % z celkového počtu zastupitelů. Velmi početnou skupinou byli vzhledem k charakteru města výrobci látek (Tucherzeuger), které bychom snad mohli v rámci větší generalizace, a tím pádem i přehlednosti zařadit mezi řemeslníky. V tom případě by počet řemeslníků v konečném součtu i se všemi ostatními profesemi, jež lze do této kategorie zařadit, tvořil největší skupinu v rámci zastupitelstva, neboť by nyní dosahovala počtu 62 mužů, tedy 24,2 % z celkového počtu. V literatuře věnující se profesnímu složení obecních výborů v jiných městech jsou do jedné skupiny spolu s řemeslníky řazeni i živnostníci.³⁴⁸ Jako živnostník, či soukromník (Privater) je označeno 14 zastupitelů. Pokud bychom je tedy přičetli k již tak dost početné skupině řemeslníků, tak se dostaneme na číslo 76, což je

³⁴⁶ FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 51.

³⁴⁷ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 42.

³⁴⁸ Takovou kategorii nalezneme jak u Lukáše Fasory, jenž zpracovával profesní složení brněnského zastupitelstva a brněnských voličů a také u Pavla Kladiwy, který podobný výzkum provedl pro Moravskou Ostravu. In: FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 44; KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 42.

procentuálně vyjádřeno 29,7 %, a tato profesní skupina je tak zdaleka nejpočetnější v rámci celého libereckého zastupitelstva.

Významnější zastoupení měli v libereckém zastupitelstvu také příslušníci výše zmíněných svobodných povolání, mezi něž lze zařadit 20 představitelů právnických profesí a 14 lékařů či lékárníků. Příslušníci svobodných povolání tak tvořili 13,3 % z celkového součtu všech zastupitelů. Dvouciferného čísla dosáhl ještě počet příslušníků technické inteligence, kterých prošlo zastupitelstvem 11, tedy 4,3 % a počet učitelů, případně ředitelů škol, jichž bylo v celkovém součtu 10, tedy 3,9%.

Ostatní povolání se již objevila jen v jednotkách. Funkci zastupitele v rámci prvních padesáti let fungování obecní samosprávy vykonávalo šest úředníků, čtyři hostinští, tři majitelé nemovitostí, tři duchovní a profese jednoho zastupitele je označena jako „šéf textilní firmy Franz Siegmund jor.“ (*Chef der Tuchhandlungsfirma Franz Siegmund jor.*)³⁴⁹ U dvou zastupitelů označení profese chybí. Pro větší přehlednost je tento výčet jednotlivých profesních skupin uveden i v následující tabulce:

Povolání člena zastupitelstva	Celkový počet	% z celkového počtu
obchodníci	55	21,5
továrníci	50	19,5
řemeslníci, živnostníci	76	29,7
svobodná povolání	34	13,3
technická inteligence	11	4,3
učitelé/ředitelé škol	10	3,9
úředníci	6	2,3
hostinští	4	1,6
majitelé nemovitostí	3	1,2
duchovní	3	1,2
šéf firmy Franz Siegmund jor.	1	0,4
neoznačená profese	2	0,8

³⁴⁹ Jednalo se o zastupitele Carla Ludwiga, jenž byl ve funkci mezi lety 1858-1861. In: *Reichenberg in der Zeit*, s. 74.

V souvislosti s námi sledovanými událostmi, které narušily kontinuitu zastupitelstva, je zajímavé se podívat, jestli se spolu s personálním složením radnice výrazněji změnila i profesní struktura zastupitelstva. V první řadě je tedy nutné se podívat na složení městského zastupitelstva v období mezi lety 1851–1885, kdy byli u moci němečtí liberálové. V tomto období, včetně roku 1885, prošlo zastupitelstvem 145 mužů. Pro větší přehlednost bude složení zastupitelstva v tomto období také znázorněno v tabulce:

Povolání člena zastupitelstva v letech 1851–1885	Celkový počet	% z celkového počtu
obchodníci	25	17,2
továrníci	33	22,8
řemeslníci, živnostníci	46	31,7
svobodná povolání	21	14,5
technická inteligence	6	4,1
učitelé/ředitelé škol	2	1,4
úředníci	3	2,1
hostinští	2	1,4
majitelé nemovitostí	2	1,4
duchovní	2	1,4
šéf firmy Franz Siegmund jor.	1	0,7
neoznačená povolání	2	1,4

V letech 1885–1900 prošlo libereckým zastupitelstvem 117 mužů s tím, že někteří z nich působili v zastupitelstvu již před rokem 1885 a jsou do tohoto seznamu taktéž započítáni a kryjí se tak i se zastupiteli, jež jsou započítáni do tabulky znázorňující profesní složení zastupitelstva v předchozím období.

Povolání člena zastupitelstva v letech 1885–1900	Celkový počet	% z celkového počtu
obchodníci	33	28,2
továrníci	17	14,5
řemeslníci, živnostníci	30	25,6
svobodná povolání	19	16,2
technická inteligence	4	3,4
učitelé/ředitelé škol	8	6,0
úředníci	3	2,6
hostinští	2	1,7
majitelé nemovitostí	1	0,9
duchovní	1	0,9

Srovnáme-li složení zastupitelstva za prvních zhruba 30 let fungování obecní samosprávy, kdy v Liberci vládli němečtí liberálové, se složením zastupitelstva po roce 1885 do roku 1900, kdy již moc v rukou na liberecké radnici měli němečtí nacionálové, tak je na první pohled patrné potvrzení již zmíněného závěru o kontinuitě městského zastupitelstva v prvních přibližně třiceti letech a naopak rychlejší střídání zastupitelů v období následujícím. Během prvních 34 let prošlo zastupitelstvem 145 mužů, to je 56,6 % z celkového počtu 256 zastupitelů v období let 1851–1900. Za mnohem kratší období v rozmezí let 1885–1900 jich zastupitelstvem prošlo 117, tedy 45,7 %, přičemž ale nesmíme zapomínat, že někteří zastupitelé jsou započítáni jak do období před rokem 1885, tak do období následujícího, protože v zastupitelstvu působili jak před nástupem nacionálů, tak i po něm. Tato čísla tedy korespondují s politickou situací ve městě, kdy se prvních více než třicet let neslo ve znamení vlády jedné strany a tomu odpovídala i skutečnost, že se zastupitelé neměnili tak rychle. To se změnilo v roce 1885, kdy došlo k obměně tří čtvrtin zastupitelstva a byla ukončena ona dlouhá vláda německých liberálů, jež vystřídali nacionálové, což otevřelo dveře do zastupitelstva novým lidem.

Z hlediska profesního složení zastupitelstva měli v prvním sledovaném období výraznou převahu nad ostatními profesemi řemeslníci a živnostníci, jež byli zastoupeni téměř 32%. Druhou nejpočetnější skupinou byli továrníci s téměř 23%, a na pomyslném třetím místě

skončili obchodníci, již byli zastoupeni přibližně 17%. V období následujícím vypadá toto pořadí poněkud jinak. První místo zaujímá skupina obchodníků, kteří tvořili v letech 1885–1900 přibližně 28 % z celkového počtu zastupitelů v tomto období. Na druhé pozici byli řemeslníci a živnostníci, kteří tvořili necelých 26 % zastupitelů. Třetí místo pak patřilo příslušníkům svobodných povolání, tedy advokátům, lékařům apod., kteří byli zastoupeni zhruba 16%. Tato skupina tak v tomto období „přenechala“ svou pozici skupině továrníků, kteří v prvních třiceti letech fungování samosprávy figurovali co do početnosti na druhém místě, zatímco po roce 1885 jim patřila až čtvrtá pozice s necelými 15% a naopak v prvním sledovaném období zaujímal příslušníci svobodných povolání až čtvrté místo taktéž s necelými 15%.

Zajímavé je, že v libereckém městském zastupitelstvu neměli příliš velké zastoupení příslušníci technické inteligence. Podle výzkumu Pavla Kladiwy pro Moravskou Ostravu bylo jejich silné zastoupení v tamějším obecním výboru specifickým znakem pro průmyslové oblasti. Ve výboru Moravské Ostravy tvořili inženýři či různí mechanici ve všech sledovaných obdobích více než 10 % z celkového počtu zastupitelů a jejich zastoupení se ve dvou obdobích blížilo dokonce 20%.³⁵⁰ Vzhledem k taktéž průmyslovému charakteru Liberce by bylo možné očekávat, že podobná čísla budou platit i pro toto město. Nicméně tomu tak ani zdaleka není, neboť v prvním sledovaném období tvořili příslušníci technické inteligence pouze přibližně 4 % a ve druhém období dokonce ještě méně, a sice něco málo přes 3 %.

Taktéž srovnání s další skupinou typickou pro průmyslová města, tedy továrníky, které Pavel Kladiwa řadí pod označení „*příslušník podnikatelské buržoazie*“³⁵¹ ukazuje výraznější rozdíl mezi těmito dvěma průmyslovými městy. Zatímco v případě Moravské Ostravy zaujímal tato profesní skupina ve všech sledovaných obdobích kolem 10 % z celkového počtu zastupitelů, přičemž nejvyšší hodnotou je 13,3 % pro období let 1870–1891³⁵², tak v Liberci je počet továrníků v zastupitelstvu mnohem vyšší. V prvním sledovaném období tvořili továrníci téměř 23 % zastupitelstva, což z nich činilo druhou nejpočetnější skupinu. V tom druhém období jejich zastoupení sice výrazněji kleslo, a sice na necelých 15 %, čímž se stali až čtvrtou nejpočetnější skupinou, nicméně je to stále více, než v případě Moravské Ostravy. Jediné, co je možné vztáhnout v případě této skupiny na obě města je skutečnost,

³⁵⁰ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 41-42.

³⁵¹ Tamtéž, s. 42.

³⁵² Tamtéž.

že jejich počet postupně klesal. Podle Pavla Kladiwy lze tuto situaci srovnat se situací např. v taktéž průmyslovém Ústí nad Labem, „*kde se hospodářské elity stále více orientovaly na neregionální dění a bezprostřední zájem o lokální a komunální záležitosti u nich klesal.*“³⁵³

Tento trend lze vyzorovat i v Liberci. Jak je uvedeno v kapitole o historických předpokladech, největší továrnou v Liberci v 19. století byla továrna založená Johannem Liebiegem. Dá se tedy předpokládat, že rodina Liebiegů byla jednou z nevlivnějších ve městě, čemuž by odpovídal i zájem o politický vliv, a tedy zastoupení v městském zastupitelstvu. V libereckém zastupitelstvu skutečně zasedli čtyři příslušníci této rodiny, ale nápadné je, že všichni z nich v něm působili v onom prvním sledovaném období, tedy mezi lety 1851–1885. Velké zastoupení v libereckém zastupitelstvu měli příslušníci další významné liberecké podnikatelské rodiny Siegmundů, jejichž firma působila v Liberci již od roku 1810.³⁵⁴ Ani jeden z pěti zastupitelů z rodiny Siegmundů však nepůsobil v zastupitelstvu po roce 1885. Další významnou podnikatelskou rodinou v Liberci byla rodina Schmidtů, jejímž zakladatelem byl Franz Schmidt, jenž v roce 1817 založil firmu *Franz Schmidt & Söhne*.³⁵⁵ Z této rodiny působil v zastupitelstvu pět továrníků a taktéž ani jeden po roce 1885. Četnější zastoupení v libereckém zastupitelstvu měla ještě jedna podnikatelská rodina, a sice rodina Trenklerů, jejímž zakladatelem byl Anton Gustav Trenkler, jenž založil v Liberci rodinnou firmu v roce 1835.³⁵⁶ Funkci zastupitele vykonávali tři příslušníci této rodiny a opět všichni v době před rokem 1885.

Menší výjimku představuje taktéž významná podnikatelská rodina Demuthů, jejichž firma byla v Liberci etablována ve 30. letech 19. století.³⁵⁷ V zastupitelstvu působili z této rodiny čtyři továrníci. Jeden z nich, Rudolf Demuth, byl sice zvolen ještě za éry liberálů v roce 1879 a v roce 1885 byl jedním z 29 zastupitelů, kteří složili po prohraných zemských volbách svou funkci, nicméně kandidoval znovu a v letech 1887–1890 vykonával funkci zastupitele i za nové politické situace. V rámci těchto velkých podnikatelských rodin v Liberci byl ale skutečně výjimkou.

I když tedy podobně jako v Ostravě většina z nejvýznamnějších libereckých továrníků v pozdějším období v zastupitelstvu nepůsobil, tak faktem zůstává, že v celkovém součtu prošlo libereckým zastupitelstvem poměrně velké množství příslušníků této profesní skupiny.

³⁵³ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 41.

³⁵⁴ RESSEL, Anton Franz: *c. d.*, s. 273.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 275.

³⁵⁶ http://www.biographien.ac.at/oeb/oebl/T/Trenkler_Anton-Gustav_1811_1874.xml [cit. 7. 4. 2018]

³⁵⁷ RESSEL, Anton Franz: *c. d.*, s. 274.

V celkovém součtu vykonávalo funkci zastupitele v Liberci v letech 1851–1900 50 továrníků, a toto číslo vynikne také ve srovnání s údaji pro Brno, jež přináší Lukáš Fasora. Podle jeho výzkumu prošlo brněnským zastupitelstvem 32 mužů pocházejících z předních podnikatelských kruhů, přičemž jeho výzkum zahrnoval období od roku 1851 až do roku 1918.³⁵⁸ Srovnání s Brnem se nabízí nejen z toho důvodu, že je tato problematika pro toto město zpracována, ale taktéž z toho důvodu, že podobně jako Liberec bylo Brno významným centrem textilního průmyslu v českých zemích. Dalo by se tedy taktéž očekávat, že profesní složení brněnského zastupitelstva bude podobné tomu libereckému. Brno ale na rozdíl od Liberce bylo tradičním správním centrem a skladba jeho obyvatelstva se tak od toho libereckého musela výrazněji lišit.

To je možné demonstrovat na další profesní skupině v rámci zastupitelstva, kterou byli úředníci. Libereckým zastupitelstvem za dobu mezi lety 1851–1900 prošlo pouze 6 příslušníků této profesní skupiny. To tedy bylo jen něco málo přes 2 % z celkového počtu zastupitelů. Naopak v Brně jich v zastupitelstvu působilo 30, což bylo 10,6 % z celkového počtu brněnských zastupitelů.³⁵⁹ Počet brněnských úředníků v zastupitelstvu je sice uveden za delší časový úsek, než těch v Liberci, i přesto lze hovořit o velkém rozdílu. Tento rozdíl je tedy důkazem toho, že i když lze Brno v některých aspektech s Libercem srovnávat, tak v naopak v některých dalších jsou tato města zcela odlišná, což je dáno historickým vývojem. Absence většího počtu úředníků v libereckém zastupitelstvu svědčí o tom, že ačkoliv Liberec nabyl značného významu, tak ale žádným tradičním správním centrem nebyl, a proto mu scházelo i větší zastoupení lidí této profese v rámci obyvatel města. Naopak počet továrníků v zastupitelstvu odrážel tu skutečnost, že právě továrníkům „vděčilo“ toto město za svůj rozvoj, a proto právě tato profesní skupina tvořila téměř 20 % z celkového počtu zastupitelů, jež tuto funkci vykonávali v letech 1851–1900.

Jak je již zmíněno, tak zdaleka nejpočetnější skupinou v libereckém zastupitelstvu byli řemeslníci a živnostníci. Mezi tuto profesní skupinu je v celém sledovaném období řazeno 76 zastupitelů, kteří tak z celkového počtu zastupitelů tvořili téměř 30 %. Tato profesní skupina byla nejpočetnější také v Moravské Ostravě, kde především v prvních dvaceti letech fungování obecní samosprávy byli významnou součástí ostravského obecního výboru atakující hranici téměř 27 %.³⁶⁰ Postupem času ale jejich počet klesal, což Pavel Kladiwa

³⁵⁸ FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 46.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 56.

³⁶⁰ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 42.

komentuje slovy, že z tohoto faktu „*můžeme usuzovat, že staroměstanský ráz malého poddanského městečka již byl na počátku dvacátého století nenávratně minulostí.*“³⁶¹ I tento trend lze vyzorovat v Liberci, kde v prvním analyzovaném období, tedy v rozmezí let 1851–1885, byli řemeslníci a živnostníci suverénně nejpočetnější profesní skupinou v zastupitelstvu. V prvních 34 letech fungování obecní samosprávy vykonávalo tuto profesi 46 zastupitelů z celkového počtu 145, tedy téměř 32 %. Ve druhém sledovaném období, které zahrnuje roky 1885–1900 se už tato skupina co do početnosti řadila na druhé místo s počtem 30 mužů z celkového součtu 117. V tomto období tak tvořili necelých 26 % z celkového počtu zastupitelů. Významné zastoupení měli řemeslníci a živnostníci také v brněnském zastupitelstvu, kde z celkového počtu zastupitelů v období mezi lety 1851–1918 tvořili 24 %.³⁶²

Zastoupení řemeslníků a živnostníků tak bylo ve všech třech městech zhruba podobné, ačkoliv v Liberci bylo o něco vyšší, ale i zde platí, že jejich počet postupně klesal. V případě Moravské Ostravy byla podobným případem i skupina obchodníků, i když jejich počty v tomto městě neklesaly tak výrazně, jako v případě řemeslníků a živnostníků. V Liberci je tomu ale naopak. Zatímco v letech 1851–1885 prošlo zastupitelstvem 25 mužů této profese a z celkového počtu 145 zastupitelů tak tvořili jen něco málo přes 17 %, tak v období let 1885–1900 bylo zastupiteli 33 obchodníků a z celkového počtu 117 zastupitelů tvořili více než 28 %. To z nich učinilo nejpočetnější skupinu v zastupitelstvu v tomto období, přičemž v tom předešlém jim patřila až třetí pozice za řemeslníky/živnostníky a továrníky. Lze tedy předpokládat, že právě mezi obchodníky měli nacionálové velmi silné zastoupení a naopak továrníci, jejichž počet výrazněji mezi oběma sledovanými obdobími klesl, byli většinou přívrženci liberálů.

Další početnější skupinou v libereckém zastupitelstvu byli zástupci svobodných povolání, mezi něž jsou v našem případě počítáni příslušníci právnických a lékařských profesí. Za prvních 50 let existence územní samosprávy se jich v zastupitelstvu vystříдалo 34, což bylo procentuálně vyjádřeno 13,3 % z celkového počtu zastupitelů. To je číslo srovnatelné s údaji pro Moravskou Ostravu, kde se jejich počet mezi lety 1850–1891 pohyboval kolem 10 %, když v prvních dvaceti letech tvořili učitelé v Ostravě více než 11 % zastupitelstva, v dalším dvacetiletí to bylo necelých 10 %, ale poté jejich počet výrazněji stoupl až na téměř 19 %.³⁶³

³⁶¹ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 41.

³⁶² FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 49.

³⁶³ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 42.

V Liberci bylo jejich zastoupení v obou sledovaných obdobích velmi podobné, neboť mezi lety 1851–1885 tvořili advokáti, lékaři apod. 14,5 % z celkového počtu zastupitelů a v rozmezí let 1885–1900 to bylo jen o něco více, a sice 16,2 %. Nějaký výraznější pokles či nárůst jejich počtu se tak nekonal a změna politického kurzu na liberecké radnici tyto počty nijak nezměnila. Příslušníci svobodných povolání měli podobné zastoupení i v brněnském zastupitelstvu, v němž tvořili 15,5 % z celkového počtu zastupitelů v letech 1851–1918.³⁶⁴ Tato profesní skupina tedy byla nejsrovnatelněji procentuálně zastoupená ve všech třech městech, tedy v Liberci, Moravské Ostravě a v Brně. Z příslušníků této profesní skupiny se v Liberci často „rekrutovali“ také nejvyšší představitelé města, tedy starostové. Z celkového počtu sedmi starostů, kteří zastávali tento úřad v letech 1851–1900, lze hned čtyři zařadit do této skupiny.

Poslední významněji zastoupenou skupinou v libereckém zastupitelstvu byli učitelé. V celkovém součtu za celé sledované období jich zastupitelstvem prošlo 10, tedy 3,9 %. Ve srovnání s Moravskou Ostravou to není číslo až tak nízké, neboť zde v zastupitelstvu v prvních dvaceti letech fungování obecní samosprávy nepůsobil ani jeden učitel, v dalších dvaceti letech jich bylo jen něco málo přes 2 %, ale později jejich počet vzrostl až na téměř 7 %.³⁶⁵ Ve srovnání s Brnem už se jeví toto číslo jako nepříliš vysoké, neboť zdejším zastupitelstvem prošlo učitelů téměř 8 %.³⁶⁶ Zajímavé je ale především srovnání počtu učitelů v libereckém zastupitelstvu v oněch dvou námi sledovaných obdobích. V tom prvním, trvajícím více než 30 let, byli zastupiteli jen dva učitelé, případně ředitelé škol, což bylo pouze 1,4 %. V období po ovládnutí radnice nacionály jich však během pouhých 15 let prošlo zastupitelstvem osm, tedy 6,8 %. Učitelé byli podle libereckého obecního zřízení jak toho z roku 1850, tak toho z roku 1889 řazeni do druhého voličského sboru, pokud však svou daňovou poplatností nespádali do prvního sboru³⁶⁷, což nelze zrovna u učitelů příliš očekávat. Jak je zmíněno v předešlých kapitolách, tak od roku 1885 pravidelně ve druhém sboru vítězili němečtí nacionálové, a za ně tedy kandidovali i učitelé, kteří působili v zastupitelstvu v letech 1885–1900. Podobně jako obchodníci, tak i učitelé se nejspíš více ztotožnili s ideály německých nacionálů než s programem liberálů, a proto došlo k tomu výraznějšímu zvýšení jejich počtu v zastupitelstvu poté, co v něm získali nacionálové většinu.

³⁶⁴ FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 51.

³⁶⁵ KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy*, s. 42.

³⁶⁶ FASORA, Lukáš: *c. d.*, s. 55.

³⁶⁷ *Gemeinde-Ordnung*, bez místa vydání 1850, s. 13; *Gemeinde-Ordnung*, Reichenberg 1889, s. 12.

Složení libereckého městského zastupitelstva není vzhledem k charakteru města příliš překvapivé. Největší část z celkového počtu zastupitelů tak tvořili řemeslníci a živnostníci, podobně jako tomu bylo v Moravské Ostravě či v Brně, s nimiž je situace v Liberci komparována. Druhou nejpočetnější skupinou byli v Liberci obchodníci, čemuž také průmyslový charakter města nahrával, ale na rozdíl od Ostravy jejich počet postupně neklesal, ale naopak stoupal. Obchodníci tak měli v období po ovládnutí radnice nacionály mnohem větší zastoupení, než v období předešlém. Podobně odlišná byla situace v Liberci oproti Brnu a Ostravě i v případě počtu továrníků v rámci zastupitelstva. Ačkoliv byl charakter všech těchto tří měst podobný, tak v Liberci bylo zastoupení továrníků v zastupitelstvu nejvyšší. Nápadné ovšem je, že jejich počet postupně výrazněji klesal, a jak bylo ukazováno na několika významných rodinách továrníků v Liberci, tak se továrníci angažovali v komunální politice především za éry liberálů a po ovládnutí radnice nacionály z komunální politiky výrazněji vymizeli.

Podobné zastoupení ve všech třech sledovaných městech měli příslušníci svobodných povolání, tedy právníci, lékaři apod. V tomto případě tedy nehrál příliš velkou roli konkrétní historický vývoj té dané lokality, který všechna tři města od sebe v určitých aspektech odlišoval, neboť podíl příslušníků svobodných povolání byl ve složení všech zastupitelstev velmi podobný. V Liberci navíc příslušníci této profesní skupiny tvořili více než polovinu všech starostů, což svědčí o tom, že byli považováni za velmi schopné a k výkonu takové funkce velmi kompetentní, a byli tak skutečnou elitou města.

Výraznější a překvapivé odlišnosti především mezi Libercem a Moravskou Ostravou vykazuje především skupina příslušníků technické inteligence. Podle Pavla Kladiwy bylo jejich výraznější zastoupení v městském zastupitelstvu specifickým rysem průmyslových oblastí. Zatímco v Ostravě tento výrok skutečnému složení zastupitelstva odpovídá, tak v Liberci bylo příslušníků této profesní skupiny velmi málo a situaci v Liberci, ačkoliv byl taktéž významným průmyslovým centrem, tato teze neodpovídá.

Charakteru města nicméně odpovídá zastoupení úředníků v městském zastupitelstvu. Těch v tom libereckém nebylo příliš mnoho, z důvody výše zmíněné skutečnosti, že Liberec nikdy nebyl žádným tradičním správním centrem, v němž by se tak ve větší míře koncentrovali zástupci této profese. Naopak v Brně, které takovým centrem historicky bylo, měli příslušníci této profesní skupiny mnohem větší zastoupení. Podobné to je i s učiteli, kteří byli poslední významnější skupinou v rámci libereckého zastupitelstva. Oproti Brnu měli

učitelé v libereckém zastupitelstvu taktéž výrazněji nižší zastoupení, i když se jejich počet zvyšoval. Tomu nahrávala nejen skutečnost, že se v Liberci postupně čím dál tím více zvětšovala síť škol, ale jak již bylo řečeno, tak i pravděpodobně větší identifikace učitelů s programem německých nacionálů, za jejichž éry pronikali do zastupitelstva ve větším počtu než v období, kdy libereckou radnici ovládali němečtí liberálové.

Z výše uvedeného přehledu lze tak vyvodit ten závěr, že v některých ohledech složení zastupitelstva v Liberci odpovídalo předpokladům, které jsou vyslovovány vůči průmyslovým lokalitám, což se konkrétně týká především zastoupení továrníků v zastupitelstvu. V některých aspektech ale konkrétní situace v Liberci tyto předpoklady nenaplnuje, což je především případ příslušníků technické inteligence. Ani v této otázce, tedy profesní složení zastupitelstva, nelze příliš generalizovat, protože obecné předpoklady pro jeho složení, jako byl právě průmyslový charakter, hrají roli jen částečně a vždy záleží spíše na konkrétních a specifických poměrech v té dané lokalitě. V Liberci je navíc patrné, že změna politického kurzu nezměnila jen personální složení zastupitelstva, ale že došlo i k určitým změnám v procentuálním zastoupení profesních skupin. Změna politického kurzu v liberecké komunální politice v roce 1885 tak byla jednou z těch specifických skutečností, které ovlivnily složení zastupitelstva a důvodem, proč se v některých ohledech složení zastupitelstva lišilo od těch v ostatních lokalitách, ačkoliv obecné předpoklady měla všechna tři města podobné.

5. Liberečtí Češi – skutečná hrozba pro německý charakter města?

Jedním z hlavních témat německých nacionálů, díky nimž ovládli libereckou radnici, byla ochrana či zachování německého charakteru města. Tato rétorika, i když ne tak výrazná, se objevila i německých liberálů, neboť si patrně velmi dobře uvědomovali, že v době silícího nacionalismu to byla právě tato témata, na která němečtí voliči slyšeli. Apel na liberecké voliče v podobě volání po zachování a obraně německého charakteru Liberce byl u obou hlavních politických táborů patrný především v oněch důležitých volbách po rozpuštění zastupitelstva v lednu 1893. V této souvislosti se však nabízí otázka, jak moc, případně jestli vůbec byli liberečtí Češi nějakým reálným nebezpečím pro německý charakter města. Opravdu hrozilo, že k jeho narušení dojde nebo se jednalo jen o populistické heslo, jež mělo politickým subjektům zajistit hlasy libereckých voličů?

Problematika české menšiny v Liberci a její činnost by mohla být rozebírána v celé další diplomové práci, a proto bychom se zde zaměřili skutečně jen na ty aspekty, které nám pomohou zodpovědět výše položené otázky, jež by mohly být jakýmsi epilogem této práce.

V ní byla rozebírána politická situace v Liberci, její změny a složení městského zastupitelstva z hlediska profese. Národnostní problematika ve městě byla částečně zmíněna v kapitole o cestě k rozpuštění zastupitelstva, neboť národností konflikty byly příčinou stále se zvyšujícího napětí ve městě. Pravděpodobně byly i příčinou stále silnějšího příklonu liberecké radnice pod vedením nacionálů k Německému císařství a jeho zdůrazňování i na veřejnosti. Jakoby již nestačilo hlásit se k Vídni a pomíjet Prahu, neboť nejspíš liberečtí Němci cítili, že ve Vídni již nemají takovou oporu při hájení svých, německých, zájmů. To bylo pochopitelné, neboť Vídeň se nemohla jasně postavit jen na stranu jednoho národa a musela se snažit být spravedlivá ke všem národům v monarchii, ať už se jí to dařilo či nikoliv. V Německém císařství, jež bylo podstatně národnostně homogennější než habsburská monarchie, viděli představitelé Liberce tu hlavní oporu němectví, a proto se k němu tak přiklonili. Nesmíme také opomíjet další důležitý, geografický aspekt, a sice že z Liberce je to přece jenom blíže do Berlína než do Vídně. Tyto všechny důvody nahrávaly příklonu představitelů Liberce právě k Německu, z čehož pramenilo opovrhování mocí nadřízených rakouských úřadů, což se pak stalo důvodem k rozpuštění libereckého zastupitelstva. Po něm se pak právě ochrana němectví a německého charakteru Liberce stala předvolebním tématem jak u německých nacionálů, tak u německých liberálů.

Jedním z údajů, který může pomoci zodpovědět otázku, jestli mohli být Češi skutečně důvodem k obavám o zachování německého charakteru Liberce, je počet příslušníků české menšiny ve městě. Tyto údaje jsou zmiňovány již na více místech v práci, nyní je tedy pouze zopakujeme. Poprvé byl při sčítání lidu vznášen dotaz na obcovací řeč, jež měla alespoň přibližně ukázat národnostní poměry v monarchii, v roce 1880. Tehdy se k české obcovací řeči přihlásilo 2 488 obyvatel³⁶⁸, o deset let později to bylo jen 1 407³⁶⁹ obyvatel, v roce 1900 se k češtině přihlásilo 2 505 lidí³⁷⁰ a při posledním sčítání v habsburské monarchii v roce 1910 uvedlo češtinu jako svou obcovací řeč 2 217³⁷¹ obyvatel Liberce. Celkový počet obyvatel Liberce v těchto letech byl v roce 1880 28 090³⁷², v roce 1890 30 890³⁷³, v roce 1900 žilo v Liberci 34 204 lidí³⁷⁴ a v roce 1910 36 350³⁷⁵. Procentuálně vyjádřeno tak Češi v Liberci v roce 1880 tvořili jen 8,9 %, v roce 1890 už to bylo pouze 4,6 %, v roce 1900 došlo ke zvýšení na 7,3 % a v roce 1910 tvořili Češi 6,1 %. Kdybychom měli důvěřovat jen oficiálním rakouským statistikám, tak bychom mohli již teď konstatovat, že Češi žádným ohrožením pro německý charakter Liberce být rozhodně nemohli, neboť tvořili skutečně jen nepodstatnou menšinu v rámci celkového počtu obyvatel města.

Jak už bylo ale také rozebíráno v jiné kapitole, tak obcovací řeč jednak skutečnou národnost zjistit nemusela, jednak se k češtině nehlásili zdaleka všichni obyvatelé Liberce, pro něž byla tato řeč mateřským jazykem. Podle historičky Miloslavy Melanové, jež se české menšině v Liberci věnovala, lze podle různých soukromých sčítání a podle údajů o rodišti a jazykových znalostech školních dětí tvrdit, že podíl obyvatel českého původu v Liberci byl v roce 1900 18–20 %.³⁷⁶ To by znamenalo, že v Liberci žilo na přelomu nového století něco mezi 6 000–7 000 českých obyvatel. To se nám ale nezdá příliš pravděpodobné z toho důvodu, že při prvním sčítání již v době existence Československé republiky v roce 1921 se k tentokrát již zjišťované české národnosti, nikoliv obcovací řeči, přihlásilo v Liberci 4 894 Čechů.³⁷⁷ Ačkoliv se v dnešní době nedá přesný stav národnostního složení v Liberci ani v jednom ze zmíněných roků zjistit, tak přesto se jeví jako nepravděpodobné, že by v době

³⁶⁸ *Reichenberg*. In: *Österreichisches Städtebuch. Band 1.*, Wien 1887, s. 5.

³⁶⁹ *Volkszählungs-Ergebnis*. Deutsche Volkszeitung, roč. 7, 8. 1. 1891, č. 8, s. 3.

³⁷⁰ *Gemeindelexikon von Böhmen. 1. Teil*. In: *Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. IX. Böhmen*. Wien 1904, s. 4.

³⁷¹ *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. IX. Böhmen*, Wien 1915, s. 4.

³⁷² *Reichenberg in der Zeit*, s. 103.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ Tamtéž.

³⁷⁵ *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. IX. Böhmen*, Wien 1915, s. 4.

³⁷⁶ MELANOVÁ, Miloslava: *Česká menšina v Liberci*, s. 94.

³⁷⁷ KARPAS, Roman a kol.: *c. d.*, s. 682.

existence monarchie žilo v Liberci více Čechů než v době existence Československa, kdy již německý tlak na české obyvatelstvo při sčítání nemohl být tak velký a navíc byla zjišťována národnost, nikoliv řeč, kterou člověk nejčastěji používá. To totiž ve většinově německých oblastech skutečné národnostní poměry značně zkreslovalo.

Počet českých obyvatel Liberce nám tak na výše položené otázky nemůže dát jasnou odpověď, neboť nevíme, kolik Čechů, respektive obyvatel hovořících česky, ve městě skutečně žilo a jak moc velkým ohrožením pro většinové německé obyvatelstvo byli. Důležité je také dodat, že pokud se hovoří o obraně německého charakteru, tak je tím nejspíš myšlena především obava, aby Češi nezískali politický vliv ve městě. Bez nějž totiž mohly být jejich počty jakékoliv, ale nic zásadního ve svůj prospěch prosadit nemohli. Námi používaný seznam libereckých zastupitelů pro roky 1851–1900 neuvádí u jednotlivých zastupitelů jejich národnost, respektive jejich obcovací řeč, což by pro zastupitele působící před rokem 1880 vlastně být uvedeno ani nemohlo. Vyvozovat závěry jen podle jmen taky nelze, neboť i osoby českého původu mohly mít německé příjmení a naopak. Jednou z možností je podívat se na představitele těch nejvýznamnějších libereckých spolků, neboť lze předpokládat, že v jejich čele stály elity české menšiny, jež mohly aspirovat i na získání nějakého politického postu ve městě a podívat se, zda některé z těchto jmen figuruje i mezi zastupiteli.

Nejvýznamnějším českým spolkem v Liberci byla Česká beseda, jež zahájila činnost 22. května 1863, přičemž cílem založení tohoto spolku bylo sjednotit českou menšinu v Liberci.³⁷⁸ Ani jednoho ze zakládajících členů tohoto spolku ale mezi libereckými zastupiteli nenajdeme a stejně tak ani žádného z dalších předsedů tohoto spolku v průběhu druhé poloviny 19. století.³⁷⁹ Podobně je to v případě dalšího významnějšího libereckého spolku, kterým byl Dobročín, jehož založení roku 1866 bylo vlastně důsledkem rozkolu mezi členy České besedy.³⁸⁰ Ani z vedení tohoto spolku nepůsobil v zastupitelstvu ve druhé polovině 19. století nikdo. Stejná situace byla i v případě dalšího významnějšího spolku v Liberci, jímž byl Mírúmil, jenž vznikl v roce 1878.³⁸¹ Ani nikdo z předních představitelů

³⁷⁸ CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana: *Česká beseda v Liberci. Krajské sdružení rodáků a přátel Liberecka. 150 let činnosti pro český národ a Liberec*. Liberec 2013, s. 5-6.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 106.

³⁸⁰ TOMSA, František: *c. d.*, s. 7.

³⁸¹ CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana: *c. d.*, s. 38.

tohoto spolku mezi libereckými zastupiteli nefiguruje.³⁸² Taktéž nikdo z představitelů české pobočky Sokola v zastupitelstvu v námi sledovaném období nebyl.³⁸³

Ačkoliv neznáme všechny členy těchto spolků po celou druhou polovinu 19. století, tak lze předpokládat, že zastupitelstvo v Liberci bylo skutečně čistě německé. Bylo ostatně nemyslitelné, aby některý ze dvou hlavních politických táborů v Liberci pustil některého z příslušníků české menšiny na své kandidátky. Češi by museli jediné sestavit své vlastní kandidátky, ale vzhledem k tomu, že si nejspíš uvědomovali bezvýslednost takového kroku, tak se o to ani nepokoušeli. Příslušníci české menšiny navíc neměli dlouhou dobu žádný tiskový orgán, jehož prostřednictvím by se mohli obracet na liberecké Čechy, nebo kde by mohli případné kandidátky do komunálních voleb zveřejňovat. První české noviny začaly v Liberci vycházet až v roce 1907 v podobě sociálně-demokratického *Ještědského obzoru*, jehož první číslo vyšlo 14. července tohoto roku.³⁸⁴

Problémem byl také volební systém, jehož principy byly rozebírány v kapitole o libereckém obecním zřízení. Ten zvýhodňoval majetné obyvatele a naopak chudší vrstvy se voleb nemohli nijak zúčastnit. Podle Jiřího Kořalky se sice koncem 19. století smazával onen protiklad mezi německou průmyslovou a obchodní buržoazií a českou městskou maloburžoazií³⁸⁵, ale na jiném místě konstatuje, že „v národnostně smíšených obcích způsobil většinový systém při omezeném počtu oprávněných voličů faktické vyřazení národnostních menšin a sociálně neprivilegovaných skupin z vlivu na obecní samosprávu.“³⁸⁶ Tento výrok se tedy týkal i Liberce, kde Češi byli pouhou menšinou, a lze předpokládat, že tak jako v jiných průmyslových lokalitách, tak i zde tvořili významnou část dělnictva, které bylo z výkonu volebního práva obecním zřízením výslovně vyloučeno. O tom, že dělníky, případně drobnými řemeslníky byla nemalá část libereckých Čechů, ačkoliv konkrétní počty neznáme, svědčí například důvod vzniku dvou výše zmiňovaných spolků – Dobročinu a Mírumilu. Oba dva vznikly se stejným účelem, a sice „a) onemocnělé a v nesnázích se nalézající členy spolku hmotně podporovati, b) pečovati o vzdělání svých členů (Pořádáním přednášek a divadel), c) po zemřelém členu jeho pozůstalým určenou peněžitou částku vyplatiti“.³⁸⁷

³⁸² SOkA Liberec, fond Archiv města Liberce (dále AML), II. díl, karton č. 2118; SOkA Liberec, fond Podpůrný spolek Mírumil Liberec, karton č. 1.

³⁸³ SOkA Liberec, fond AML, II. díl, karton č. 2120, sign. 8/5-49.

³⁸⁴ Ještědský obzor, roč. 1, 14. 7. 1907, č. 1.

³⁸⁵ KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. Sociálněhistorické souvislosti vytvoření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996, s. 140.

³⁸⁶ Taméž, s. 149.

³⁸⁷ SOkA Liberec, fond Dobročinný spolek Dobročín v Liberci, *Stanovy podporovacího spolku „Dobročín“ v Liberci*

Účel spolku Mírumil je sice formulován trochu jinak, nicméně význam je úplně stejný, jako u výše citovaného účelu vzniku Dobročinu.³⁸⁸ Ten vznikl v důsledku neshod v České besedě, která nezajišťovala podpůrnou činnost, jež byla naopak pro zakladatele Dobročinu velmi důležitá.³⁸⁹

V českém táboře tak proti sobě stáli řemeslníci s dělníky a střední třída, jejichž základnou byla právě Česká beseda.³⁹⁰ V jejím čele stála elita české menšiny v Liberci a mezi její členy patřili například majitelé strojírný, obchodníci, učitelé, samostatní řemeslníci, živnostníci a úředníci.³⁹¹ Česká beseda tak byla skutečně platformou pro činnost té vyšší třídy v rámci české menšiny a početní dělníci či český služební personál v ní zastoupení neměli.³⁹² Pohled na seznam členů spolku Dobročin tento výrok potvrzuje, neboť v něm naopak obchodníky, učitele či úředníky prakticky nenajdeme.³⁹³ Tento vzájemný rozpor mezi jednotlivými skupinami uvnitř české menšiny také svědčí o tom, že Češi v Liberci nebyli pevně semknutou a vzájemně kooperující společností, ale že i zde byly zcela pochopitelné vzájemné rozpory. To však nutně muselo oslabovat sílu české menšiny jako celku a její snahy o lepší postavení Čechů ve městě.

Tezi o tom, že dělníci tvořili značnou část příslušníků české menšiny, podporuje také skutečnost, že prvními českými novinami v Liberci byl právě tiskový orgán české sociální demokracie. Jedním z hlavních bodů jejího programu bylo právě hájení zájmů a podpora dělníků. Tento tiskový orgán, *Ještědský obzor*, byl taktéž sám prezentován jako „*orgán hospodářsky slabých, jako orgán dělnický*.“³⁹⁴ Lze tedy předpokládat, že dělníků v rámci české menšiny bylo poměrně velké množství a ti tedy neměli až do konce monarchie nárok na výkon jak aktivního, tak pasivního volebního práva. Velká část Čechů v Liberci tak nemohla dění v komunální politice nijak ovlivnit.

Český národní život se tak skutečně rozvíjel, a mohl rozvíjet, především v rámci spolků. Tyto české spolky tak podobně jako jiné spolky organizovaly různé plesy, koncerty, slavnosti či výlety, přičemž tyto akce nesloužily jen jako příležitost k vzájemnému družení libereckých Čechů, ale výtěžek z koupě lístků na tyto akce se vracel do spolkových pokladen. Ty pak tedy

³⁸⁸ SOKa Liberec, fond Podpůrný spolek Mírumil Liberec, *Stanovy podporovacího spolku „Mírumil“ v Liberci*

³⁸⁹ CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana: *c. d.*, s. 9.

³⁹⁰ CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana: *c. d.*, s. 9.

³⁹¹ MELANOVÁ, Miloslava: *Česká menšina v Liberci*, s. 95.

³⁹² Tamtéž.

³⁹³ SOKa Liberec, fond Dobročinný spolek Dobročin v Liberci, *Kniha členů podporujícího spolku Dobročin v Liberci*.

³⁹⁴ *Náš úkol!* Ještědský obzor, roč. 1, 14. 7. 1907, č. 1, s. 1.

měly prostředky na další podporu českého národního života a v případě podporovacích spolků jako byl Dobročín a Mírumil i na finanční podporu Čechů v případě nemoci, či finanční nouze. Tyto aktivity, spolu s dosažením snahy o vybudování českých škol, byly vrcholem možností české menšiny, jak národní život pěstovat a jak se ve městě angažovat. I to se jim ale snažil liberecký magistrát ztrpčovat a vedení spolků se tak čas od času obracelo na české místodržitelství, u něhož si stěžovalo na postup libereckého magistrátu vůči nim.

Rozvoji národního života Čechů a jejich případnému většímu srovnání se snažil magistrát zabránit tím, že konání nějaké jejich akce prostě nepovolil. Jedním z příkladů takového sporu mezi libereckými Čechy a zdejším magistrátem byl zákaz konání mimořádné valné hromady České obce sokolské, respektive krkonošské župy. Podle jejích stanov se měly tyto valné hromady konat střídavě v místech, kde sídlí jednotlivé jednoty sokolské, patřící k této župě. Jedna z těchto valných hromad se tedy měla konat v lednu 1889 v Liberci, což však liberecký magistrát zakázal s odůvodněním, že jim takové pravidlo o nutnosti konat valnou hromadu i v Liberci není známo, a že by mohlo dojít ve městě k nepokojům, kdyby zde bylo větší množství lidí v sokolském kroji.³⁹⁵

Podobným případem byla i stížnost a žádost o zásah ze strany vedení spolku Mírumil na české místodržitelství, podle níž tento spolek žádal liberecký magistrát o povolení zvaní nečlenů spolku na věneček, jenž tento spolek pořádal. To mu magistrát zakázal, což mělo ten důsledek, že hostinský v podniku, kde se měl tento věneček konat, odmítl spolku prostory poskytnout s odůvodněním, že bez povolení od magistrátu tam Mírumil žádnou taneční zábavu konat nesmí.³⁹⁶ České spolky se tak dostávaly do pomyslného „začarovaného kruhu“ a jedinou možností, která jim v boji proti libereckému magistrátu zbývala, bylo podání stížnosti obci nadřízenému orgánu. Tím bylo právě místodržitelství, jež mohlo proti magistrátu zasáhnout. Často se také jednalo jen o pouhé slovíčkaření, když si například v roce 1895 stěžoval na místodržitelství Václav Šamánek z titulu předsedy libereckého Sokola na to, že jim liberecký magistrát zakázal průvod ulicemi, ačkoliv oni v žádosti o průvodu nic nepsali. Magistrát prý pouze informovali o tom, kterými ulicemi půjdou v souvislosti s jejich účastí na sjezdu s jiným spolkem v Českém Dubě.³⁹⁷

³⁹⁵ SOkA Liberec, fond AML, II. díl, karton č. 2120, sign. 8/5-45, *stížnost c. k. místodržitelství v Praze ze dne 18. ledna 1889.*

³⁹⁶ *Tamtéž, stížnost c. k. místodržitelství království českého v Praze ze dne 5. října 1899.*

³⁹⁷ *Tamtéž, stížnost Tělovýchovné jednoty Sokol v Liberci c. k. místodržitelství pro království české v Praze*

Jedním z dalších důvodů sporů mezi libereckým magistrátem a libereckými Čechy byl spor o úřadovací řeč. Tak jak to umožňovala tzv. Stremayrova jazyková nařízení z roku 1880, jež v podstatě v Čechách a na Moravě zrovnoprávnila češtinu a němčinu v tzv. vnějším úřadování³⁹⁸, tak české spolky podávaly oznámení na magistrát v češtině. Ten jim však podle těchto nařízení mohl odpovědět v němčině. Problém ale přišel ve chvíli, kdy na základě tzv. Badeniho jazykových nařízení z roku 1897, která zrovnoprávňovala češtinu s němčinou i ve vnitřním úřadování, musely úřady odpovědět v jazyce podání. To byl pochopitelně problém především pro německé úředníky, kteří by se museli naučit česky, na což jim byla dána čtyřletá lhůta.³⁹⁹ Tohoto průlomů v jazykové otázce pochopitelně využili i liberečtí Češi, kteří však marně čekali na českou odpověď na svá podání. To jim ale poskytlo vhodnou záminku ke stížnosti na liberecký magistrát, kdy například Václav Šamánek podával 22. května 1897 stížnost na skutečnost, že na žádost libereckého Sokola nebylo magistrátem odpovězeno v češtině, ale v němčině. Šamánek tak magistrátu vrátil „*tento našemu spolku nesrozumitelný dopis zpět, protože onen spolek podal žádost svou po česky*“⁴⁰⁰, přičemž se v této své stížnosti obracel právě na Badeniho jazyková nařízení z 5. dubna tohoto roku. K tomu připojil ještě stížnost na poškození svého majetku ze strany liberecké policie, jež mu onen německy psaný dopis přibila hřebíky na dveře.⁴⁰¹

Příliš dlouho se ale liberečtí Češi na tato nařízení odkazovat nemohli. Již o necelý rok později, v březnu 1898, byla jejich podoba upravena tzv. Gautschovými jazykovými nařízeními, na jejichž základě měly být Čechy rozděleny na tři jazyková pásma – české, německé a smíšené (Morava pouze na dvě – německé a smíšené), přičemž v těch okresech, označených jako jednojazyčné, měl být jako úřední jazyk používán ten jazyk, „*k němuž se přiznává přítomné obyvatelstvo podle nejnovějších výsledků sčítání lidu.*“⁴⁰² Opět se tedy dostáváme k problematice sčítání lidu, jehož metodologie v habsburské monarchii velmi znevýhodňovala národnostní menšiny, jejíž příslušníci se pod hrozbou různých sankcí často raději přihlásili k jazyku většiny. Jelikož tato nařízení hovořila o nejnovějších výsledcích sčítání lidu, kterými byly stále ty z roku 1890, podle nichž žilo v Liberci jen 1 407 obyvatel z celkového počtu více než 30 000 obyvatel, tak si lze představit, jaké měli nyní Češi ve styku s úřady v Liberci možnosti. Podle článku 19 prosincové ústavy z roku 1867 měli občané

³⁹⁸ URBAN, Otto: c. d., s. 355.

³⁹⁹ Tamtéž, s. 460.

⁴⁰⁰ SOkA Liberec, fond AML, II. díl, sign. 8/5-45, *stížnost MUDr. Václava Šamánka magistrátu v Liberci ze dne 22. května 1897.*

⁴⁰¹ Tamtéž.

⁴⁰² URBAN, Otto: c. d., s. 468.

právo na užívání svého jazyka ve styku s úřady⁴⁰³, takže Češi mohli sice nadále podávat oznámení v češtině, nicméně úřady jim nyní mohli odpovědět opět v němčině.

Osud Badeniho jazykových nařízení a jeho snaha o vyřešení jazykové otázky se tak s časovým odstupem jeví podobně zoufale, jako jakékoliv pokusy libereckých Čechů o zlepšení jejich situace ve městě. Vzhledem k onomu nespravedlivému volebnímu systému neměli Češi v podstatě šanci zapojit se do liberecké komunální politiky a tím pádem neměli ani šanci se svým postavením ve městě něco udělat. Kvůli nedochování seznamu voličů nelze přesně určit, kolik Čechů v Liberci disponovalo volebním právem a kolik z nich by jich teoreticky mohlo být do zastupitelstva zvoleno. Jak již bylo ale zmíněno, tak především Česká beseda sdružovala Čechy vyššího společenského postavení, kteří pravděpodobně splňovali kritéria daná obecním řádem a voleb se teoreticky účastnit mohli. I přesto ale velká část českého obyvatelstva volební právo neměla a tyto české kandidáty by tak jako tak neměl kdo volit. Libereckým Čechům nezbylo tedy skutečně nic jiného, než se angažovat alespoň ve spolicích a svou nespokojenost mohli ventilovat jen formou občasných stížností na místodržitelství, kterému se ale do konfliktu s libereckou samosprávou příliš nechtělo.

To ukázala situace v Liberci například v souvislosti se sčítáním lidu v roce 1890, kdy, jak bylo zmíněno v jiné kapitole, žádali zdejší Češi místodržitelství o pomoc, která ale nepřišla. Jak pak bylo ukázáno v předešlé kapitole, tak místodržitelství zasáhlo až ve chvíli, kdy chování představitelů Liberce hraničilo s vlastizradou a poškozovalo zájmy státní moci.

Ze všech těchto důvodů lze vyvozovat, že liberečtí Češi žádné reálné riziko pro ohrožení německého charakteru města nepředstavovali, neboť nejen že neměli žádné zastoupení v samosprávných orgánech města, ale ani na místodržitelství se nedočkali velké podpory. Jejich nároky také velmi poškozovalo již několikrát zmiňované sčítání lidu, neboť podle něj, tedy podle oficiální a jediné uznávané statistiky, tvořili v Liberci skutečně jen nepatrnou menšinu, což velmi snižovalo jejich oprávněnost vznášet nějaké požadavky. Předvolební rétorika jak německých nacionalů, tak i liberálů o ohrožení německého charakteru města se tak při vědomí všech těchto skutečností týkajících se české menšiny v Liberci jeví především jako populistické heslo, jež mělo v době eskalace nacionalismu přivést voliče ve větším počtu do volebních místností. Jak ukazují čísla volební účasti po vstupu nacionalů do liberecké komunální politiky, ve srovnání s obdobím předešlým, tak to bylo heslo poměrně úspěšné, jež

⁴⁰³ HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století II.*, s. 75.

bylo jedním ze základních kamenů úspěchu německých nacionálů v Liberci, kteří se svých pozic až do konce existence monarchie již nevzdali.

Závěr

Druhá polovina 19. století byla pro Liberec obdobím, v němž získal do značné míry tu podobu, jakou má i dnes. Nejedná se však jen o stavební rozvoj či vybudování infrastruktury, ale i o podobu a formu institucí ve městě. Po revoluci v letech 1848/1849 bylo upuštěno od zastaralého modelu patrimoniální správy a nahrazena byla modelem dvoukolejní správy, rozdělené na státní správu a územní samosprávu. Tento model vydržel v podstatě až do dnešních dnů a je jedním ze stále živých dědictví habsburské monarchie. Forma se ale pochopitelně změnila a jednou z oblastí, kde je patrná nejvýraznější změna, je volební systém. Ten byl ve druhé polovině 19. století nadefinován v Liberci, jenž byl statutárním městem, obecním řádem, který byl vydán nejprve v roce 1850, a další po provedení změn v roce 1889. Volební systém ale zůstával téměř beze změny. Charakteristickým rysem po celé sledované období byla existence různých pravidel a omezení pro získání jak aktivního, tak pasivního volebního práva. Ačkoliv se oproti předchozímu období jednalo jednoznačně o posun směrem k demokracii, tak jak ji chápeme dnes, tak přece jen k ní měl tehdejší volební systém stále velmi daleko. Obyvatelé města byli v první řadě dělení na minoritu, jež volebním právem disponovala, a majoritu, jež do komunální politiky nemohla nijak promluvit. Oproti předchozímu období sice přestal hrát roli sociální původ, ale právo rozhodovat o vedení města měli nyní jen ti obyvatelé, kteří odváděli určitou výši daně, a hledisko sociálního původu tak vystřídal hledisko majetkové.

I přes to, že volební právo mělo jen minimum obyvatel města, a lze tedy hovořit o určitém privilegii, tak ho z tohoto minima obyvatel využívala jen část. Čísla hovořící o volební účasti poukazují na to, že o komunální politiku nebyl mezi voliči příliš velký zájem, což bylo mj. dáno dělením do tří voličských sborů. Nespravedlnost volebního systému spočívala v tom, že už tak dost úzká skupina voličů byla dále dělena do tří sborů, přičemž první sbor byl tvořen těmi nejmajetnějšími obyvateli města, kterých bylo oproti zbytku voličů minimum, v tom druhém už bylo voličů podstatně více a většina jich skončila ve třetím sboru. Všechny tyto tři sbory ale volily stejný počet zastupitelů, takže váha hlasu voliče ze třetího sboru byla mnohem nižší, než voliče ze sboru prvního. Především z tohoto důvodu chodili voliči ve třetím sboru ke komunálním volbám jen ve velmi malém počtu. Výrazněji tak snižovali celkovou volební účast v Liberci, neboť voliči v prvním a druhém sboru se voleb účastnili v mnohem větším zastoupení. Voliči ze třetího sboru měli vcelku oprávněný pocit, že jejich účast při volbách není nutná, neboť jejich hlas toho stejně příliš mnoho změnit nemůže. Jak bylo ukázáno v komparaci s jinými lokalitami, tak to nebyl jen případ Liberce,

ale podobně tomu bylo i v jiných městech. Liberec se však formulací svého volebního řádu lišil od většiny statutárních měst především neexistencí pevného daňového cenzu při dělení voličů do jednotlivých sborů, který zaručoval jejich rovnoměrnější rozdělení, a tím pádem měl hlas voličů ve třetím sboru podobnou váhu jako hlas voliče ze sboru prvního. V Liberci tento pevný daňový cenzus nebyl a voliči byli dělení podobně jako v nestatutárních obcích sečtením všech ve městě odváděných přímých daní a rozdělením této částky na tři díly. To pak způsobilo onu výraznou disproporci v rozložení počtu voličů do jednotlivých sborů, která způsobila nechuť voličů zařazených do třetího sboru účastnit se voleb. Dalším důvodem, proč byla v Liberci tak nízká volební účast, bylo každoroční konání doplňovacích voleb, což také nijak nenahrávalo tomu, aby se jich lidé účastnili ve větším počtu.

Konečně jedním z posledních důvodů tohoto stavu byla i po několik desetiletí trávající neměnnost komunální politiky v Liberci, jejíž otěže pevně třímali v rukou němečtí liberálové. Teprve až když se objevil na politické scéně nový subjekt, kterým byli v případě Liberce němečtí nacionálové, dostala najednou i zdejší komunální politika určitý náboj a punc opravdového politického souboje, jenž vyžadoval větší účast zdejších voličů. Ti si najednou měli mezi čím, respektive kým, vybrat a uvědomovali si, že jestliže chtějí, aby jejich strana zvítězila, tak budou muset k volbám přijít. Čísla volební účasti pak skutečně ukazují výraznější nárůst od poloviny 80. let, kdy došlo k „boji o radnici“, který i díky na Liberec vysoké volební účasti vyhráli němečtí nacionálové. Od té doby až do roku 1900 se volební účast nevrátila na tak nízké hodnoty, jež byly vykazovány v předchozím období.

Nacionálové představovali skutečně změnu v rámci liberecké komunální politiky, která se netýkala jen personálního složení zastupitelstva, jež se v roce 1885 výrazně obměnilo, ale přinesli i změnu v rétorice a útočnosti vůči svým protivníkům, mezi nimiž jedno z předních míst zaujímali Češi. Ti sice tvořili v Liberci menšinu, ale postupem času se jim dařilo domáhat svých nároků, především co se národnostního školství týče. Především to bylo libereckým Němcům, a nacionálům obzvláště, trnem v oku a považovali ho za něco, co narušuje německý charakter města. Zejména na stránkách *Deutsche Volkszeitung* – tiskového orgánu německých nacionálů – začal být vyostřován národnostní boj, což vedlo ke zvyšování národnostního napětí ve městě.

To se projevilo zejména v roce 1891, kdy hned zkraje roku vyvolávalo ve městě nacionální vášně sčítání lidu provedené ke konci roku 1890. Toto sčítání bylo teprve druhým, v němž byla zjišťována obcovací řeč obyvatel habsburské monarchie. Tento údaj měl podat

alespoň přibližnou zprávu o jejím národnostním složení a národnostním složení jednotlivých lokalit, i když ve skutečnosti o tom vypovídal jen velmi málo. Liberečtí Němci nechtěli dopustit, aby se do oficiálních statistik promítl skutečný počet Čechů v Liberci. Velmi dobře si totiž uvědomovali, že čím víc by oficiálně v Liberci žilo českých obyvatel, tím více by mohli stupňovat své požadavky vůči liberecké radnici na rozvoj českého národního života v podobě otevření dalších českých škol apod., a co hůř, radnice by je musela splnit. Z tohoto důvodu se snažili zdejší Němci zabránit tomu, aby se liberečtí Češi ve sčítacích formulářích přiznávali k české obcovací řeči pod nejrůznějšími pohružkami, jako bylo např. propuštění z práce či vypovězení z nájmu apod. Německé snahy pak přinesly výsledek v podobě oficiálního snížení počtu Čechů oproti předchozímu sčítání.

Národnostní napětí v souvislosti s tímto sčítáním lidu ještě úplně neopadlo a objevil se jeho další spouštěč, a sice návštěva císaře Františka Josefa I. v Liberci. Ta měla přispět k určitému uklidnění národnostních sporů v Čechách, neboť návštěva v německém Liberci měla být jakousi kompenzací za návštěvu Prahy, jež byla centrem českého národního života. Ve svém důsledku ale vedla k dalšímu vyhocení těchto konfliktů, a to nejen na území Liberce, ale i mimo něj. Česká strana osočovala tu německou, že zástupci českých spolků nemohli císaře v Liberci pozdravit, německá zase napadala tu českou, že to není pravda a že národnostní nepokoje ve městě vyprovokovali Češi. Situace v Liberci v této době tak byla vlastně odrazem česko-německých konfliktů v rámci celé země a stala se jen další z mnoha příčin jejich vyhrocování.

Ovládnutí liberecké radnice německými nacionály nevedlo jen ke zvyšování národnostního napětí, ale bylo také začátkem jejího výraznějšího příklonu k Německému císařství. Tato skutečnost se dostala do všeobecného povědomí taktéž v souvislosti s návštěvou císaře v Liberci, během níž byla kritizována přítomnost praporů v německých barvách, a velmi diskutovaným tématem byly uniformy liberecké městské policie, které svými „piklhaubnami“ jednoznačně ukazovaly na inspiraci v Německu. Tento až příliš zjevný příklon k Německému císařství, hraničící podle mnohých s vlastizradou, spolu s pohrdavým způsobem jednání libereckých představitelů s nadřízenými orgány pak vedly k neobvyklému zásahu státní moci do fungování obecní samosprávy, když bylo v říjnu 1892 rozpuštěno liberecké zastupitelstvo. To vyvolalo velký ohlas i mimo město, neboť nejen že byl takový krok velmi neobvyklý, ale vyvolával také spekulace ohledně toho, že vlastně nešlo ani tak o to, co konkrétně se v Liberci dělo, ale že měl spíše pomoci německým liberálům dostat se znovu k moci. Liberečtí liberálové tyto teorie sice odmítli, ale ve svém důsledku skutečně

po nových volbách do zastupitelstva v lednu 1893 posílili. Pro nacionály představovalo rozpuštění zastupitelstva trest, a to i v symbolické rovině v souvislosti s plánovaným otevřením nové stavby liberecké radnice. Ta měla být viditelným symbolem triumfu německých nacionálů, odrazem jejich moci ve městě, ale ironií osudu bylo její dokončení a otevření naplánováno na dobu, kdy již městské záležitosti řídil místodržitelstvím dosazený vládní komisař.

Nacionálové se sice tímto zásahem cítili být pochopitelně poškozeni, ale ve výsledku žádné velké škody neutrpěli. Do voleb vypsanych na leden 1893 vstupovali s podobnými tématy jako vždy a opět se jim podařilo získat většinu v zastupitelstvu. Oproti posledním volbám před rozpuštěním zastupitelstva ale narostla jejich ztráta v prvním sboru, kde stále ještě vítězili liberálové a taktéž ztratili dvě místa ve druhém sboru. Tyto volby byly také potvrzením toho, že když se v Liberci rozhodovalo o něčem důležitém, tak voliči k volbám skutečně přišli, v tomto případě v opravdu mimořádném počtu, kterého nebylo nikdy předtím, ale ani potom ve sledovaném období dosaženo. Zatímco ale v roce 1885 rozhodla vyšší volební účast o změně kurzu liberecké komunální politiky, tak v lednu 1893 naopak většina voličů vyjádřila spokojenost s jejím dosavadním stavem, na čemž ani rozpuštění zastupitelstva nic nezměnilo. Nacionálové tak opět získali většinu, a kontinuita zastupitelstva tak byla jeho rozpuštěním přerušena pouze dočasně. Jak totiž ukázal rozbor personálního složení zastupitelstva v době jeho rozpuštění a toho navoleného v lednu 1893, tak se skutečně žádná výraznější obměna zastupitelstva neodehrála. Po těchto volbách pak došlo k určitému uklidnění politické situace v Liberci a k mnohaleté vládě nacionálů v Liberci. Tato kontinuita byla symbolizována velmi dlouhým funkčním obdobím starosty Franze Bayera, jenž tuto funkci vykonával od roku 1893 až do zániku monarchie. Stejně tak nacionálové svou většinu v zastupitelstvu taktéž až do konce existence monarchie neztratili.

Nástup nacionálů k moci neznamenal jen změnu politického směřování Liberce a personálního složení radnice, ale její skladba se změnila i z pohledu profesně-sociálního zařazení jednotlivých zastupitelů. Na základě alespoň základní analýzy toho, jaké profese u zastupitelů převládaly, lze konstatovat, že v rámci celého sledovaného období měli velmi silné zastoupení řemeslníci a živnostníci, kteří tak měli podobné zastoupení jak mezi nacionály, tak i mezi liberály. Výraznější rozdíly pak byly především mezi skupinou obchodníků a továrníků. V Liberci velmi početní továrníci tvořili velkou část zastupitelstva především za éry liberálů a jejich podíl výrazněji klesl po ovládnutí radnice nacionály. Naproti tomu podíl obchodníků po této změně výrazněji stoupl, a stali se dokonce

nejpočetnější skupinou v zastupitelstvu. Liberečtí továrníci tak patřili spíše mezi liberály, zatímco obchodníci se ve větší míře ztotožnili s programem nacionálů. Důvodem pro výraznější pokles podílu továrníků může být také fakt, na nějž bylo poukazováno Pavlem Kladiwou v případě Ostravy, a sice že postupem času se tato skupina soustředila spíše na politické angažmá buď na zemské, nebo i říšské úrovni. Podobně jako tomu bylo v případě komparace v rámci teoretické analýzy volebního systému a voleb v Liberci, tak i v případě srovnávání profesně-sociálního složení zastupitelstva lze konstatovat, že i když se v některých bodech situace v Liberci shodovala s tou ve vybraných městech, tak přesto vykazovala řadu specifických odlišností. Komparace tedy umožňuje dělat relevantnější závěry, ale každá lokalita je zároveň ve srovnání s ostatními velmi specifická, což znemožňuje dělat obecnější závěry.

Jako poslední byla nastíněna situace české menšiny v Liberci. Ta představovala, zvláště po převzetí moci ve městě nacionály, častý terč útoků ze strany německé většiny. Liberečtí Němci měli až panický strach ze ztráty německého charakteru města a neoficiálního statusu Liberce jako hlavního města českých Němců. Zachování tohoto stavu bylo jedním z hlavních programových bodů německých nacionálů a liberálové se snažili nezůstávat v tomto směru příliš pozadu, neboť si uvědomovali, že v době stále více sílicího nacionalismu je tato snaha tím hlavním, na co němečtí voliči uslyší.

Češi v Liberci tedy neměli příliš dobré podmínky pro rozvíjení národních aktivit a už vůbec neměli vhodné podmínky a příležitosti pro to, aby se aktivně podíleli na komunální politice. I když lze vzhledem k nedochování voličských listů jen předpokládat, že alespoň někteří Češi, společensky výše postavení a majetní, měli volební právo, tak velká část zdejšího českého obyvatelstva podmínky pro udělení volebního práva pravděpodobně nespĺnila. Nikdo z předních představitelů české menšiny v Liberci nebyl v zastupitelstvu a bez zastoupení v politických orgánech města mohli zdejší Češi těžko pomýšlet na zlepšení jejich situace. Jejich aktivita se tak mohla rozvíjet pouze v rámci spolků a čas od času upozornili na svou těžkou situaci uvnitř německého města svou stížností na české místopředsedství v Praze. Ve druhé polovině 19. století tak Češi příliš velké riziko pro ohrožení onoho německého charakteru města nepředstavovali, neboť vzhledem k jejich nezapojení do komunální politiky nedisponovali takovými prostředky, aby mohli tento charakter výrazněji narušit.

Situace v Liberci ve druhé polovině 19. století se v mnoha ohledech nelišila od situace ve městech, jež lze s Libercem z důvodu podobného charakteru či vývoje srovnávat. Ať už se jedná o hledisko politické či národnostní, či to, jak zde fungoval volební systém, tak nelze tvrdit, že by zde byla situace výrazněji odlišná než v jiných lokalitách. Od ostatních měst ho odlišovala snad právě ta skutečnost, že byl považován za hlavní centrum Němců v českých zemích, což ovlivňovalo konkrétní podobu komunální politiky a kroky jejích představitelů.

Právě tito představitelé byli ale těmi, kteří svými rozhodnutími vtiskli městu do značné míry takovou tvář, kterou známe i ze současnosti, a na jejichž práci navazovali jejich následovníci i po rozpadu monarchie. I když měl tehdejší systém k demokracii, tak jak tomu pojmu rozumíme dnes, hodně daleko, tak nesmíme zapomínat, že celá druhá polovina 19. století byla obdobím, kdy se lidé s tímto pojmem teprve poprvé prakticky seznamovali. Tak jako vše, i fungování obecních samospráv muselo projít určitým vývojem, aby bylo dosaženo nějakého, pokud možno pro většinu obyvatel přijatelného, stavu, a na období druhé poloviny 19. století tak musíme nahlížet jako na první stupeň tohoto vývoje, bez nějž by ale nebyly ty další.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

SOkA Liberec, fond Archiv města Liberec, II. díl

SOkA Liberec, fond Dobročinný spolek Dobročín v Liberci

SOkA Liberec, fond Podpůrný spolek Mírúmil v Liberci

Tištěné prameny

Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg, bez místa vydání 1850.

Gemeinde-Ordnung für die Stadt Reichenberg, Reichenberg 1889.

Gemeindelexikon von Böhmen. 1. Teil. In: *Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. IX. Böhmen.* Wien 1904.

Obecní řád královského hlavního města Prahy daný dne 27. dubna 1850 po doplnění novějšími zákony zemskými a říšským zákonem domovským. Praha 1892.

Österreichisches Städtebuch. Band 1., Wien 1887.

Österreichisches Städtebuch. Statistische Berichte von größeren österreichischen Städten. V. Jahrgang. Wien 1893.

Reichenberg in der Zeit der Selbstverwaltung vom Jahre 1850 bis 1900, Reichenberg 1902.

Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. IX. Böhmen, Wien 1915.

Noviny

Deutsche Volkszeitung, roč. 1–9, 1885–1893.

Ještědský obzor, roč. 1, 1907.

Národní listy, roč. 31–33, 1891–1893.

Politik, roč. 31–32, 1892–1893.

Reichenberger Tagblatt, roč. 1, 1881

Reichenberger Zeitung, roč. 27–35, 1885–1893.

Literatura

BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – MIKULEC, Jiří – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít: *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IX. 1683-1740*. Praha a Litomyšl 2011.

BOROVÍČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel: *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XII. b*. Praha a Litomyšl 2013.

CIBULKA, Pavel: *Německé politické strany na Moravě (1890–1918). Ideje, programy, osobnosti*. Praha 2012.

ČOPÍK, Jan: *Proměny a kontinuita české komunální politiky. Územní samospráva v nové době (1850–2010). Díl I – do roku 1945*. Praha 2014.

FASORA, Lukáš: *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*. Brno 2007.

FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla – KUČERA, Milan – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří – STLOUKAL, Milan: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996.

HALLWICH, Hermann: *Reichenberg. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*. In: *Deutsche Arbeit. Monatschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen. V. Jahrgang, 9. Heft, Juni 1906*, Prag 1905.

HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I*. Praha 2014.

HLAVAČKA, Milan a kol.: *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době II*. Praha 2014.

HLAVAČKA, Milan: *Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*. Praha 2006.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka - JANÁK, Jan - DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005.

CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana – LHOTOVÁ, Markéta: *Liberec*. Praha a Litomyšl 2010.

CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana: *Česká beseda v Liberci. Krajské sdružení rodáků a přátel Liberecka. 150 let činnosti pro český národ a Liberec*. Liberec 2013.

JANÁČEK, Josef: *Malé dějiny Prahy*. Praha 1967.

JEŽKOVÁ, D. – PENKÁLOVÁ, V. - WAŇKOVÁ I.: *Archiv města Liberec, II. díl, (1702)1851 - 1899(1903). Inventář, 1974, s. 208, ev.č. 212*.

JOZA, Jaroslav: *Z minulosti textilního průmyslu v libereckém kraji. Počátky tovární výroby ve vlnářském průmyslu v Liberci*. Liberec 1958.

KARPAŠ, Roman a kol.: *Knihy o Liberci*. Liberec 2004.

KLABOUC, Jiří: *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848–1918*, Wien 1968.

KLABOUC, Jiří: *Die Lokalverwaltung in Cisleithanien*. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band II. Verwaltung und Rechtswesen*. Wien 1975.

KLADIWA, Pavel: *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850–1913. Komunální samospráva průmyslového města a její představitelé*. Ostrava 2004.

KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. II. díl, 1. svazek. Muži z radnice*. Ostrava 2008.

KLADIWA, Pavel - POKLUDOVÁ, Andrea - KAFKOVÁ, Renata: *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850–1914. II. díl, 2. svazek. Finance a infrastruktura*. Ostrava 2009.

KLADIWA, Pavel – GAWRECKI, Jan – KADLEC, Petr – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. I. díl*. Praha 2016

KLADIWA, Pavel – GAWRECKI, Jan – KADLEC, Petr – POKLUDOVÁ, Andrea – POPELKA, Petr: *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace. II. díl*. Praha 2016.

KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytvoření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996.

LÁNÍK, Jaroslav – VLK, Jan a kol.: *Dějiny Prahy II*. Praha a Litomyšl 1998.

LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří: *Praha*. Praha 2000.

LEDVINKA, Václav (ed.): *Osm století pražské samosprávy. Výstava o vývoji pražské městské správy od 13. století do roku 2000. Clam-Gallasův palác 4. května – 6. července 2000. Průvodce výstavou*. Praha 2000.

LUG, Viktor: *Reichenberg*. (bez datace a místa vydání)

LUG, Viktor: *Schriften über Reichenberg und den Reichenberger Bezirk*. Reichenberg 1917.

LUG, Viktor: *Schriften über Reichenberg und den Reichenberger Kreis*. Reichenberg 1942.

MALÍŘ, Jiří: *Obecní samospráva a národnostní problematika na Moravě před r. 1914. (Deset poznámek k „boji o radnice“ moravských měst)*. In: *Národnostní problémy v historii měst*. Prostějov 1993, s. 75-88.

MALÍŘ, Jiří: *Nacionalizace obecní samosprávy a limity demokratizace komunální politiky před rokem 1914 na příkladu Moravy*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav ed.: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994*. In: *Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997.

MELANOVÁ, Miloslava: *Zápas o libereckou radnici v roce 1885. Formování německého nacionálního hnutí v Čechách*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav ed.: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994*. In: *Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997, s. 171-181.

MELANOVÁ, Miloslava: *Česká menšina v Liberci před první světovou válkou*. In: *Fontes Nissae*, 2000, roč. 1, s. 91-122.

MELANOVÁ, Miloslava: *Spolkový život*. In: KAISEROVÁ, Kristina – RAK, Jiří (eds.): *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914*. Ústí nad Labem 2008, s. 339-375.

MELANOVÁ, Miloslava a kol.: *Liberec*. Praha 2017.

MOHR, Jan: *Nová liberecká radnice (1893)*. In: *Liberec. Ročenka liberecké architektury*. 2005, roč. 1.

MYŠKA, Milan a kol.: *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*. Ostrava 2003.

NAVRÁTIL, Michal: *Almanach sněmu království Českého 1895–1901*. Praha 1896.

NOVOTNÝ, Jan: *Projekt provincie „Deutschböhmen“ v ambicích liberecké radnice do roku 1914*. In: PEŠEK, Jiří – LEDVINKA, Václav ed.: *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948. Sborník příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy 1994*. In: *Documenta Pragensia XIV*. Praha 1997.

RESSEL, Anton Franz: *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*. Reichenberg 1903–1904.

RŮŽKOVÁ, Jiřina – ŠKRABAL, Josef a kol.: *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005. I. díl.* Praha 2006.

ŠOUŠA, Jiří: *Obecní majetek v Čechách 1848–1938. Základy právní normy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848–1938.* Praha 2009.

TECHET, Carl: *Vom toten Österreich.* Leipzig 1922.

TECHNIK, Svatopluk – RUDA, Vladimír: *Liberec minulosti a současnosti.* Ústí nad Labem 1980.

TOMSA, František: *Dějiny podporov. spolku „Dobročín“ v Liberci od založení roku 1866 až do roku 1926 k oslavě 60letého trvání.* Liberec 1926.

URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918.* Praha 1982.

WOLF, Michaela: „*Die großartige Versuchsstation der Habsburgermonarchie*“: *Übersetzen und Dolmetschen als Beitrage zur Konstruktion von Kulturen.* In: CWANEK-FLOREK Ewa – NÖBAUER Irmgard (ed.): *Deutsch und die Umganssprachen der Habsburgermonarchie.* Wien 2014.

Internetové zdroje

https://aleph.nkp.cz/F/?func=find-b&local_base=AUT&find_code=WRD&request=anton+ressel

[cit. 12. 4. 2018]

http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl/T/Trenkler_Anton-Gustav_1811_1874.xml

[cit. 7. 4. 2018]

Resumé

This work deals with the municipal politics in Liberec between 1850 and 1914, or more precisely between 1850 and 1900. The beginning of this era is denoted by the genesis of new administrative system in the Habsburg monarchy – namely the separation of the state administration and the municipal authority. Within the municipal authority a new institution of corporate towns was created. Those towns had even greater autonomy than non-corporate towns. Liberec was one of the two corporate towns in Bohemia during the existence of the Habsburg monarchy. The corporate towns as such were geared by its own municipal system, so-called “statuty”. It is essential to analyze those municipal systems - which were written during the years 1850 and 1889 for Liberec - in order to fully understand the way of operation of those newly created towns. On the basis of this analysis and in comparison with the other corporate towns, it is possible to state that Liberec was in several crucial aspects an exception in this group of towns. The two main differences were dividing of voters into individual groups and high frequency of elections, which were held once a year. Those two facts in particular led to a very low voter turnout in Liberec – in fact to the lowest turnout among all corporate towns.

Another reason for this phenomenon was a long-lasting absence of political competitor against German liberals who had in a matter of fact ruled the town since the very first election in 1851. The situation changed, however, in the eighties of 19th century, for a new party emerged, German nationalists, who led so-called struggle for the town hall in 1885. German nationalists won the struggle and became the new leading party of Liberec’s municipal politics. Together with the power of nationalists the voters’ interest about the municipal election had also grown. There were suddenly more voters than in the previous decades.

This change of political course brought, however, also more aggressive speeches in the press mainly against the Czech minority which led to a climatic national friction in town. The struggle culminated with the population census and the visit of Franz Joseph I in Liberec at the beginning of the nineties. The following national unrest together with exaggerated sympathies of town’s representatives towards the German empire led to the discharge of Liberec’s municipal council during October 1892. The goal of this action was about to be the return of German liberals as the leading party in town. Despite their power grew a bit after the election in 1893, the majority in the municipal council still belonged to German nationalists. Actually, it cannot be said that a significant change among the people of the council was

made, because most of them still operated in their office even during the discharge, so in spite of this radical move, the continuity of Liberec's municipal council was never really broken.

Not only the course of municipal politics was changed in 1885, but also the composition of the municipal council as for the professions and social standing of individual members. The difference was most perceptible among the local manufacturers that had great representation during the Liberal's era. On the other hand, teachers and businessmen identified themselves more with the ideas of German nationalists.

The beginning of nationalist era in Liberec had also worsened the situation of local Czechs. They were exposed to numerous attacks especially in local press of German nationalists, the *Deutsche Volkszeitung*. Czech did not have many possibilities to defend themselves against those attacks, less so to improve their standing in town. The fact is they did not have any representation in the municipal authorities of town which is why the Czech national life developed only within a few Czech groups and a few Czech schools. Therefore it is possible to say that Czechs were not the great threat to the German urbanity of the town as the Liberec's Germans designated them to be.